

ÚJ FELADATOK A STATISZTIKA TERÜLETÉN*

LEV VOLODARSZKIJ

A KGST-országok felső szintű gazdasági tanácskozásának határozatai kijelölték a tagországok közötti sokoldalú együttműködés elmélyítésének, a szocialista gazdasági integráció továbbfejlesztésének stratégiai irányvonalát.

E munka végrehajtásában, szervezésében fontos szerep hárul a KGST Statisztikai Együttműködési Állandó Bizottságára. A KGST 36 éves fennállása alatt létrejött és sikerrel működik nemzetközi statisztikája, amely a gazdasági és a társadalmi élet szinte minden területét felölelő statisztikai mutatók egységes módszertani rendszerén alapul. A statisztikai adatok kialakításának (képzésének) egységes módszertana, amely megfelel a szocialista gazdálkodás tudományos elveinek, elengedhetetlen feltétele annak, hogy a testvéri országok gazdasági és társadalmi fejlődését teljesen, hitelesen és összehasonlíthatóan tanulmányozhassuk, figyelembe véve ezen országok gazdasági fejlettségi szintjében és a fejlődés ütemében bekövetkező változásokat, a termelés különböző ágazatai között kialakult arányokat és azok várható módosulását.

A módszertanilag nemzetközi szinten is egységes (összehasonlítható) statisztikai mutatók kialakítása egyáltalán nem tekinthető mechanikusan végbemenő folyamatnak.

A KGST-országok társadalmában és gazdaságában mutatkozó közös vonások ellenére az egyes országok statisztikai rendszerének megszervezésében mutatkoznak eltérések a gazdasági fejlődés sajátosságaiból, a történelmi–földrajzi adottságokból és egyéb okokból adódóan.

A KGST-országok együttes erőfeszítésének eredményeképpen a társadalmi termék és a nemzeti jövedelem termelésének és elosztásának folyamatával, az ipar, a mezőgazdaság és a társadalmi termelés más ágazatainak fejlődésével kapcsolatos mutatók már módszertanilag egységesített komplex rendszerként érvényesülnek a bizottság munkájában.

A Statisztikai Együttműködési Állandó Bizottság által szervezett több- és kétoldalú együttműködés elősegíti a nemzetközi statisztika tökéletesítését és az egyes országok statisztikai szolgálatának továbbfejlesztését. Különösen a Vietnami Szocialista Köztársaságban, a Kubai Köztársaságban és a Mongol Népköztársaságban figyelhető meg ez a folyamat.

A szocialista gazdasági integráció komplex programja meghatározza a KGST-országok közötti együttműködés és kölcsönös segítség fejlesztésének irányát a gazdaság legkülönbözőbb területein. A testvéri országokban a népek önfeláldozó mun-

* A cikk eredeti címe: Novüje zadacsi v oblaszti sztatisztiki. Megjelent: *Ekonomicseszkoe szotrudnicsestvo sztran-cslenov*. 1985. évi 5. sz. 49–53. old.

kája, a kommunista és munkáspártok céltudatos politikája, a sokoldalú együttműködés alkotó ereje folytán az utóbbi időben jelentősen erősödött a szocialista közösség együttes gazdasági potenciálja és nemzetközi tekintélye.

A KGST országainak gazdasága 1971 és 1984 között gyors ütemben fejlődött. Nemzeti jövedelmük 1,9-szeresére, ipari termelésük több mint kétszeresére nőtt. Az 1951-től 1984-ig terjedő időszakot vizsgálva, e mutatók a fenti sorrendnek megfelelően 9-szeresükre, illetve 14-szeresükre nőttek. Hangsúlyozni kell azt is, hogy az 1971–1984. évek időszakában e mutatók növekedési üteme 2, illetve 3,4-szeresen meghaladta a Közös Piac országainak növekedési ütemét.

A javak termelésének bővítése a KGST-országokban – eltérően az EGK országaitól – a dolgozók jólétének állandó fokozását szolgálja. 1971 és 1984 között az egy lakosra jutó reáljövedelem a KGST-országokban átlagosan 1,6-szeresére növekedett. Évente körülbelül három millió lakást adtak át, és tovább erősödött az egészségvédelem, az oktatás és a kultúra anyagi bázisa.

A szocializmus építésében, a KGST-országok gazdasági erejének növekedésében, a kommunista és munkáspártok által körvonalazott szociális programok végrehajtásában elért sikerek jelentik azt az objektív alapot, amely – napjaink feladatait figyelembe véve – lehetővé teszi a közös erőfeszítések összpontosítását a nagy horderejű programok végrehajtására a gazdaság kulcsfontosságú ágazataiban, valamint a tudományos–technikai fejlődés eredményeinek a termelésbe való gyorsabb bevezetésére.

Már Lenin is rámutatott arra, hogy az előre kidolgozott, helyesen meghatározott cél az eléréséhez szükséges stratégia, a hosszú távú tervek kidolgozása nélkül a szocializmus ügye nem haladhat előre. Úgy vélte, hogy a kommunistáknak hosszú távú fejlesztési terveket kell kialakítaniuk, meghatározva az ezek eléréséhez szükséges irányvonalat és módszereket, a „kommunizmus gazdasági érettsége” mindenkori szintjének megfelelően.

A tevékenység különböző formáinak közösen kidolgozott hosszú távú stratégiája a gazdasági fejlődés intenzív útjára való gyors átállást, a hatékonyság és a népgazdasági szerkezet javítását, a társadalmi termelés további növekedését irányozza elő, ami a szocialista társadalom anyagi–műszaki bázisa erősítésének és a népjólét emelésének alapját jelenti. Ez a stratégia megfelel valamennyi testvéri ország és az egész közösség érdekeinek.

A KGST-országok felső szintű gazdasági tanácskozásának határozatai és az azok alapján a Kölcsonös Gazdasági Segítség Tanácsa 38. (rendkívüli) és 39. ülései és a Végrehajtó Bizottság által elfogadott dokumentumok olyan új és bonyolult feladatokat tűztek a Statisztikai Együttműködési Állandó Bizottság elé, amelyek feltételül szolgálnak a szocialista közösség országai közötti gazdasági és tudományos–műszaki együttműködés elmélyítéséhez. A testvéri országok együttműködésének továbbfejlesztésére és tökéletesítésére irányuló statisztikai feladatokat a Bizottság az 1984-ben megtartott 42. ülésén tekintette át.

Az egységes statisztikai módszerek kidolgozása és az ezek alapján megvalósuló statisztikai információcsere megszervezése – ugyanúgy, mint az egyre szélesedő együttműködés a gazdasági–statisztikai elemzések végzése során – biztosítja a Bizottságban részt vevő országok együttes, alkotó tevékenységének szilárd alapját. Az elméleti–módszertani kutatás és a gyakorlati tapasztalatok kölcsönös cseréje, a konstruktív együttműködésre való közös törekvés teszi lehetővé napjaink statisztikájában számos bonyolult módszertani kérdés megoldását.

Jelenleg a Bizottság figyelme azokra az elsődleges fontosságú információkra és elemzésekre irányul, amelyek a KGST-országok felső szintű tanácskozásán a

Tanács, valamint a Végrehajtó Bizottság ülésein kidolgozott dokumentumokban rögzített feladatok végrehajtásához szükségesek.

A Bizottság nagy fontosságot tulajdonít a KGST-országok gazdasági és tudományos–műszaki együttműködését jellemző statisztika módszertani és adatgyűjtési továbbfejlesztésének. A szocialista gazdasági integráció mélyítésének fő módszere a KGST-országok közötti tervegyüttműködés erősödése. Mint a szocialista közösség országaiban megvalósuló tervgazdálkodás logikus velejárója, az együttműködés megjelenik a sokoldalú programok egyeztetett terveiben, a termelés kulcsfontosságú területein érvényesülő hosszú távú együttműködési célprogramokban, a szakosítás és a kooperáció hosszú távú programjaiban, a tudományos–műszaki haladás napjainkban kidolgozás alatt álló komplex programjában és más fontos közös programokban.

A Bizottság feladatai közé tartozik az is, hogy tökéletesítse az integrációs programok eredményeinek statisztikai megfigyelését mind a gazdaság, mind pedig a tudomány és a technika terén.

A KGST-országok gazdasági és tudományos–technikai együttműködését jellemző mutatók korábban már kidolgozott rendszere alapot nyújt a sokoldalú integrációs programok megvalósulásának számbavételéhez.

Az egyes mutatók lehetővé teszik az érintett tagországok által létesítendő közös nagyberuházások és építkezések megvalósulásának, a részt vevő felek kötelezettségei végrehajtásának, a különböző szakosított termékek szállítása dinamikájának elemzését stb.

A Bizottság tökéletesíti a KGST-országok tudományos–műszaki fejlődésének statisztikai megfigyelését, főként a népgazdaság villamosítása, komplex automatizálása, új alapanyagok és technológiák kifejlesztése és alkalmazása tekintetében.

A termelési szerkezet és a technológia gyökeres megújítása, a hatékony és dinamikus gazdasági fejlődés napjainkban elsősorban a tudományos–műszaki haladás eredményeinek a termelésben való gyakorlati alkalmazásán, a gépek és berendezések új nemzedékeinek egyidejű használatbavételén alapul. 1983-ban és 1984-ben a Bizottság tanulmányozta a mikroprocesszoros termelési rendszerek és ipari robotok előállítására, exportjára és a KGST-országok népgazdaságában történő alkalmazásárvonatkozó kölcsönös statisztikai információcsere ésszerűsítésének lehetőségét.

Megtette az első lépéseket a mikroprocesszorok és az ipari robotok előállítását és alkalmazását jellemző statisztikai mutatók egységesítése felé. A KGST Rádiótechnikai és Elektronikai Ipari Együttműködési Állandó Bizottságának és a KGST Szabványügyi Intézetének együttműködésével elkészültek a javaslatok a legfontosabb mutatók kidolgozására. A statisztikai megfigyelés továbbra is rendkívüli időszerűséggel szerepel a Bizottság munkatervében.

A Bizottság – miközben fejleszti a szocialista gazdasági integráció statisztikáját – következetesen folytatja a nemzetközi termelési szakosítás és együttműködés színvonalának jellemzését szolgáló mutatók tökéletesítését, mindenekelőtt a gépgyártásban, a rádióelektronikában és a vegyiparban. Mivel a KGST-országok nagy fontosságot tulajdonítanak a kölcsönösen előnyös szakosítás és együttműködés elmélyítésének, a Bizottság elkezdte a nemzetközi ipari együttműködés statisztikai mutatói módszertani tervezetének kidolgozását. Nagy munka vár még a Bizottságra a szakosított ipari termelés értékbeni kifejezését célzó módszerek finomításában, közvetlenül a gyártási folyamatra vonatkozóan.

Helyénvaló megemlíteni, hogy a szocialista gazdasági integráció statisztikája lényegében véve a statisztika olyan új területe, amelyről eddig még egyáltalán

nem álltak rendelkezésre nemzetközi tapasztalatok. Kialakításához erőfeszítéseket kellett tenni a különböző testületek és szervezetek tevékenységének országos szintű összehangolására, s ezen kívül a KGST megfelelő szerveinek is még aktívabb és céltudatosabb tevékenységet kell végezniök.

A Bizottság egyik legfontosabb feladata a KGST-országok és Jugoszlávia népgazdaságának fejlődését jellemző értékmutatók nemzetközi összehasonlítása az 1983. évi adatok alapján. Erre a munkára rendszerint ötévenként egy alkalommal, az új ötéves népgazdasági tervek kidolgozását megelőzően kerül sor. Ilyenkor lehetőség nyílik egyrészt a szocialista közösség országaiban végbement fejlődés széles körű elemzésére, másrészt az egyes országok gazdasága fejlettségi szintjének kiegyenlítését és közelítését célzó folyamatok tanulmányozására is.

Az utóbbi időben az újabb összehasonlítás elemzésére készülve a Bizottság foglalkozott az összehasonlítás módszerének korszerűsítésével csaknem minden olyan hagyományosan alkalmazott értékmutató esetében, amelyek a felhasznált nemzeti jövedelem – fogyasztás és felhalmozás –, a beruházások, az ipari és a mezőgazdasági termelés abszolút és relatív színvonalát jellemzik. Az elemzési munka színvonalának emelésével egyidőben a Bizottság kidolgozta és kísérleti jelleggel kipróbálta azt a módszertant, amely lehetővé teszi az összehasonlító elemzés kiterjesztését olyan gazdasági kategóriákra, mint a megtermelt nemzeti jövedelem, a társadalmi munkatermelékenység, a lakosság összes fogyasztása.

Mivel az összehasonlításhoz szükséges bonyolult számítások nagyon munkaigényesek, a Bizottság olyan módszerek kidolgozására törekszik, amelyek kellően megbízható adatokat biztosítanak lényegesen kisebb munka- és időráfordítás mellett. Ez a munka a Bizottság aktuális feladata marad az elkövetkezendő öt év folyamán is. A KGST-országok gazdasági együttműködésének új követelményeit figyelembe véve elsődleges feladat, hogy a nemzetközi összehasonlítások eredményeit teljesebben használják fel olyan elemzések összeállításához, amelyek a sokoldalú együttműködés mechanizmusának korszerűsítését célzó újabb javaslatokat készítik elő.

Az intenzívebb termelés egyik alapfeltételét jelentő anyagtakarékosság szempontjai azt a felelősségteljes feladatot állították a Bizottság elé, hogy alakítsa ki a fajlagos fűtőanyag-, energia- és alapanyag-felhasználás statisztikai megfigyelésének módszertanát. A munka három síkon folyik:

1. egységes módszertan összeállítása és egyeztetése a fajlagos nyersanyag-felhasználás mutatóinak meghatározására és kiszámítására;
2. azon ipari termékek nomenklatúrájának egyeztetése, amelyekre vonatkozóan figyelemmel kísérhető a fűtőanyagok, az energiahordozók, a fontosabb nyers- és alapanyagok felhasználása;
3. az adatok gyakorlati célokat szolgáló összegyűjtése és elemzése.

A Bizottság 42. ülésén megvitatta az ipari termelés fajlagos anyag- és energiafelhasználására vonatkozó adatok összehasonlíthatóságát zavaró tényezők vizsgálatának eredményeit, és kidolgozta az elhárításukhoz feltétlenül szükséges intézkedéseket. Ugyanakkor javaslatokat fogadott el a gazdaságos és ésszerű nyersanyag-felhasználás megfigyelésének további javítására, a Tanács és a Végrehajtó Bizottság ülésein meghatározott célok szempontjai alapján.

A felső szintű gazdasági tanácskozás határozatainak tükrében a szocialista közösség országaiban a gazdasági stratégia részének tekintik a társadalmi termelés hatékonyságának növelését. Ez ugyanis a gazdasági együttműködés elmélyítésének nélkülözhetetlen feltétele, és a népgazdaság előrehaladásának, az életszínvonal emelésének egyetlen forrása.

A baráti országok jelentős tapasztalatokat gyűjtöttek a társadalmi termelés hatékonyságának statisztikai tanulmányozása területén. Tudományos kutatásokat folytatnak a módszertani problémák megoldása céljából, s elvégzik a gazdasági hatékonyság különböző mutatóinak gyakorlati számításait is, az egész népgazdaságban, az egyes ágazatokban, illetve az egyes vállalatok szintjén. Az ezen a területen végzett tudományos és gyakorlati munka alapján a Bizottság első lépésként a társadalmi termelés hatékonysági mutatóinak egységesített listáját dolgozza ki. A fő cél az, hogy tanulmányozni lehessen a társadalmi termelés hatékonyságának dinamikáját, fő tendenciáit. Az elfogadott mutatószámok segítségével napjainkban folyik az utóbbi 10 év során elért hatékonyságjavulás együttes vizsgálata.

A Bizottság egyidejűleg három irányban végzi tevékenységét:

– tudományos elvek alapján kidolgozta a kölcsönösen összefüggő mutatószám-rendszereket, beleértve azok szerkezeti meghatározását, az egyes mutatószám-alrendszerek hierarchikus felépítését, a hatékonysági számításhoz szükséges társadalmi termelési szintek meghatározását stb.

– módszertani kutatásokat végez olyan kevésbé vizsgált tényezők hatékonyságának feltárására, mint például a gazdasági szerkezet változása, a külkereskedelem hatása stb., ami lehetővé teszi a társadalmi termelés hatékonyságának elmélyült elemzését;

– az értékmutatók nemzetközi összehasonlítása során kapott adatok szélesebb körű hasznosítása a célból, hogy felhasználják a hatékonyság összehasonlítását szolgáló módszertan kidolgozásánál.

A KGST-országok gazdasági fejlődését célzó stratégia irányelveinek felel meg a Bizottság néhány más, szintén prioritást élvező tevékenysége is. Ezek közé tartozik a már alkalmazott osztályozási rendszerek és nomenklatúrák tökéletesítése a termelő és a nem termelő szférák tevékenységét jellemző statisztikai mutatók módszertani egységének biztosítása céljából.

A statisztika elmélete és gyakorlata szempontjából fontos feladat a népgazdasági mérleg összeállítása egységes módszertanának javítása.

A társadalmi folyamatok, azon belül az életszínvonal teljesebb tanulmányozásakor nagy jelentőséget kapnak a társadalmi statisztika területén folytatott vizsgálatok.

Mindezekkel párhuzamosan folytatja a Bizottság azt a tapasztalatcserét, amelynek tárgya a baráti országok együttműködése keretében a statisztikai adatok automatizált gyűjtése, feldolgozása és tárolása területén végzett munka.

A Bizottság előtt álló feladatok sikeres teljesítése hozzájárul a KGST-országok sokoldalú együttműködésének tökéletesítéséhez. E célból a Tanács és a Végrehajtó Bizottság legutóbbi ülésén elfogadott döntéseknek megfelelően a Bizottság konkrét intézkedéseket tett és tesz az elemző munka színvonalának emelése érdekében és azért, hogy az elemzések tematikája közelebb kerüljön a KGST-országok gazdasági fejlődése és az együttműködés legaktuálisabb problémáihoz. A Bizottság máris elért pozitív eredményeket az elemző munka területén.

Tanulmányozzák a KGST-országok gazdasági fejlettségi színvonalának fokozatos közelítési és kiegyenlítődési folyamatát (az értékmutató-összehasonlítások és egyéb statisztikai adatok alapján). Évek óta rendszeresen folyik a baráti országok gazdasági együttműködésének néhány fő szempont szerinti statisztikai értékelése; tökéletesedik a szocialista közösségben részt vevő országok népgazdasági fejlődését áttekintő, évente megjelenő statisztikai adatgyűjtemények, elemzések összeállítása.

Emellett egy sor témát illetően – mint például az újratermeléssel és a népgazdasági hatékonysággal összefüggő, a minőségre vonatkozó mutatók – a vizs-

gálatok további fejlesztésére van szükség. Ilyen jellegű elemzéseket a Bizottság csak két-három évvel ezelőtt kezdett végezni.

A KGST-országok felső szintű tanácskozásán hozott határozatok tükrében a Bizottságban végzett elemző munka további tökéletesítésének főbb irányaiént azoknak a folyamatoknak tanulmányozását kell tekinteni, amelyek a gazdaság intenzív fejlesztésére történő gyors átállást, a termelési szerkezet tökéletesítése révén a hatékonyság növelését, a meglévő anyagi és munkaerő-tartalékok ésszerű és gazdaságos felhasználását, illetve az állóalapok és a tudományos–műszaki potenciál jobb felhasználását eredményezik. Ugyancsak ide tartoznak azok a témák, amelyek összefüggésben vannak a szocialista társadalom anyagi–műszaki bázisát erősítő társadalmi termelés további növekedésével és a népjólét emelésével; a KGST-országok gazdasági fejlettségi színvonala fokozatos közelítésének és kiegyenlítésének felgyorsulásával, különös tekintettel a Vietnami Szocialista Köztársaság, Kuba és a Mongol Népköztársaság gazdasági fejlettségi szintjének az európai KGST-országokéhoz történő közelítésére. E feladatokból kiindulva a Bizottság már most összeállítja az elemző munkálatok tematikáját az 1990-es évig bezárólag.

A Bizottság által megvalósított elemző munka minőségének javítását a körülmények egész sora követeli meg. Ezek között elsőrendű a Tanács Titkárságán már kialakult tájékoztatási bázis növelése. A Tanács Titkárságának statisztikai adatgyűjteményeiben és közleményeiben jelenleg közzétett statisztikai információk egészében véve tükrözik a KGST-országok népgazdaságainak fejlettségi szintjét. Ha azonban az új követelményeket figyelembe vesszük, nyilvánvalóvá válik, hogy a statisztikai tájékoztatás eddigi rendszere már nem kielégítő. A Bizottság által készített elemzések sikerének nélkülözhetetlen feltétele a statisztikai bázis korszerűsítése. E bázist tovább kell fejleszteni a Tanács Titkársága statisztikai kiadványainak további korszerűsítése révén. Fontos, hogy e kiadványok jobban megfeleljenek a közösség igényeinek, a felső szintű gazdasági tanácskozás által kitűzött feladatoknak.

A fentiekén kívül a Bizottság szándékában áll a statisztikai információk minőségének javítása, ami csak úgy lehetséges, ha a baráti országok pontosan betartják a megfelelő mutatók kialakítására vonatkozó módszertani előírásokat.

Az elemző munka tökéletesítése nem kis mértékben függ az országokat képviselő delegációk részvételétől. A Bizottságban folyó elemző munkát mind ez ideig általában a Tanács Titkársága végezte. A tapasztalatok szerint azonban az országok delegációi és a Tanács Titkársága által közösen készített elemzések lényegesen gazdagabbnak, tartalmasabbnak és fokozott gyakorlati jelentőségűeknek bizonyultak. Ezért a jövőben célszerűnek látszik az országok szakembereinek bevonása az elemző munkába, felhasználva az együttműködés különböző formáit. Ilyen megoldás lehet például az országokat, illetve a Tanács Titkárságát képviselő szakemberek ideiglenes munkakollektíváinak létrehozása; ezek összeállíthatják az elemzések elkészítésének programját, meghatározhatják a szükséges statisztikai adatok bázisát, és kidolgozhatják a Bizottság és a Tanács más szervei elé terjesztendő anyagokat.

Emellett a Tanács Titkárságának önerőből folytatnia kell az elemző anyagok előkészítését, növelve azok színvonalát.

A Bizottság megkezdte a Tanács és a Végrehajtó Bizottság ülésein hozott határozatok végrehajtását saját tevékenységének tökéletesítésére.

Mindenekelőtt megjegyzendő, hogy a Tanács és a Végrehajtó Bizottság üléseinek megbízásából és az egyes országok delegációinak javaslatai alapján a Bi-

zottság összeállítja az 1986–1990. évi munkatervét. Ebben kifejezésre jutnak a Bizottság 42. ülésén elfogadott főbb tevékenységi irányok, amelyek visszatükrözik a felső szintű gazdasági tanácskozás határozatait. A Bizottság távlati tervének önálló fejezete az elemző munka, a statisztikai kiadványok és adatgyűjtemények tökéletesítése, illetve a kölcsönös statisztikai információk minőségének javítása és a minderre irányuló intézkedések, az információ korszerű feldolgozásának módszerei stb. A távlati terv elfogadása a Bizottság 1985. októberi 43. ülésének napirendjén szerepel.

Ez az ülés összegzi a delegációk javaslatait és észrevételeit a Bizottság tevékenységének, szervezeti formáinak további korszerűsítéséről, illetve a kollektív munka stílusáról és módszereiről. Ez nem pusztán a Bizottság üléseinek gyakorlatát érinti, hanem más szervekét, beleértve a szakértői értekezletekét is.

A Bizottság jelentős mértékben érdekelt abban, hogy tovább fejlesszék a KGST Titkársága Statisztikai osztályának tevékenységét. Ez utóbbi fontos koordináló munkát végez a statisztika területén, a sokoldalú együttműködés révén. A 42. ülésen a Tanács Titkársága beszámolt azokról az intézkedésekről, amelyek növelik szerepét az ezen a területen folytatott tevékenység szervezésében. A delegációk egyhangúlag helyeselték azokat az intézkedéseket, amelyeket a Statisztikai osztály vezetett be a szervezettebb munkavégzésre, az osztály munkastílusának és módszereinek tökéletesítésére, az elemzések színvonalának emelésére, a statisztikai anyagok közzétételének jobb előkészítésére. A felsorolt tevékenységek alapjául a korszerű számítástechnikai eszközökkel ellátott automatizált adatfeldolgozásnak kell szolgálnia a Bizottságban részt vevő delegációk aktív közreműködésével.

Teljes megértésre talált a delegációk körében az a javaslat is, hogy a Bizottság munkájában részt vevő országok nyújtsanak segítséget a Tanács Titkárságának a statisztika területén képzett, a sokoldalú együttműködés sajátosságait jól ismerő, alkotó adottságokkal rendelkező szakemberek rendelkezésre bocsátásával, ami lehetővé teszi a KGST apparátusában való eredményes tevékenységüket.

A Bizottság nagy tapasztalatra tett szert a statisztika területén a KGST-országok sokoldalú együttműködését illetően, ismertek az idő próbáját már kiállt formák. Ezekre támaszkodva a Bizottság arra törekszik, hogy hatékonyan segítse a KGST-országok felső szintű gazdasági tanácskozásán körvonalazott, a szocialista közösség országai közötti tudományos–műszaki és gazdasági együttműködés bővítésére és elmélyítésére hozott határozatok végrehajtását.

TÁRGYSZÓ: Statisztikai tevékenység. KGST-integráció.

РЕЗЮМЕ

Настоящая статья является венгерским вариантом очерка автора, опубликованного в номере 5 за 1985 год журнала Экономическое сотрудничество стран-членов СЭВ.

SUMMARY

The article is the Hungarian version of the author's paper published in *Ekonomisches Sotrudnichestvo Stran-chlenov* (Economic co-operation of member-countries) No. 5. 49–53, 1985.

NEMZETKÖZI VERSENYKÉPESSÉG ÉS HATÉKONYSÁG*

A nyolcvanas évek gazdaságpolitikai útkeresésének fontos része a legversenyképesebb területek feltárása, a hatékonyság szempontjából leginkább kedvező tevékenységek kiválasztása. Mindez az oly sokszor említett ipari szerkezetátalakítás felgyorsulásának egyik fontos előfeltétele.

Alábbi tanulmányunkban a Világbank ipari szerkezetátalakító kölcsönének előkészítése során – a Világbank munkatársaival szoros együttműködésben – végzett vizsgálatot ismertetjük. Ez tükröződik az alkalmazott módszertanban, amely nem más, mint az úgynevezett költség-haszon elemzés (cost-benefit analysis) hazai alkalmazása. Nem mechanikus módszertani átvételről van azonban szó. A költség-haszon elemzés kategóriáit igyekeztünk a hazai gyakorlatra adaptálni, és szervesen építettünk a már több eredményt felmutató hazai ármodellezési elméletre és gyakorlatra.

Ebben a tanulmányban munkánk általános elméleti kereteit, majd a módszertan statisztikai megvalósítását ismertetjük.

Nem állítjuk, hogy a kapott hatékonysági rangsorok minden szempontból valóságok, hogy ezek a fent említett gazdaságpolitikai útkeresés számára kész receptek, egyértelmű prioritást jelentenek. Több helyen utalunk a kvantifikálás nehézségeire, a statisztikai realizáció során alkalmazott kompromisszumok gyengéségeire. Viszont úgy érezzük, a kialakított megközelítés, a kapott eredmények jónéhány vonása az ipari szerkezetátalakítás szempontjából hasznos volt és a gazdaságunkról kialakított képet érdemben gazdagította.

A nemzetközi versenyképesség statikus mérőszáma – DRC

A költség-haszon elemzés alapvetően abból indul ki, hogy egy adott gazdasági tevékenység – legyen az gyár, szakágazat vagy bármely más aggregátum – nemzetközileg akkor versenyképes, ha világgiazi áron értékelt hozzáadott értéke fedezi a hazai ráfordításait. Ezt fejezi ki a következő egyenlőtlenség:

$$p_z Z - p_x X \geq wL + rK \quad /1/$$

* A cikk alapjául az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság (OMFB) megbízásából készült, „Az ipari szerkezetátalakító program makroszintű hatékonysági számításai” című tanulmány szolgált. Ennek a tanulmányt az ismertetésére az Országos Tervhivatal és a Világbank 1984. június 3. és 7. között konferenciát szervezett. Cikkünk az OMFB-tanulmány és a konferencia makroszintű vizsgálatokkal foglalkozó előadásaink tömörítetté. Szerzői: Amon Zsolt (Országos Tervhivatal), Boda György (Központi Statisztikai Hivatal), Hamza Lászlóné (Országos Tervhivatal), dr. Harsányi László (Központi Statisztikai Hivatal), Molnár István (Központi Statisztikai Hivatal), Nemény Vilmos (Országos Tervhivatal). A szerzők köszönettel tartoznak mindazoknak, akik ebben a vállalkozásban segítségükre voltak, így a Világbank szakértői közül Mieko Nishimizunak, ifj. John Pagenek, a munka további magyar szakértői közül pedig Balassa Ákosnak (Országos Tervhivatal), Horváth Piroskának (Központi Statisztikai Hivatal), Tardos Ágnesnek (Központi Statisztikai Hivatal), Bodócsi Andrásnak (Országos Anyag- és Árhivatal) és Simon Andrásnak (Konjunktúra- és Piackutató Intézet).

Az /1/-ben alkalmazott jelölések:

- Z – a vizsgált tevékenység bruttó kibocsátása (hazai termelői áron),
- X – a folyó termelő felhasználás (hazai termelői áron),
- L – a termelésben lekötött létszám,
- K – a lekötött tőke,
- p_z – a bruttó kibocsátás (output) világpiaci árindexe,
- p_x – a folyó termelő felhasználás (input) világpiaci árindexe,
- w – a munkaerő lekötésének fajlagos költsége (ára),
- r – az eszközök lekötésének fajlagos költsége (ára).

A költség-haszon elemzés előbbi /1/ képlete az általunk alkalmazott kísérleti módszertan alapja. Rövid módszertani bevezetőnkben az ebben előforduló kategóriák tömör definícióját ismertetjük.

Egy termelő egységnél L mennyiségű munkaerőt és K mennyiségű termelőeszközt kell lekötni. A termelési tényezők ezen lekötésének azonban ára van. Egységnyi munkaerő foglalkoztatásához ki kell fizetni a társadalmilag kialakult bért, az ugyancsak társadalmilag kialakult béren felüli foglalkoztatási költségeket (társadalombiztosítási hozzájárulást, vállalati szociális kiadásokat stb.), és a termelő joggal elvárja, hogy a munkaerő foglalkoztatása jövedelmező is legyen, tehát minden foglalkoztatott munkás után társadalmilag kialakult tiszta jövedelmet is elszámol. Ezen „költség”-elemek jelennek meg a w szorzóban. Hasonlóan, a lekötött eszközöknek vannak a megfelelő műszaki paramétereiktől függő pótlási költségei, és ennek a termelési tényezőnek is hasznot kell hoznia, mégpedig egy társadalmilag kialakult jövedelmezőség alapján. Ez utóbbi költségelemek jelennek meg az r szorzóban.

Az egyenlet jobb oldala lényegében úgy értelmezhető, mint a termelés után elvárt normatív hozam, melyből a termelő kifizeti munkásait, pótolja elhasznált eszközeit és bizonyos haszonban részesül (eltekintve most azoktól a befizetési kötelezettségektől, amelyeket a vállalatnak az állam számára teljesíteni kell). Ha ezen költségek (ezt a bizonyos hasznot is beleértve) nem térülnek meg, a termelés akadozni kezd, nem versenyképes. A nemzetközi versenyképességnek pedig az a feltétele, hogy az előbb definiált normatív hozam világpiaci áron is biztosítva legyen.

Ezek az alapvető fontosságú paraméterek függetlenek a termelőtől, kivéve egy-két monopolista szervezetet. A költségeket és a termelés eredményeit olyan tényezők befolyásolják, mint a műszaki fejlődés, a gazdálkodás társadalmilag kialakult szintje stb.

Az /1/ egyenlőtlenségben az egyenlőségtől való eltérés mértéke döntően a termelő hatékonyságtól függ. Ezért ebből az összefüggésből kifejezhető egyfajta, a termelés volumenétől független hatékonysági mutató:

$$DRC = \frac{wL + rK}{p_z Z - p_x X} \quad /2/$$

Az így definiált mérőszámot a költség-haszon elemzés – a hazai forrásköltségek angol megfelelőjének kezdőbetűiről – Domestic Resource Costs – DRC-mutatónak nevezi, az egyes termelési tényezők forrásköltségeit kifejező szorzókat pedig a termelési tényezők árnyékárainak hívja.

Versenyképes ágazat esetén $DRC \leq 1$. $DRC > 1$ esetén az ágazat nem versenyképes.

A számlálóban a termelő hazai forrásköltségei: a termelési tényezők, a források igénybevétele, lekötése után felszámítható költségek szerepelnek, míg a ne-

vezőben a világpiaci áron számított hozzáadott érték jelenik meg. Minél kisebb a mutató értéke, annál nagyobb a vizsgált ágazat nemzetközi versenyképessége.

A DRC-mutatót ugyanannak a gazdaságnak egyes szektoraira számítjuk ki és nem különböző országok ugyanazon szektoraira. Így az eredmények a magyar népgazdaság különböző szakágazatainak egymáshoz képest potenciális versenyképességét számszerűsítik. (A szakágazatok valódi versenyképessége a piacon méretik meg.)

A nemzetközi versenyképesség változása

A nemzetközi versenyképesség fent definiált mutatója statikus hatékonysági mérőszám. Ha ezt a DRC-mutatót differenciáljuk, további fontos hatékonysági indexekhez jutunk.

A differenciálás előtt a mutatót némileg egyszerűsítjük:

$$DRC = \frac{wL+rK}{pV} \quad /3/$$

ahol:

V – a hozzáadott érték ($Z - X$),
 p – a hozzáadott értékhez rendelhető világpiaci árindex.

Ez esetben

$$dDRC = S_L \frac{dw}{w} + S_K \frac{dr}{r} - \frac{dp}{p} + S_L \frac{dL}{L} + S_K \frac{dK}{K} - \frac{dV}{V} \quad /4/$$

ahol:

$$S_L = \frac{wL}{wL+rK} \quad S_K = \frac{rK}{wL+rK}$$

Feltételezve, hogy a hozzáadott érték kifejezhető az eszközök, a munka és az idő függvényében, azaz $V = f(K, L, T)$, igaz, hogy

$$\frac{dV}{V} = a_L \frac{dL}{L} + a_K \frac{dK}{K} + a_T dt \quad /5/$$

Így a változás:

$$\frac{dDRC}{DRC} = S_L \frac{dw}{w} + S_K \frac{dr}{r} + S_L \frac{dL}{L} + S_K \frac{dK}{K} - \frac{dp}{p} - a_L \frac{dL}{L} - a_K \frac{dK}{K} - a_T dt \quad /6/$$

A /6/ egyenlet első négy komponense a DRC-számláló, a további négy pedig a DRC-nevező változását fejezi ki. Így a DRC-számláló ($wL+rK$) változása függ:

– az árnyékárak változásától:

$$S_L \frac{dw}{w} + S_K \frac{dr}{r},$$

– a lekötött eszközök és a munka mennyiségének változásától:

$$S_L \frac{dL}{L} + S_K \frac{dK}{K}.$$

A DRC-nevező (pV) változása pedig függ:

- a hozzáadott érték világpiaci árának változásától:

$$\frac{dp}{p}$$

- a hozzáadott érték változásától,

amely viszont függ

- a lekötött eszközök és a munka mennyiségének változásától:

$$\sigma_L \frac{dL}{L} + \sigma_K \frac{dK}{K}$$

- a lekötött eszközök és a munka együttes termelékenységének változásától:

$$\sigma_T dt.$$

A lekötött eszközök és a munka mennyiségének változása mind a számlálóban, mind a nevezőben szerepel (lásd /2/-t és /5/-öt). Ezért nem okoz nagy torzítást, ha ezután csak a további tényezők változásait vizsgáljuk. Ennek megfelelően a DRC-mutató változása alapvetően függ

- az árnyékárak változásától,
- a hozzáadott érték világpiaci árának változásától,
- a lekötött eszközök és a munka együttes termelékenységének változásától.

Az általános elméleti keretek további ismertetése a differenciálás ezen végeredményére épül. A felsorolt három tényező közül részletesebben is foglalkozunk /3/-mal és /6/-tal. Az árnyékárak változásának elemzésére nem jutott kellő idő. Feltételeztük, hogy a változásra ható tényezők közül az utóbbi kettő a fontos. Korábban említettük, hogy az árnyékárak a hosszú távú műszaki fejlődéstől, illetve társadalmi folyamatoktól determináltak, így nem valószínű, hogy nagyot tévedünk, ha az árnyékárak változásának vizsgálatától rövid távon eltekintünk.

A világpiaci árak és a nemzetközi versenyképesség

A differenciálás során a hozzáadott érték világpiaci árának változásáról beszéltünk. Ez azonban visszavezethető két további árváltozásra, így a kibocsátások és a ráfordítások p_x , illetve p_z világpiaci árának változására, azaz

$$\frac{dp}{p} = \frac{p_z Z}{p_z Z - p_x X} \cdot \frac{dp_z}{p_z} - \frac{p_x X}{p_z Z - p_x X} \cdot \frac{dp_x}{p_x} \quad /7/$$

Ahol a termelő felhasználás súlya jelentős, ott a ráfordítások átlagos árindexének változása (dp_x/p_x) erős hatást gyakorolhat a termelés nemzetközi versenyképességére. Felerősítheti, illetve ellensúlyozhatja a kibocsátási árindex (dp_z/p_z) változását és így a nemzetközi versenyképességre gyakorolt hatását. Ahol az anyaghányad kicsi, ott a kibocsátási árindex változása a meghatározó.

Itt felhívjuk a figyelmet arra, hogy dp/p lényegében általánosított terms of trade index. Terms of trade indexen a hazai közgazdasági gyakorlat a külkereskedelmi árindexek, azaz az exportárindex és az importárindex hányadosát érti. Ez a külkereskedelmi cserearány-mutató azonban csak részben ragadja meg a nemzetközi versenyképességet megváltoztató árhatásokat, mivel az export csak része

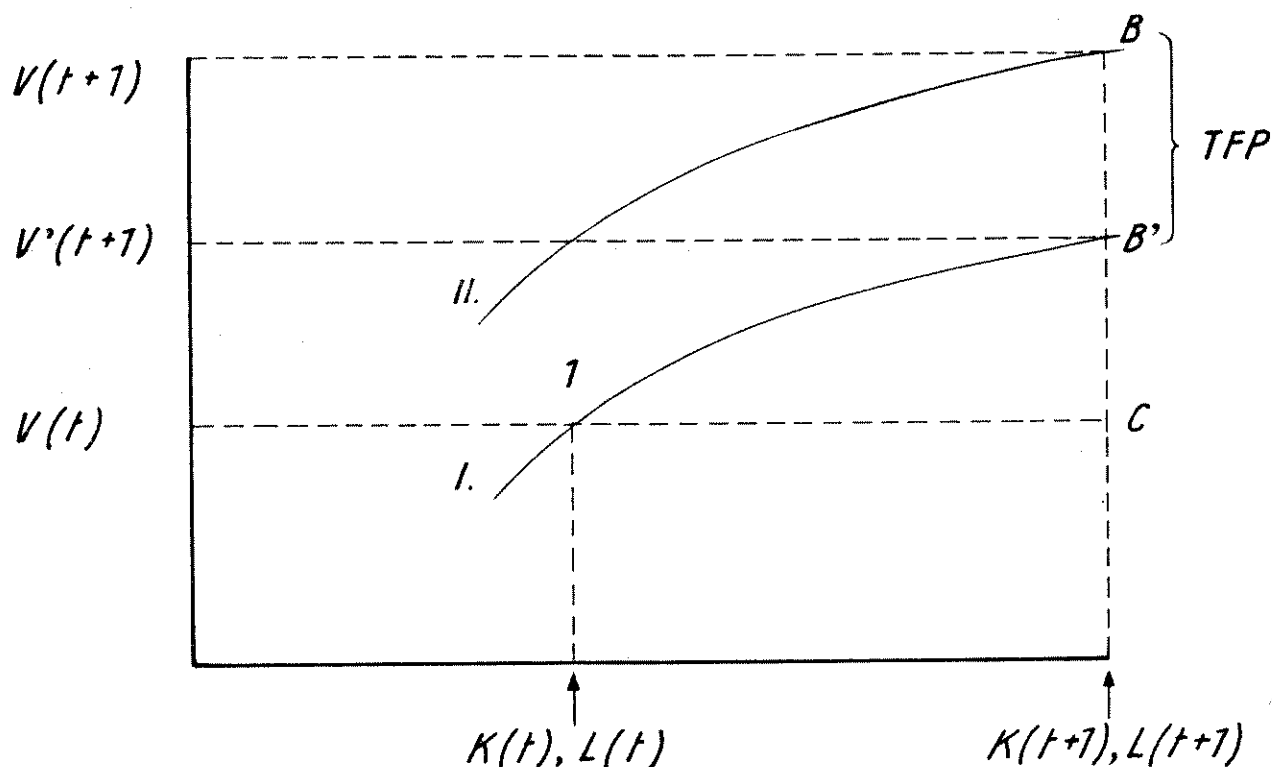
az outputnak, az import pedig csak része az inputoknak. A nemzetközi versenyképesség változására alapvetően az output árindex és az aggregált – tehát a hazai és az import árváltozásokat összesúlyozottan tartalmazó – input árindex viszonya hat, ez pedig jóval általánosabb, mint a külkereskedelmi terms of trade. A kétfajta terms of trade index viszonya matematikailag is levezethető. Ez a levezetés azonban meghaladja cikkünk terjedelmét.

A /7/-es összefüggés azért is fontos, mert a hatékonyságszámítások input-output jellegére irányítja a figyelmet. Az output árindexeket az input árindexekkel állítja szembe. A számítások input-output jellege majd a statisztikai realizációnál jelentkezik határozottan.

A termelési tényezők együttes hatékonysága és a nemzetközi versenyképesség

Előző levezetésünkéből kiderült, hogy valamely ágazat nemzetközi versenyképességére hatással van az olyan változás, amely nem a termelési tényezők mennyiségének extenzív változásával kapcsolatos, hanem valamely termelési tényező-kombináció hatékonyságának változásával. Ez időben kibontakozó intenzív változás. Ezt érzékelteti az alábbi ábra.

1. ábra. Az extenzív és intenzív változások szétválasztása

Tételezzük fel, hogy a t -edik időpontban $K(t)$ eszközállománnyal és $L(t)$ munkával $V(t)$ hozzáadott értéket termelünk. A $t+1$ -edik időpontban $K(t+1)$ és $L(t+1)$ a felhasznált termelési tényezők (inputok) együttes mennyisége, és ezzel $V(t+1)$ hozzáadott értéket állítunk elő. A hozzáadott értéknövekményt reprezentálja a BC szakasz. Ez azonban két változás összege. Ha nem változott volna a termelési tényezők felhasználásának hatékonysága, azaz csak a termelési tényezők mennyisége változott volna, akkor a $t+1$ -edik időpontban csupán $V'(t+1)$ hozzáadott érték (output) keletkezett volna. Az output és az inputok viszonyát az I-es termelési függvény írta volna le. Valójában a termelési tényezők együttes hatékonysága (Total Factor Productivity – TFP) időközben megnőtt, a termelési függvény eltolódott felfelé, és az output további BB' nagysággal nőtt. Az ún. teljes termelékeny-

ségi mutatók különböző formái természetesen nem ismeretlenek a hazai közgazdasági, statisztikai gyakorlatban. A Központi Statisztikai Hivatal által kiszámított komplex hatékonysági mutatón kívül itt csak *Román Zoltán* munkáit említjük meg, amelyekben többször történnek számítások a munka tőkével való helyettesítésének mérésére, valamilyen szélesebb koncepciójú hatékonyságváltozás-hatás kimutatására. A differenciálás során láttuk, hogy a termelési tényezők mennyiségének változása mind a számlálóban, mind a nevezőben megjelent, így ez a tipikusan extenzív változás a nemzetközi versenyképesség alakulására nem hat. Hat viszont a termelési tényezők együttes hatékonysága, amelynek növekedése a *DRC*-t csökkenti. Ez a hatékonyságváltozás pedig nem más, mint a termelési függvény időbeli eltolódása, a mennyiségektől független intenzív változás.

Eddigi gondolatmenetünk során a termelési tényezők hatékonyságát a t -edik időpontban a $V = f(K, L, t)$ termelési függvény képviselte. A tényezőhatékonyság további vizsgálata szempontjából nem okoz problémát, ha erről az alakról áttérünk a $Z = f(X, K, L, t)$ alakra. Az anyagfelhasználás bekapcsolása a termelési tényezők közé további előnyöket kínál. Azon túl, hogy a termelési tényezők együttes hatékonysága ebben a termelési függvényben is megjelenik, vizsgálhatjuk az anyagfelhasználásnak a hatékonyságra gyakorolt hatását.

Ha elvégezzük ennek az összefüggésnek a logaritmikus transzformációját, majd pedig a transzformált függvényt deriváljuk az idő szerint, a függvény képe a következő lesz:

$$\frac{d \ln Z}{dt} = \frac{\partial \ln f}{\partial \ln X} \cdot \frac{d \ln X}{dt} + \frac{\partial \ln f}{\partial \ln K} \cdot \frac{d \ln K}{dt} + \frac{\partial \ln f}{\partial \ln L} \cdot \frac{d \ln L}{dt} + \frac{\partial \ln f}{\partial t}$$

Ebből a függvényből a

$$\frac{d \ln X}{dt}, \quad \frac{d \ln K}{dt}, \quad \frac{d \ln L}{dt}$$

kifejezések megfelelnek az egyes termelési tényezők időbeli növekményeinek; a

$$\frac{\partial \ln f}{\partial \ln X}, \quad \frac{\partial \ln f}{\partial \ln K}, \quad \frac{\partial \ln f}{\partial \ln L}$$

kifejezések pedig azt mutatják meg, hogy a megfelelő termelési tényező egységnyi változása mekkora változást okoz az outputban (elaszticitások).

Végül a maradék tag, a $\partial \ln f / \partial t$ kifejezés maga a *TFP*-mutató. Így a termelés változása felbontható a számításba bevont termelési tényezők növekményeire (extenzív változások), a termelési tényezők növekedésének a termelésben okozott közvetlen hatására és a hatékonyság változására. Ez utóbbi hatékonyságváltozás számszerűsítéséről később szólunk.

A nemzetközi versenyképesség mérésének statisztikai keretei

Az általános elméleti kereteket a költség-haszon elemzés alapján fogalmaztuk meg. Ezt az elméleti keretet kellett adaptálni a hazai viszonyokra, amely viszonyok az elmélet által meghatározott kívánalmaktól sok tekintetben eltérnek. Nyilvánvaló, hogy bármilyen kapott eredményt ennek tudatában lehet csak elemezni. Az elméleti keretek adatokkal való kitöltése során – mint bármilyen más hasonló feladattal – egy sor olyan kérdés merült fel, amelyekre a választ a statisztika nyelvén kellett megfogalmazni.

A statisztikai realizáció leglényegesebb pontjai a következők voltak:

- a hazai és a világgpiaci árrendszer kvantifikált, időben változó kapcsolatának meg-
ragadása (a *DRC*-mutató nevezőjének meghatározása),
- a hazai forrásköltségek (*DRC*-számláló) kiszámítása,
- a teljes tényező hatékonyság (*TFP*) változásának kiszámítása.

A világgpiaci árakra való áttérés kísérlete – DRC-nevező

A feladat megoldásának egyik kulcskérdése, hogyan konkretizáljuk a világgpiac és a világgpiaci ár meglehetősen absztrakt fogalmát. Tudjuk azt, hogy a világgpiac mindig valamely konkrét piacok összességét jelenti. Ennek megfelelően a világgpiaci ár mindig a világgpiac fogalmába beleértett konkrét piacok árainak valamiféle átlaga. Különböző megfontolások figyelembevételével – elsősorban a konvertibilis export növelésének szükségletéből kiindulva – világgpiacnak a magyar népgazdaság nem rubel elszámolású külpiacait, világgpiaci árak pedig az egy-egy termékcsoporthoz vagy ágazathoz ezen a piacokon elért (vagy elvben elérhető) átlagos árat tekintjük.

Ha nem volnának kötöttek a munkaerő- és időkorlátok, akkor vettünk volna minden egyes terméket, megfigyeltük volna világgpiaci árát, és a belőlük képzett árindexeket összesúlyoztuk volna a kívánt aggregációs szintre. Korlátozott lehetőségeink miatt azonban erre a megoldásra nem is gondolhattunk. Ezért áthidaló megoldást választottunk. Feltételezésünk szerint a támogatások és az elvonások szerepe az, hogy hidat képezzenek a belföldi árrendszer és a magyar gazdaság számára elérhető világgpiaci árak között.

A hazai termelés átárazása során a világgpiaci árakhoz való viszonyuk szempontjából a termékeknek alapvetően két csoportját kell megkülönböztetnünk. Az egyik csoportba – az úgynevezett „tradable” (a világgpiacon forgalmazott vagy forgalmazható) termékekhez – azok a kibocsátások tartoznak, amelyeknek hazai árai közvetlenül kapcsolódnak vagy kapcsolhatók a világgpiacon forgalmazott azonos, illetve rokon termékek világgpiaci áraihoz. A másik csoportba azok a hazai kibocsátások – az úgynevezett „non-tradable” termékek – tartoznak, amelyek jellegüknél fogva egyáltalán nem vesznek, nem vehetnek részt a világgpiaci forgalomban. Ezek világgpiaci ára csak közvetve, a ráfordításokon keresztül közelíthető meg.

Előbbi feltételezéseinknek megfelelően vettük a nem rubel export árfolyamon átszámított értéket, valamint az ezen exporthoz kapcsolódó támogatásokat és elvonásokat. Ezen adatok alapján minden exportáló szektorra megkaptuk a következő árindexet:

$$p^i = \frac{\text{árfolyam} \times \text{nem rubel export árbevétel}}{(\text{árfolyam} \times \text{nem rubel export árbevétel}) + \text{támogatás} - \text{elvonás}} \quad /8/$$

ahol i a szektort azonosító index.

Ilyen p^i árindexe viszont csak a nemzetközi kereskedelemben ténylegesen bekerült termékeknek van. A tradable termékek fennmaradó része ténylegesen nem kerül forgalomba a világgpiacon, de világgpiaci áras értékük a /8/-ban meghatározott indexek felhasználásával becsülhető. További problémát jelentett a nemzetközi kereskedelemben nem kerülő, úgynevezett non-tradable termékek világgpiaci áras értékének meghatározása.

A tradable termékek világgpiaci árjaihoz igazodó non-tradable árindexeket az input-output modell jól ismert duális ármodelljének felhasználásával számítottuk.

A modell sémáját a 2. ábra mutatja, a következő jelöléseket alkalmazva:

- $\mathbf{X}$ – a termelő felhasználás mátrixa,
- $\mathbf{v}$ – a hozzáadott érték vektora,
- $\mathbf{y}$ – a végső felhasználás,
- $\mathbf{z}$ – a már ismert összes kibocsátás vektora.

2. ábra. Az induló ÁKM-séma

$X_{(n \times n)}$	$y_{(n \times 1)}$	$z_{(n \times 1)}$
$v'_{(1 \times n)}$		
$z'_{(1 \times n)}$		

Az alapvető elszámolási azonosságok:

$$\mathbf{X}\mathbf{1} + \mathbf{y} = \mathbf{z} \quad /9/$$

$$\mathbf{1}'\mathbf{X} + \mathbf{v}' = \mathbf{z} \quad /10/$$

A duálfeladat ármodellje:

$$\mathbf{p}'\hat{\mathbf{X}} + \hat{\mathbf{v}}' = \mathbf{p}' \quad /11/$$

ahol:

$$\hat{\mathbf{X}} = \mathbf{X}(\mathbf{z})^{-1} \quad (\text{a technológiai együtthatók mátrixa})$$

$$\hat{\mathbf{v}}' = \hat{\mathbf{v}}'(\mathbf{z})^{-1} \quad (\text{a fajlagos hozzáadott érték})$$

$$\mathbf{p}' = \hat{\mathbf{v}}'(\mathbf{E} - \hat{\mathbf{X}})^{-1} \quad /12/$$

Ha minden terméknek lenne világpiaci ára, akkor az említett ármodellre nem lett volna szükségünk, hiszen ez esetben $\mathbf{p}'$ minden eleme egzogén módon adott lenne. Mivel nem ez a helyzet, a 2. ábra induló ÁKM-sémája módosult. (Lásd a 3. ábrát.)

Ennek megfelelően a /11/ a következő formát ölti:

$$\mathbf{p}'_T \hat{\mathbf{X}}_{TT} + \mathbf{p}'_N \hat{\mathbf{X}}_{NT} + \hat{\mathbf{v}}'_T = \mathbf{p}'_T \quad /13.1/$$

$$\mathbf{p}'_T \hat{\mathbf{X}}_{TN} + \mathbf{p}'_N \hat{\mathbf{X}}_{NN} + \hat{\mathbf{v}}'_N = \mathbf{p}'_N \quad /13.2/$$

Mivel $\mathbf{p}'_T$ exogén, csak /13.2/-t kell megoldani $\mathbf{p}'_N$ -re, azaz

$$\mathbf{p}'_N = [\mathbf{p}'_T \hat{\mathbf{X}}_{TN} + \hat{\mathbf{v}}'_N](\mathbf{E} - \hat{\mathbf{X}}_{NN})^{-1} \quad /14/$$

3. ábra. A módosított ÁKM-séma

<i>Tradable szektorok</i>	X_{TT}	X_{TN}	y_T	z_T
<i>Non-Tradable szektorok</i>	X_{NT}	X_{NN}	y_M	z_N
	v'_T	v'_N		
	z'_T	z'_N		

A p^i árindexekből képzett p_T vektor azokat a tradable árindexeket tartalmazza, melyek a belföldi árszínvonalat világgpiaci árszínvonalra viszik át. Ezekkel a p_T árindexekkel meghatározzuk p_N árindexeket, majd kiszámítjuk a világgpiaci áras hozzáadott értéket:

$$v'(\text{világgpiaci áron}) = [p'_T; p'_N](z) - [p'_T; p'_N](X) \quad /15/$$

Természetesen a vázolt algoritmus csak az eljárás lényegét írja le. A világgpiaci átárazási kísérlet során még számos problémába ütköztünk. Így például nem kevés gondot okozott a rubel exportra kerülő termékek átárazása, de az import átárazása is csak a nem rubel import esetében volt egyszerű. Ott alkalmaztuk a következő árindexeket:¹

$$p_{\text{dollar}}^i = \frac{\text{árfolyam} \times \text{nem rubel devizában}}{(\text{árfolyam} \times \text{nem rubel import devizában}) + \text{vám} - \text{támogatás}} \quad /16/$$

Itt meg kell említenünk egy nagyon fontos momentumot. A világgpiaci árra való áttérés során – amint ez a /8/-as és a /16/-os képletekből is kitűnik – nem kerülhettük meg az árfolyamokat. A magyar árfolyamok közismerten olyan magasak, hogy eleve kompenzálják az alacsony devizaárakon exportált termékek nagy hazai ráfordításait. Más szóval: ha nagy munka- és tőkefordítással előállítunk valamilyen terméket, s azt a világgpiacon 30–50 százalékos árengedménnyel adjuk el, akkor az így keletkező veszteséget a dollár hivatalos árfolyama 30–50 százalékos túlértékelése mellett kiegyenlítheti és ezt a szektort a DRC-mutató versenyképesnek fogja mutatni, holott ez felettből kétséges. Munkánk során erre a problémára kevés figyelmet tudtunk fordítani, ami az eredményeknek csak relatív, a jelenlegi árfolyamok mellett érvényes értelmezését teszi lehetővé. A további vizsgálatoknak feltétlenül ki kell terjedniük az árfolyamváltozások hatásainak vizsgálatára is, mert ez egyáltalán nem lebecsülendő.

Az előző részben említettük, hogy a nemzetközi versenyképesség változására ható tényezők között alapvetők a hazai és a világgpiaci árak viszonyában beállott változások. A változás számszerűsítése más szempontból is fontos. Az olvasó előtt

¹ A világgpiaci árra való áttérés lényegében az egyes szakágazatok dollárkitermelésének fajlagos költségmutatóira épül. Nagy előnye az alkalmazott módszernek, hogy több vertikumon keresztül követi ezen mutatóknak a versenyképesség alakulására gyakorolt kölcsönös hatását. A kialakított ármodell segítségével több olyan kérdés is vizsgálható, amelyek a nemzetközi versenyképesség egyes tényezőinek együttes mozgásával kapcsolatosak. Ez ennyiben lényegesen több, mint a devizakitermelési mutató kiszámítása.

már világosak a versenyképességi számítások input-output összefüggései. Ilyen jellegű számításokat korrekt módon csak input-output táblák segítségével lehet végezni. Ez viszont a módszer alkalmazhatóságát korlátozza, mivel a megfelelő dezaggregáltságú input-output táblák előállítása költséges, sőt nagyon időigényes. Nem állnak rendelkezésre minden évben. Nagyon keveset érő lenne a kialakított módszertan, ha csak az ÁKM-évekre lenne statisztikailag realizálható.² Ezt a korlátot meg kellett kísérelni feloldani, és ez irányította figyelmünket a világpiaci árindexváltozások becslése felé. A nemzetközi versenyképességgel kapcsolatos számításokat az 1981. évi nagy ÁKM alapján kiszámított statikus versenyképességi mutató és a változás korábban bemutatott tényezőinek megragadásával dinamizáltuk.

A világpiaci árváltozások becslésére a következő megoldást alkalmaztuk. Először az 1981. évi nagy ÁKM-et, mely az 1981. évi belföldi árakon készült, átáraztuk az 1983. évi belföldi árakra, majd az így kapott mérleget az 1983. évi világpiaci árakra. Az eljárás annyiban torzít, hogy 1981 és 1983 között nemcsak az árak, hanem a volumenek is megváltoztak, de feltételezésünk szerint ez a változás itt elhanyagolható, mivel itt a volumenek döntően súlyokként szerepeltek, jelentős struktúraváltozásról pedig 1981 és 1983 között nem beszélhetünk.

Kísérlet a hazai forrásköltségek számszerűsítésére – a DRC-számláló

Elméletileg könnyű definiálni az árnyékárakat: a tőke és a munka lekötésének az adott szektorban felmerülő, társadalmi preferenciákat is tükröző tényleges költségei. Statisztikailag számszerűsíteni viszont annál nehezebb. Itt lényegében a tőke és a munka „opportunity cost”-ját³ kell megragadni: mennyi jószág tömeg és ezzel járó szükségletkielégítés feláldozásába kerül egységnyi tőke, vagy egy foglalkoztatott új termelő tevékenységénél való alkalmazása azokban a szektorokban, ahonnan a szóban forgó erőforrást elvonták. Ráadásul ebben még a társadalmi preferenciákat is számításba kell venni. Természetesen ezt a nagyon magvas közgazdasági problémát nem tudtuk megoldani, de kialakítottunk egy olyan közelítő megoldást, amely legalább a kérdés kezelésére módot adott.

A hazai forrásköltségek számszerűsítése során az volt a kiinduló pontunk, hogy a termelő hazai forrásköltségei tartalmilag a hazai árarányok mellett realizált hozzáadott értékkel egyenlők. Ebből a hozzáadott értékből lehet kifizetni a béreket, pótolni a tőkét és tiszta jövedelmet képezni.

Kérdés azonban, hogy a tényleges termelői árakban elismert hozzáadott érték valóban fedezi-e az egyes ágazatok tőke- és munkaráfordításait?

Ennek a kérdésnek a megválaszolásához tulajdonképpen kis kitérőt kellene tennünk a magyar termelői árrendszer sajátosságainak ismertetésére. Talán elég azonban, ha leszögezzük azt a tényt, hogy a termelői árak különféle okokból és irányban eltérnek a ráfordításoktól. Ezek az eltérések – többek között – kormányzati beavatkozásokat indukálnak, amelyek közvetlenül a termelési támogatásokban és elvonásokban jutnak kifejezésre. Ezért jogosan vetődött fel az a megoldás, hogy az egyes ágazatok hozzáadott értékét korrigáljuk az ilyen jellegű termelési támogatásokkal, illetve elvonásokkal. Természetesen nem tudjuk bizonyosan, hogy ezeknek a beavatkozásoknak a mértéke mennyire jelent reális kiigazítást, de ennek ellenére valószínű, hogy a korrekció elvégzése jobban elemezhető hozzáadott értékeket eredményez.

² A hazai gyakorlatban ötvenként készül részletes, szakágazati bontású, úgynevezett nagy ÁKM.

³ A haszonlehetőség költségének (opportunity cost) fogalmát lásd: P. A. Samuelson: *Közgazdaságtan*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1976. 608–609. old.

További kérdés, hogy mennyire jól ragadjuk meg a tényleges tőke- és munkaráfordításokat, ha csak a költségvetési támogatások és elvonások (adók) előbb említett tételeivel korrigálunk. Az állami beavatkozás nem csupán a támogatások és elvonások tényében jelentkezik, az más módon is hathat az egyes szakágazatok hozzáadott értékére. Így például a beavatkozások jelenlegi rendszere inkább gyengíti, mintsem erősíti azt a követelményt, hogy az egyes szakágazatok hozzáadott értéke valamilyen normatív módon alakuljon ki a szakágazatokban lekötött tőke és munkaerő függvényében.

Hogy mindezen kérdésekre választ adjunk, a számlálót háromféleképpen számítottuk ki:

- a munka- és tőkeráfordítások azonosak a tényleges árban elismert hozzáadott értékkel, amit a vállalat realizál (vállalati módszer);
- a kormányzati beavatkozást jelentő adókkal csökkentettük, a támogatásokkal pedig megnöveltük az adott vállalatnál realizált hozzáadott értéket (tisztított módszer), vagyis kiküszöböltük a közvetlen kormányzati beavatkozásokat, megközelítve ezzel a reális munka- és tőkeráfordításokat;
- a hazai hatékonyságszámítás gyakorlatában korábban kifejlesztett komplex hatékonysági mutató kiszámításának elvét alkalmaztuk (normatív módszer).⁴

Felmerül a kérdés, hogy a bemutatott három módszerrel mennyire jutottunk közelebb a termelési tényezők „opportunity cost”-jához. Mindegyik módszer egy-egy lépést jelentett a tényleges tőke- és munkaköltségek meghatározásának útján. A közelítés pontos mértéke csak további vizsgálatok alapján határozható meg. A felszíni megragadásnál mindenestre messzebbre mentünk.

Végezetül meg kell említenünk, hogy az árnyékárak meghatározása a világpiaci árszínvonalától nem független folyamat. Ha más árakra térünk át, akkor megváltozik a bérekkel szemben álló jószág-tömeg átlagára is. Ugyanígy változik a tőke felújítási költségeivel szemben álló tőkejavak átlagára stb. Ezért a belföldi árak mellett kiszámított tőke- és munkaköltségeket mindig defláltuk a világpiaci árindexek súlyozott átlagával (súlyonként itt a beruházási, illetve fogyasztási struktúra elemei kínálóznak), ily módon figyelembe véve az árak továbbgyűrűző hatásának egy részét.

A számításokat a fenti három módon végeztük el. A kapott eredmények azt bizonyították, hogy az alternatív számlálók alapján kialakuló DRC-rangsorok érdemben nem különböznek. A DRC-mutató értéke döntően a világpiaci árak alakulásától függ.

A teljes tényezőhatékonyság (TFP) változásának számszerűsítése

Mivel a termelési függvények számszerűsítéséhez szükséges megfelelő hosszúságú idősorok nem álltak rendelkezésünkre, a TFP-változást nem a termelési függvények eltolódásának mérésével, hanem közelítő eljárással, az úgynevezett indexszám-módszerrel becsültük meg. Képletben:

$$TFP = \Delta Z - [s_x \Delta X + s_L \Delta L + s_K \Delta K] \quad /17/$$

ahol:

$$s_x = \frac{p_x X}{Z_b}, \quad s_L = \frac{wL}{Z_b}, \quad s_K = \frac{rK}{Z_b}$$

⁴ Ez a mutató az élőmunka-ráfordítás egységnyi felhasználásához 1,7-es, az eszközök felhasználásához pedig 0,13-as normatív szorzót rendel.

Előbbi egyenlőségekben:

p_x – a termelői célra felhasznált inputok tényleges ára,
 Z_b – a bruttó termelés folyó áron ($Z_b = p_x X + wL + rK$)

A TFP kiszámításánál a változatlan áras bruttó kibocsátás (Z) növekményét viszonyítjuk az egyes termelési tényezők volumennövekményeinek súlyozott átlagához. A definíciókból következik, hogy s_x a termelés folyó áras anyaghányadával, s_L a munkaköltség-, s_K pedig a tőkeköltséghányaddal azonos ($s_x + s_L + s_K = 1$). A súlyok itt lényegében az egyes termelési tényezőknek az outputra gyakorolt termelési rugalmasságát közelítik. A /17/ egyenletben a zárójelben szereplő összeg az egyes termelési tényezők növekedéséből származó extenzív növekmény.

Mint látjuk, a DRC- és a TFP-mutatók a súlyrendszeren és a volumeneken keresztül szorosan összefüggnek. A DRC-mutató számlálójában szereplő tőke–munka ráfordítások azonosak a TFP-mutatóban szereplő tőke–munka súlyokkal. A DRC-mutató alternatív változatai a TFP-mutatók alternatív változataihoz vezetnek: így a TFP-mutatóknál is számoltunk „vállalati”, „tisztított” és „normatív” változatot. Az eredmények értékelése itt is a ráfordításokat reálisabban tükröző tisztított módszer alapján történt.

A számítások adatbázisa

A DRC-mutatókat az 1981. évi magyar ÁKM alapján 89 szektorra számítottuk ki. Ezzel összhangban a TFP-indexeket 62 ipari szakágazatra számszerűsítettük az 1976., 1981. és 1983. évekre. A TFP-hez szükséges volumenváltozásokat 1981. évi árbázison számítottuk ki.

A DRC- és a TFP-számítások összhangjára a számszerűsítések során mindvégig ügyeltünk.

Az adatok értékelésénél figyelembe kell venni, hogy a számítások egy sor olyan közgazdasági feltételezésen alapulnak, amelyeknek hazai teljesülése vitatott, de ezek döntően befolyásolják a számításokból nyerhető eredményeket. Ehhez képest – úgy érezzük – a különböző statisztikai hibák okozta esetleges torzítások elhanyagolható nagyságúak.

IRODALOM

- Nishimizu, M. – Page, J. M. Jr.: Total factor productivity growth, technological progress, and technical efficiency change. Dimensions of productivity change in Yugoslavia, 1965–78. *The Economic Journal*. 1982. évi. 12. sz. 920–936. old.
- Nishimizu, M. – Robinson, Sh.: Trade policies and productivity change in semi-industrialized countries. The World Bank Development Research Department. Discussion paper 52. 1982. december. 39. old.
- Page, J. M. Jr.: Shadow prices for trade strategy and investment planning in Egypt. World Bank Staff Working Papers. 521. sz. The World Bank. Washington. 1982. 203 old.
- Wood, A.: Economic evaluation of investment projects possibilities and problems of applying western methods in China. World Bank Staff Working Papers. 631. sz. The World Bank. Washington. 1984. 60 old.
- Squire, L. – Tak, H. G. van der: Economic analysis of projects. A World Bank Research Publication. Published for the World Bank. The Johns Hopkins University Press. Baltimore – London. 1975. 153 old.
- Ray, A.: Cost-benefit analysis. Issues and methodologies. A World Bank Publication. Published for the World Bank. The Johns Hopkins University Press. Baltimore – London. 1984. 158 old.
- Balassa, B. – Tyson, L.: Policy responses to External Shocks in Hungary and Yugoslavia: 1974–76 and 1979–81. The World Bank, Development Research Department Discussion Paper 111. 1984. november. 35 old.
- Arab Republic of Egypt. Issues of Trade Strategy and Investment Planning. Report No. 4136–EGT. Document of the World Bank. 1983. január 14. 435 old.
- Nishimizu, M. – Page, J. M. Jr.: Productivity change and dynamic comparative advantage. The World Bank. Industrial Strategy and Policy Division. Industry Department. 1984. október. 23 old.
- Nishimizu, M.: Why industrial restructuring. Előadás a Világbank és az Országos Tervhivatal közös szervezésében 1985. június 5. és 7. között megrendezett ipari szerkezetátalakítási konferencián.
- Bánhidai Ferenc – Gábor László: Az ármodell. *Sigma*. 1981. évi 4. sz. 269–280. old.
- Neményi Judit: A Népgazdasági Modellek Osztályán kidolgozott árumoddellel végezhető vizsgálatok. OT Munkaanyag. XIV/4/1983. 28 old.
- Simon András: Elképzelés a Világbank részére végzendő ÁKM hatékonysági számításokról. (Kézirat.)

- Bodócsi András: A belföldi értékesítés és a rubel export megoszlása árképzési formánként. (Kézirat.)*
Román Zoltán: A mutatók megválasztása a termelékenység szintvonal összehasonlításához. Statisztikai Szemle. 1978. évi 10. sz. 982–996. old.
Román Zoltán: A termelékenységnövekedés és lassulása a magyar gazdaságban. Közgazdasági Szemle. 1985. évi 7–8. sz. 794–813. old.

TARGYSZÓ: Versenyképesség. Hatékonyság.

РЕЗЮМЕ

В первой части очерка авторы вкратце резюмируют общие черты анализа расходы-прибыль, а затем подробнее излагают ту статистическую реализацию, которая позволяет получить результаты, пригодные для принятия решений. В этой связи весьма важную роль играет переход на систему цен мирового рынка, использованная для этой цели модель конкурентных цен, модель межотраслевого баланса и изменения мировых цен, а также аспект роста в рамках полного фактора эффективности.

Школа анализа расходы-прибыль разработала ряд таких показателей эффективности — каковыми являются например стоимость отечественных ресурсов, полный фактор эффективности — которые показывают изменения в международной конкурентоспособности данного предприятия, подотрасли или какого-нибудь сравнительно крупного хозяйственного комплекса. Эти показатели весьма распространены в подготовке капиталовложений, так и в кредитной практике Международного банка реконструкции и развития.

Для исчисления показателя стоимости отечественных ресурсов необходима оценка отечественных (венгерских) деятельностей в мировых ценах, для чего потребовалось создать большую (состоящую из 89 секторов) ценовую межотраслевую модель. Расчеты показателей стоимости отечественных издержек и полного фактора эффективности касаются увязки производственных функций и межотраслевых моделей, а также цифрового выражения и динамизации этой связи.

Авторы в отдельной главе излагают результаты расчётов и проверочные попытки. Статья дополняется обширными литературными ссылками.

SUMMARY

In the first part of the study authors summarize the overall framework of cost-benefit analysis, then discuss in detail the statistical realization suitable also for decision making. The switch over to the world market, prices, the competitive price model, the input-output model as well as the relationships between the changes of the world market prices and the improvement of total factor productivity (TFP) have important part in it.

The school of cost-benefit analysis elaborated several indicators of efficiency, thus DRC (domestic resource cost) and TFP indicators which refer to international competitiveness or its changes within enterprises, branches or large aggregates. These indicators are widely used in the arrangement of investments, thus also in the credit practice of the World Bank.

The working out of DRC indicators makes necessary to evaluate inland (Hungarian) activities at the world market prices for which a large input-output price model, consisting of 89 sectors should be elaborated. DRC and TFP calculations call for the combination of production functions and input-output models as well as for the quantification and dynamization of this combination.

The authors present, in a separate chapter, the computational results and their attempts at verification.

The article is supplemented with ample references.

A BERUHÁZÁSOK HATÉKONYSÁGÁNAK NÉHÁNY VIZSGÁLATI MÓDSZERE

DUDÁS JÁNOS – NAGY JÓZSEF – PUKLI PÉTER

Gazdasági fejlődésünk jelenlegi szakaszában a hatékonyság fokozása a népgazdaság minden területén alapvető feladat. Olyan cél, melynek érdekében, minden rendelkezésre álló eszközt fel kell használni, nem lebecsülve az esetleg jelentéktelennek tűnő és olcsó, nem beruházásigényes eszközöket sem. Természetesen a legkézenfekvőbb és esetenként a leghatásosabb megoldás az olyan beruházás, amely az adott színvonalnál hatékonyabb termelési kapacitást hoz létre. Így érthető, hogy a beruházások, az új termelő állóalapok hatékonyságának vizsgálata megkülönböztetett figyelmet kapott és kap a közgazdasági irodalomban. Ez a központi szerep azt a jogos igényt támasztja a statisztikával szemben, hogy a gazdasági fejlődés e fontos ismérvének vizsgálatához a szükséges adatokat és mérési módszereket biztosítsa.

A megfelelő módszertan kialakításának előfeltétele, hogy meghatározzuk a beruházáshatékonysági számítások helyét a hatékonysági számítások rendszerében. Erre annál is inkább szükség van, mivel a közgazdasági irodalomban a beruházáshatékonysági számításoknak csupán igen szűk értelmezése terjedt el, és a módszertani kutatások is csak erre a szűk területre korlátozódtak.

A kidolgozott mutatók szinte kizárólag a beruházási döntéshez, a különböző beruházási alternatívák közötti választáshoz adtak segítséget, tehát a hangsúly az előzetes, egyedi vizsgálaton volt. Anélkül, hogy lebecsülnénk e kutatások jelentőségét, a tapasztalatok azt mutatják, hogy nem sikerült olyan mutatót kidolgozni, amely általánosan használható, és ugyanakkor elfogadható korlátok közé szorítja a becslésekből adódó számítási hibát.

Úgy gondoljuk, hogy a gyakorlat által felvetett kérdésekre, az egyre növekvő információs igényekre csak akkor tudunk megfelelő választ adni, ha a beruházáshatékonysági számítások körét a korábbinál szélesebben értelmezzük, és módszertanát, mutatószám-rendszerét ennek megfelelően alakítjuk ki. E megfontolások alapján a továbbiakban a beruházáshatékonysági számítások fogalmán mindazokat a hatékonysági számításokat és elemzéseket értjük, amelyek céljukat tekintve a beruházásokhoz kapcsolódnak, a beruházási cél kiválasztásától a teljes felfutás körüli időpontig.

A beruházáshatékonysági vizsgálatok rendszere

A számítások és a számított mutatók többféle szempont szerint csoportosíthatók.

A gyakorlatban például:

- a vizsgálat *tematikája* szerint vonatkozhatnak
  - a hatékonyság időbeli változására,
  - a tervezett és tényleges hatékonyság összehasonlítására,
  - az egyes beruházások vagy beruházáscsoportok hatékonyságának egymáshoz vagy nagyobb aggregátumok hatékonyságához való viszonyítására;
- a számítások elvégzésének *idejét* tekintve megkülönböztethetünk
  - előzetes hatékonysági számításokat (melyek célja a döntéselőkészítés),
  - utólagos hatékonysági számításokat (melyek célja az információ, az elemzés);
- csoportosíthatók a számítások a *vizsgálat módja* szerint, amikor is
  - a beruházások hatékonyságát egyedileg vizsgáljuk (összehasonlítjuk a különböző beruházási alternatívákat stb.),
  - a tárgyévben üzembe helyezett beruházások együttes hatékonyságát elemezzük;
- végül a számítások feloszthatók a *vizsgálat tárgya* szerint, azaz lehetnek
  - a beruházások megvalósítási szakaszának,
  - az üzembe helyezett beruházások működési szakaszának hatékonysági számításai.

A felsoroltakon kívül még további lehetőségek is kínálkoznak a beruházási hatékonysági számítások csoportosítására. Ez esetben azonban nem törekszünk a teljességre, csupán azokat a legfontosabb ismérveket említettük meg, amelyek alapján az elemzések céljában és a megközelítés kiindulási feltételeiben jelentős különbségek mutatkoznak.

A rendszeresen felmerülő információs igényeknek megfelelően olyan vizsgálati módszer kidolgozására törekedtünk, amely révén lehetőség nyílik a fejlesztések hatékonyságának együttes, aggregált kifejezésére és ilyen szempontból való rangsorolására, illetve, amely magában foglalja mind a megvalósítás, mind a működtetés eredményességének komplex és népgazdasági szemléletű elemzését.

A hatékonysági számítások általános elvei

A fogalom legtágabb értelmezése szerint *gazdasági hatékonyságon* a termelési erőforrások felhasználásának eredményességét értjük. Relatív fogalom, kizárólag viszonyításra alkalmazható. A viszonyítás alapjául a felhasznált erőforrások egységére jutó hozam szolgál.

A hatékonysági számítások fő vonalát a népgazdasági szemléletű módszerek képezik. A gazdasági egységek, csoportok termelő munkájának, illetve egyes akcióinak hatékonyságát objektív módon a népgazdasági célokhoz, a népgazdasági érdekekhez való kapcsolódásuk alapján ítélni lehet meg.

A hatékonyság mérésének legegyszerűbb és torzításoktól leginkább mentes módja az eredményeknek és a ráfordításoknak természetes mértékegységben számba vett adatai alapján képzett mutatók összehasonlítása. Az ilyen jellegű számításokra azonban rendkívül ritkán adódik lehetőség, általában csak olyan esetekben, amikor az eredmények azonos típusú használati értékben jelennek meg, és az összehasonlított gazdasági akciók legfeljebb egy erőforrás fajlagos felhasználásában különböznek.

A nagyobb termelőegységek (üzem, gyár, vállalat stb.) termelőtevékenységének vizsgálatakor a gyártott termékek fajtájának, típusának és minőségének szá-

mos változata, illetve a különböző tőke–munka allokáció és fajlagos felhasználás miatt ténylegesen erre nincs lehetőség. Ezért a makroszintű hatékonysági vizsgálatoknál, egyes speciális esetektől eltekintve, az eredmények és ráfordítások aggregálása értékben történik.

A hozamok és erőforrások szűkebb és tágabb értelmezésének és számbavételüknek különböző lehetőségei alapján a hatékonysági mutatóknak számos típusa alakult ki. A vizsgálat céljától függően ezek két fő csoportba sorolhatók:

- az egyes termelési erőforrások hatékony felhasználásának külön-külön való vizsgálatára alkalmazott parciális mutatók,
- az együttes vizsgálatot szolgáló komplex mutatók.

A parciális vizsgálat során a tevékenység eredményét a lekötött erőforrásokhoz külön-külön viszonyítják. Eredménynek a számítások jellegétől függően a bruttó termelési értéket, a nettó termelési értéket, a népgazdasági tiszta jövedelmet vagy a nyereséget tekintik. Az állóeszköz-ráfordításokat többnyire a lekötött állóeszköz-állomány, a készleteket a lekötött készletek évi átlagos állománya reprezentálja. A felhasznált élő munka volumenének mérésére a dolgozók számát, az általuk ledolgozott munkaórák számát vagy a kifizetett bért használják.

Hazánkban a hatékonysági követelményeknek a szabályozásban és a központi döntések meghozatalakor szükséges figyelembevétele miatt az érdeklődés középpontjában a *komplex mutatók* állnak, amelyek lehetővé teszik az adott gazdasági tevékenység vagy termelő egység népgazdasági hasznosságának általános megítélését. E mutatókban eredményként általában a megtermelt nemzeti jövedelem vagy a nettó termelési érték szerepel. Ezek fejezik ki ugyanis a népgazdaságnak az új érték előállításához fűződő érdekelttségét.

Összetettebb és elméletileg vitatottabb kérdés a ráfordítások értelmezése. Az élő munkát a felhasználás nagyságát kifejező említett mutatókkal fejezik ki. Az állóeszközök esetében azonban a kérdés lényegét tekintve két ellentétes nézet alakult ki:

- az egyik szerint állóeszköz-ráfordításnak a megfigyelt időszaknak megfelelő értékcsökkenési leírás összegét kell tekintenünk;
- a másik az állóeszközök lekötött állományát tekinti ráfordításnak.

Véleményünk szerint mindkét megközelítés az eszközáfordításnak csak egy elemét ragadja meg. Az értékcsökkenési leírás időarányos részét ráfordításnak tekintve a számításban nem jelenik meg az a hatékonyságot befolyásoló tényező, hogy az amortizációs kulcsok különbözősége folytán az értékcsökkenés azonos nagyságai esetén is a lekötött állóeszköz vagy beruházási ráfordításigény eltérő lehet. Ezzel szemben az eszközkötésből kiindulva nem vesszük figyelembe azt, hogy az állóeszközök elhasználódnak, pótolni kell őket, és nem mindegy, hogy erre milyen időközönként kerül sor. A ráfordítások teljes számbavételéhez a komplex hatékonysági számításokban mind az állóeszköz-felhasználás, mind a lekötés mértékében megnyilvánuló különbségeket figyelembe kell venni. Az állóeszközök felhasználását közelítőleg az értékcsökkenési leírás időarányos része, a lekötés nagyságát a nettó érték mutatója fejezi ki.

I. AZ ESZKÖZLEKÖTÉS ÉRTELMEZÉSE ÉS MÉRÉSI MÓDSZERE

A beruházások eszközkötésének mérésére jelenleg nem állnak rendelkezésre általánosan elfogadott és egységesen alkalmazott fogalmak, módszerek. Ezért fontos annak meghatározása, hogyan és milyen tartalommal értelmezzük az esz-

közlekedés fogalmát, azt milyen statisztikai mutatókkal fejezzük ki és mérésére milyen módszereket alkalmazunk.

A beruházások eszközkötésén az egyes beruházási célok megvalósítási folyamata alatt időlegesen „befagyasztott” összeget értjük, figyelembe véve a lekötés időtartamát. A beruházások eszközkötése tehát összetett fogalom, amely magában foglalja egyrészt a lekötött összeget, másrészt a lekötés idejét.

Hangsúlyozni kell, hogy a beruházási folyamat hatékonyságát, azaz a beruházások megvalósításának kezdetétől a befejezésig, a teljes üzembe helyezésig terjedő időszakot és gazdasági tevékenységet vizsgáljuk.

Nem terjed ki a vizsgálat a beruházások előkészítési szakaszára, valamint a megvalósítási folyamatból a műszaki tervezés időtartamára, ugyanakkor viszont ezekre a munkákra történt ráfordításokat a beruházási költségek között számba vesszük, mivel leválasztásukra a rendszeres beruházásstatisztikai adatgyűjtések alapján nincs mód. A lekötött összeg és az idő figyelembevételének e kismértékű eltérése azonban nem okoz említésre méltó torzítást, egyrészt mert e költségek aránya a beruházások teljes költségén belül meglehetősen csekély, másrészt pedig a tervezési munkák egy része a kivitelezéssel párhuzamosan folyik, tehát a kivitelezés idejét terheli.

Nem terjed ki a vizsgálat a beruházások előkészítési szakaszára, valamint a ra, mert kívül esik a beruházási folyamaton. Ezt a népgazdaság szempontjából nagyfontosságú, de a megvalósítástól különálló szakaszt hatékonysági vizsgálataink során külön kezeljük. (Lásd a II. részt.)

Végeredményben tehát a beruházások eszközkötését a megvalósítás, vagyis a kivitelezési munkák, a kipróbálás és az üzembe helyezés időszakára kiterjedően vizsgáljuk.

1. A vizsgálat módszerének fő gondolatai

Tanulmányunkban a befejezett beruházások eszközkötésének elemzésével foglalkozunk. A vizsgálatok során nem a beruházások összesített adataiból indulunk ki, hanem az ezekből számított átlagos beruházások jellemzőiből. Módszerünk számára a beruházások adott csoportját vagy összességét az azok átlagaként kiszámított beruházás jellemzi. Így kiküszöbölhető a változó beruházási volumen torzító hatása. Az átlagos beruházások időszakonként és időbelileg összehasonlíthatók, az eszközkötés mértékének változása könnyen követhető. A beruházások átlagos nagysága, átlagos eszközkötése és megvalósítási ideje tükrözi a vizsgált tömeg belső összefüggéseit, úgy, ahogy azok az egyedi beruházásoknál érvényesülnek. Jellemző és áttekinthető képet kapunk az adott időszakban befejezett beruházások megvalósításának átlagos hatékonyságáról az eszközkötés szempontjából.

A lekötött összeg lényegében két fő tényezőtől tevődik össze. Az egyik a beruházás megvalósítási költségéből lekötött összeg, a másik az ennek lekötése következtében elmaradó társadalmi tiszta jövedelem.

Az első tényező a megvalósítás folyamatában viszonylag könnyen meghatározható, nyilvántartott értéket jelent. A második tényező a lekötött (a már felhasznált) megvalósítási költség, a tiszta jövedelem aránya és a lekötés időtartama alapján határozható meg.

A lekötés időtartama, vagyis az „időtényező” az eszközkötésben két vetületben jelenik meg. Az egyik az, hogy milyen hosszú időre van a megvalósítási költség, illetve annak meghatározott hányada „befagyasztva” (ezt nevezhetjük e té-

nyező „időhatásának”), a másik pedig az, hogy a befagyasztott, még nem működő tőkeerőnek mekkora a kieső (nem realizálódó) társadalmi jövedelme (amit „eredményhatásnak” nevezhetünk).

A teljes eszközlekötést a megvalósítási költség és az időtényező eredményhatásának összegeként kezeljük.

Az átlagos beruházások kiszámításával kapcsolatosan utalni kell a beruházások összetételének, illetőleg az összetétel változásának a szerepére. A beruházások változó összetétele – a struktúra eltolódása a kisebb vagy nagyobb beruházások felé – ugyanis a valóságos helyzetet, a gyakorlat, illetve a beruházási politika módosulását tükrözi, és a beruházások alakulásában megjelenő fontos tényező. Például a beruházási tevékenység átlagos eszközlekötése tényleges javulást mutathat akkor is, ha egyes beruházásoknak romlik ugyan az eszközlekötése, de az összetétel eltolódik a kedvező eszközlekötésű beruházások javára. Nagy gondot okoz viszont az összetételváltozás hatásának kimutatása. A beruházások egyedenkénti különbözősége, a beruházási jellemzők – nagyság, munkaigényesség stb. – között fennálló sztochasztikus összefüggés rendkívül nehézé teszi a standardizálást és így az összetételváltozás kimutatását.

A módszer lényegét tekintve a megvalósítás alatti eszközlekötés megfigyelése tartalmilag komplex, tárgyát tekintve pedig speciális vizsgálat:

komplex, mivel az eszközlekötést a lekötött összeg nagysága és a lekötés időtartama, tehát több tényező alapján vizsgálja,

parciális a tekintetben, hogy a megfigyelés és az elemzés csak a megvalósítási szakasz vizsgálatára irányul.

2. A beruházások eszközlekötésének vizsgálatára alkalmazott fogalmak

A beruházások megvalósítás alatti eszközlekötésének vizsgálatára a következő fogalmakat használjuk.

A beruházás, illetve a *beruházási egység* meghatározott, önálló beruházási cél érdekében megvalósított (vagy megvalósítandó) létesítmények, állóeszköz jellegű vagyontárgyak összessége, amely egy vagy több létesítményből, továbbá a létesítményekhez nem tartozó állóeszközökből (például járművek) állhat.

A *beruházási cél* valamely társadalmi termelési, vagy egyéb szükséglet kielégítését szolgáló – rendszerint naturálisan meghatározott – új kapacitás létesítése, illetve meglévő kapacitás bővítése, fejlesztése.

A *beruházási egység* magában foglalja a beruházási cél megvalósítására létesített épületeket és építményeket, gépi és technológiai berendezéseket, járműveket, állóeszköz jellegű felszereléseket, valamint az ezek létesítésével, beszerzésével kapcsolatos egyéb tevékenységeket és költségeket: így a gazdasági és műszaki tervezést, a szerelési és gépalapozási költségeket, a szanalást, az állami kölcsön és hitel után fizetett kamatokat, a szállítási és vámköltségeket, a próbaüzem költségeit, a beruházási igazgatási költségeket stb. Mindezeket a beruházási költségeket az eszközlekötés vizsgálatakor figyelembe kell venni. A megvalósítás eszközlekötésének meghatározásakor viszont nem számítjuk ide azokat a költségeket, amelyek nem állóeszköz jellegű vagyontárgyakkal függenek össze, tehát nem minősülnek beruházási költségnek. Így nem vesszük számításba a szükségessé váló tartós, állandó jelleggel lekötött forgóeszközök készletét. Ez utóbbi ugyanis már nem a megvalósításhoz, hanem a már elkészült, termelő állóeszközként működő beruházáshoz kapcsolódik. (A lekötött összeg tartalmát és meghatározását a következő fejezetekben tárgyaljuk.)

A lekötés, illetőleg a megvalósítás időtartamát időegységekben (évek, hónapok) fejezzük ki. Ez az időtartam a megvalósítási munkák szakaszát öleli fel, és e munkák megkezdésétől egészen a beruházás befejezéséig, teljes üzembe helyezéséig tart. A jelentősebb eszközlekötés a megvalósítási munkákkal indul, és a lekötött eszköztömeg (illetve érték) véglegesen a teljes üzembe helyezéssel kerül át a beruházási szférából a termelési szférába mint működésre kész állóeszköz (tőke), mellyel megszűnik beruházás céljából való lekötése. Ezzel kapcsolatban még két körülményt kell figyelembe venni:

az egyik, hogy általában a beruházás egyes részeit még az egész beruházás befejezése, teljes üzembe helyezése előtt használatba veszik, és így ennek arányában csökken a megvalósítás alatti eszközlekötés; e részleges üzembe helyezéseket az eszközlekötés számításakor figyelembe vesszük;

a másik az, hogy a költségek egy kisebb hányada nem a beruházás megvalósításának, hanem előkészítésének a szakaszát terheli (például a gazdasági tervezés és a műszaki tervek készítésének egy része); ezeket a költségeket a lekötés vizsgálatának teljessége érdekében mint lekötött összegeket vesszük figyelembe.

A megvalósítási idő és a beruházási költség a beruházási folyamatnak két jelentős, egymással szoros kapcsolatban álló tényezője. A megvalósítás alatt minden időegységhez a beruházási teljesítmények, pénzkifizetések bizonyos része kapcsolódik. Indokolt tehát e két tényező együttes, egymással összefüggő elemzése.

A pénzügyi teljesítést és a megvalósítási időt kifejező mutatók tartalmát is a beruházásstatisztika egységes fogalmi rendszere határozza meg.

A pénzügyi és anyagi–műszaki ráfordításokat az egyes beruházásoknál a „pénzügyi teljesítés” összegével fejezzük ki. Ez a kivitelező vállalatok, szervezetek által a beruházásokon elvégzett és az illetékes bank által folyósított teljesítmények értékét jelenti. Ezt a mutatót alkalmazzuk a beruházások teljes összegének (az összes ráfordításnak), valamint az egyes időszakok ráfordításának számszerű meghatározására.

Az egyes években felmerült ráfordítások adják a beruházás teljes összegét. Az éves ráfordítások természetesen nem egyenletesen oszlanak meg, igen erőteljes az ütemek hullámozása. Ezért a különböző nagyságú és megvalósítási idejű beruházások összehasonlíthatóságának biztosítása céljából kiszámítjuk az évi átlagos ráfordítások összegét is.

A beruházás befejezésekor, valamint egyes önálló működtetésre már alkalmas részeinek használatba vételekor találkozunk az üzembe helyezés fogalmával. Üzembe helyezettnek tekintendők azok a beruházások, vagy ezek önálló részei, amelyeket az előírt alkalmassági vizsgálattal rendeltetésszerű működésre alkalmasnak minősítettek, rendszeres használatba vettek, ehhez a jogszabályokban előírt hatósági engedélyeket megszerezték, az üzembe helyezési okmányt kiállították, és a beruházással létrejött vagyontárgyakat aktívtákká tették. Amikor az egész beruházást befejezték teljes, egyes részeinek használatbavételekor pedig részleges üzembe helyezésről beszélünk.

A beruházás általában folyamatos tevékenység eredményeként jön létre. Amíg a beruházás vagy annak egyes részei működőképes állóeszközként nem fejeződnek be és kerülnek üzembe helyezésre, addig ezek a ráfordítások befejezetlen beruházások. Tehát befejezetlen beruházás a kivitelezők, szállítók által végzett és a beruházó vagy az általa megbízott lebonyolító által végzett idegen teljesítmények, illetve a saját vállalkozásban végzett teljesítmények értéke, továbbá az egyéb hasznos tevékenységek ráfordításainak összege mindaddig, amíg nem kerültek üzembe helyezésre.

3. A lekötött megvalósítási költség

Lényegében az eszközlekötés legegyszerűbb formája, amennyiben a megvalósítás alatt lekötöttek tekintjük a beruházás teljes összegét.

Az eszközlekötés ilyen tartalmú értelmezése ellen szól, hogy:

– a teljes összeg a megvalósítás alatt ténylegesen nincs lekötve, és elég ritka lehet az olyan eset, amikor a teljes összeget már a megvalósítás első napján ráfordították, de a beruházást ezt követően még számottevő ideig nem helyezik üzembe (esetleg járművek vagy szerelést nem igénylő gépek beruházásakor fordulhat elő, ha ezeknél a használhatósággal kapcsolatban valamilyen probléma lép fel);

– a teljes összeg a kivitelezés kezdetétől és az egész megvalósítás alatt nem mindig áll teljes egészében rendelkezésre és nincs a beruházás céljára fenntartva; hosszabb megvalósítási idejű beruházásoknál esetleg folyamatosan képződik a nyereségből és amortizációból, vagy a vállalat azt hitel, állami juttatás, kölcsön formájában kapja.

A beruházások teljes költsége tehát elsősorban azért nem felel meg a lekötött összeg kifejezésére, mert a beruházás folyamatosan valósul meg, és a beruházások nagy része folyamatosan, részleges üzembe helyezések formájában kerül használatba vételre, így

– a költségek egyik részé még nincs lekötve, mivel nincs még teljesítés, ráfordítás és kifizetés sem;

– a költségek másik része viszont már nincs lekötve, mivel részleges üzembe helyezések keretében aktívták.

Ezek eredményeként az egyes ráfordítási elemek a teljesítéstől üzembe helyezésükig különböző hosszúságú időtartamokig vannak lekötve.

A ténylegesen lekötött összeg (megvalósítási költség) kifejezésére tehát meg kell találni az azt reálisan meghatározó mutatót.

Figyelembe véve az előbbieket, a beruházások megvalósítása idején ténylegesen az az összeg van lekötve, amelyet már ráfordítottak a beruházásra, de működőképes állóeszközként még nem helyeztek üzembe. Ez az összeg – mint a részlegesen elkészült, de rendeltetésszerű használatra még nem alkalmas új állóeszközök értéke – a befejezetlen beruházások értéke, amely időlegesen nem vesz részt a társadalmi jövedelem termelésében.

A befejezetlen beruházás a megvalósítás során a ráfordítások és a részleges üzembe helyezések egyenlegeként keletkezik. Tisztázandó azonban az is, hogyan, mettől meddig vesszük számításba a teljesítéseket, a ráfordításokat, illetve az üzembe helyezéseket.

A teljesítéseket a ráfordítás, a megvalósítás évei szerint vesszük figyelembe. A beruházási egységre az egyes évekre elszámolt pénzügyi kifizetések összege képezi az évenkénti teljesítéseket.

Kissé bonyolultabb a kérdés az üzembe helyezéseknél. Az üzembe helyezések ugyanis egyrészt nagyobb összegűek, másrészt – figyelembe véve a bejáratást, a működés felfutását – az üzembe helyezett beruházások értékének nem produktív tényleges lekötése csak később szűnik meg. Mivel tehát a jogi üzembe helyezés évében az új állóeszközök még nem kapcsolódnak be a termelésbe, és ekkor még nem szűnik meg a lekötésük, az üzembe helyezéseket reálisan a következő év elejétől, pontosabban egyéves késleltetéssel célszerű figyelembe venni és a lekötött összegből kivezetni. Felvetődött az a kérdés is, hogy nem volna-e célszerű nem teljes, hanem féléves üzembe helyezésekkel számolni. Vagyis a megvalósítás első évében a befejezetlen beruházások felét tekinteni csak lekötöttek, a második évben a másik felét, hozzáadva az az évi első félévi ráfordítást és így tovább. (Így

lényegében féléves késleltetésről volna szó.) A teljesítések és az üzembe helyezések ütemének vizsgálata azonban azt mutatta, hogy az üzembe helyezések általában az év végére koncentrálnak. Ennek alapján úgy tűnik, hogy kisebb a bizonytalanság az éves „késleltetés” esetén.

Egy beruházás megvalósítási folyamatát általános formában ábrázolva, a befejezetlen beruházás, a lekötött összeg a következőképpen alakul:

$$\begin{array}{ll} 1. \text{ év} & t_1 - 0 = b_1 \\ 2. \text{ év} & b_1 + t_2 - \ddot{u}_1 = b_2 \\ 3. \text{ év} & b_2 + t_3 - \ddot{u}_2 = b_3 \\ \vdots & \\ n\text{-edik év} & b_{n-1} + t_n - \ddot{u}_{n-1} = b_n \end{array}$$

ahol:

- t – az éves pénzügyi teljesítés összege;
- $\ddot{u}$ – az éves üzembe helyezések összege (itt figyelembe véve az egyéb csökkentő tételeket is, mint például a nem aktíválható költségek);
- b – a befejezetlen beruházások összege (befejezetlen állomány);
- 1, ..., n – a megvalósítás évei.

Az első évben – az említett megoldás (éves „késleltetés”) következtében – nem számolunk üzembe helyezéssel. Mivel az első évben többnyire valóban nincs üzembe helyezés, még a második évben is 0 lehet az üzembe helyezés értéke, sőt több év is eltelhet, míg sor kerül az elkészült állóeszközök egy részének használatba vételére. Az egy ütemben üzembe helyezett beruházásoknál egyáltalán nem számolunk a befejezetlen beruházások összegét csökkentő üzembe helyezéssel. Az egész beruházás egyszerre való használatba vétele ugyanis az utolsó évben következik be, és így az egy éves késleltetést figyelembe véve az összes ráfordítás le van kötve a megvalósítás alatt, természetesen a ráfordítások évétől függően.

A befejezetlen beruházások összege – vagyis a késleltetett üzembe helyezésekkel számított befejezetlen állomány – évenként változik a teljesítések és üzembe helyezések következtében. Az egész megvalósítási folyamat befejezetlen beruházásait így ezek átlagával ($\bar{b}$) fejezhetjük ki, vagyis az előbbi jelölésekkel:

$$\bar{b} = \frac{b_1 + b_2 + b_3 + \dots + b_n}{n}$$

Az átlagos befejezetlen állomány mutatja tehát a megvalósítási folyamat alatt évenként átlagosan lekötött megvalósítási költségek összegét. Az eszközkötés megfigyelésekor azonban figyelembe kell venni azt is, hogy mennyi ideig, hány évig volt ez az átlagos összeg lekötve. Itt lép be az eszközkötés másik összetevője, az „időtényező”.

Az „időtényező” és szerepe az eszközkötésben

A megvalósítás alatti eszközkötés vizsgálatában az „időtényező” a beruházások megvalósítási ideje. A megvalósítási idő a kivitelezési munkák nyilvántartásában és ennek alapján a beruházási statisztikában pontosan meg van határozva és rendelkezésre áll.

Az „időtényező”-nek – mint már említettük – kettős hatása mutatható ki.

Az egyik – mint utaltunk rá – az „időhatás”, vagyis hogy a lekötött összeg mennyi ideig van „befagyasztva” a megvalósítás alatt. A népgazdaság számára nem közömbös, hogy azonos összeg rövidebb vagy hosszabb ideig van-e lekötve. A lekötési idő rövidítése az egyik jelentős hatékonyságjavító tényező.

A lekötési idő mérése statisztikai számítási problémát vet fel. Arról van szó, hogy egyszerre kell meghatározni és kifejezni a lekötött összeget és a lekötés időtartamát. A legegyszerűbb módja ennek az, hogy mindkettőt leírjuk saját mértékegységben. (Például: 120 millió forint 18 hónapig lekötve vagy 50 millió forint 14 hónapig lekötve.) Ez a mód azonban nem nyújt lehetőséget a beruházások vagy a beruházások egyes csoportjai közötti összehasonlításra, úgyszintén a dinamikai összehasonlításra sem. Vegyük szemügyre ehhez az 1. tábla *a* és *b* oszlopait. Lényegében mindkét adat – a lekötött összeg és az idő – egzakt információt jelent, csak éppen igen nehéz együtt értékelni őket, pedig az eszközkötést e két tényező együttesen határozza meg.

1. tábla

Az egy beruházásra jutó átlagos eszközkötés*

Év	Lekötött összeg (millió forint)	A lekötés időtartama (hónap)	Az átlagos eszközkötés (átszámítva)	
			millió forint	index
			<i>a</i>	<i>b</i>
1971	77,5	49	317	100
1972	48,9	43	177	56
1973	130,8	49	533	168
1974	58,2	46	225	71
1975	58,8	49	240	76
1976	74,8	50	310	98
1977	98,5	44	358	113
1978	100,1	45	374	118
1979	89,5	45	335	106
1980	97,6	45	362	114
1981	81,8	48	327	103
1982	70,4	43	254	80
1971–1975. évek átlaga	76,4	47	302	100
1976–1980. évek átlaga	92,7	45	350	116
1981–1982. évek átlaga	76,6	46	292	97

* Az 1971–1982. években befejezett termelő beruházások alapján számítva.

Nyilvánvaló, hogy a lekötött összeget és az időt egyetlen mutatóban kell kifejezni és így összehasonlíthatóvá tenni. Erre két lehetőség kínálkozik: a lekötött összeget időre vagy az időtartamot pénzüsszegre átszámítani. Az átszámítás – bármelyik megoldást is alkalmazzuk – csak fikció, és csak az összehasonlíthatóságot szolgálja.

A példánkban az egyszerűbb megoldást választva az időt számítottuk át forintértékre, vagyis az eszközkötést a lekötött összeg és az idő szorzataként fiktív mutatóval határozzuk meg. Az eszközkötés alakulását ezen az alapon az 1. tábla *c* és *d* oszlopa mutatja.

Az „időtényező” másik hatása az „eredményhatás”. Ez azon alapul, hogy a megvalósítás tartama alatt lekötött megvalósítási költség átmeneti befagyasztása következtében elmarad egy bizonyos összegű társadalmi tiszta jövedelem.

A kieső társadalmi tiszta jövedelem összegét három tényező határozza meg:

- a lekötött átlagos befejezetlen állomány,
- az egy forint lekötött összegre számított elmaradt jövedelem,
- a lekötés időtartama.

Az első és harmadik tényező az eddigiek alapján adott. Az átlagos jövedelemrátát a beruházások rendjét szabályozó 34/1974. (VIII. 6.) MT. sz. rendelet és a végrehajtásáról szóló 3/1974. (VIII. 6.) OT-PM. sz. együttes rendelet előírása alapján számítottuk. Ezek a rendeletek a nagyberuházások gazdaságossági számításaihoz egységesen 12 százalékos kamatlábat állapítanak meg. Ennek alapján a kieső társadalmi tiszta jövedelem összegét a beruházások átlagos befejezetlen állományának a megvalósítási idejére jutó 12 százalékos kamatos kamataként számítottuk.

A számítás általános formában:

$$a = \bar{b} \cdot r^i$$

ahol:

- a – az átlagos befejezetlen állomány kamatos kamataival növelt összege;
- $\bar{b}$ – az átlagos befejezetlen állomány;
- $r = 1,12$;
- i – a megvalósítás éveinek száma.

5. A módszer alkalmazásának néhány gyakorlati tapasztalata

A bemutatott vizsgálati módszer segítségével elemeztük az 1971–1982. években befejezett, 25 millió forintot meghaladó beruházások eszközkötésének alakulását.

A vizsgált mintegy 3700 beruházás adatai alapján az eszközkötés mértéke egy beruházásnál átlagosan – az előbbieket szerint a kieső tiszta jövedelmet is számba véve – 138 millió forint volt.

A mutató – az egyes években befejezett beruházások igen változó nagyság szerinti összetétele miatt – a vizsgált időszak során széles intervallumban (76,4 és 269,0 millió forint között) ingadozott. A nagyságstruktúrákból eredő különbségek (szélsőségek) kiegyenlítése céljából előnyös több év adatai alapján képet alkotni. Ily módon egy beruházás átlagos eszközkötése a negyedik ötéves tervidőszakban 138 millió, az ötödikben 152 millió, 1981–1982-ben pedig 126 millió forint volt.

Sorra véve az eszközkötés mértékét befolyásoló egyes tényezőket, a vizsgált időszakokban befejezett beruházásokat az alábbiak jellemezték.

Az átlagos befejezetlen állomány 1971–1975-ben 76,4, 1976–1980-ban 92,7 és 1981–1982-ben 76,7 millió forint volt.

Az átlagos befejezetlen állomány az 1976 és 1980 között befejezett beruházásoknál 21 százalékkal magasabb volt, mint az előző öt évben befejezeteknél. Az 1981–1982-ben befejezett beruházásoknál az ötödik ötéves tervidőszaki magas szinthez képest jelentős csökkenés következett be, a mutató mindössze 4 százalékkal volt magasabb a negyedik ötéves tervidőszak átlagánál. A jelentős ingadozást elsősorban az egyes időszakokban befejezett beruházások nagyságstruktúrájának eltérő volta okozta.

A beruházások átlagos nagysága 1971–1975-ben 153,1, 1976–1980-ban 166,5 és 1981–1982-ben 147,8 millió forint volt.

A beruházások átlagos nagyságának változása meghatározó szerepet játszott az eszközlekötés alakulásában. Az előző időszakhoz képest az ötödik ötéves tervidőszakban 9 százalékkal nőtt, majd 1981–1982-ben 12 százalékkal csökkent. Ingadozására jelentős hatással volt a „nagy összegű”, egy milliárd forintot meghaladó beruházások száma és aránya. A negyedik ötéves tervidőszakban 20 ilyen beruházás fejeződött be 2,6 milliárd forintos átlagos nagyságban és 53 milliárd forintos összértékben, az ötödik ötéves tervidőszakban 35 beruházás befejezésére került sor 3,6 milliárd forintos átlagos nagyságban és 126 milliárd forintos összértékben, az 1981–1982. években pedig 14 volt a befejezett egy milliárd forint feletti beruházások száma, átlagos nagyságuk (2,3 milliárd forint) és ennek megfelelően összértékük (31 milliárd forint) is kisebb volt, mint az előző időszakokban.

A megvalósítás ütemességét legegyszerűbben a befejezetlen állománynak a beruházás teljes költségéhez viszonyított aránya fejezi ki.

Az átlagos befejezetlen állomány 1971–1975-ben a teljes költség 49,9, 1976–1980-ban 55,7 és 1981–1982-ben 51,8 százalékát tette ki.

Az arányszám a beruházások átlagos nagyságához hasonló tendenciájú változásokat mutatott az egyes időszakok között. Az ötödik ötéves tervidőszakban 11 százalékkal nőtt (romlott), majd a hatodik ötéves tervidőszak első két évében 3 százalékkal csökkent (javult). 1978 és 1980 között tehát nem csak a legnagyobb, hanem a költségfelhasználás szempontjából legkevésbé hatékony fejlesztések fejeződtek be. 1981–1982-ben az előző időszakhoz képest ugyan javult a megvalósítás ütemessége, de rosszabb volt, mint a negyedik ötéves tervidőszakban.

2. tábla

Az átlagos megvalósítási idő és a kieső tiszta jövedelem

Időszak	Átlagos megvalósítási idő (hónap)	Kieső tiszta jövedelem (millió forint)
1971–1975. . .	47	61,6
1976–1980. . .	45	59,1
1981–1982. . .	46	48,9

Az eszközlekötést meghatározó harmadik tényező, a lekötés időtartama (azaz a beruházások átlagos megvalósítási ideje) az egyes időszakok között az előző két tényezővel ellentétes előjelű változást mutatott. Az ingadozás mértéke azonban nem volt jelentős: 4 százalékos csökkenés után 2 százalékos növekedés. A megvalósítási idő különbözősége, változása kifejezésre jut az eszközöknek befejezetlen beruházásként való lekötése alatt elmaradó (kieső) tiszta jövedelem nagyságában, és ezen keresztül hat a teljes eszközlekötés alakulására. Az átlagos kieső tiszta jövedelem az egyes időszakok között folyamatosan csökkent. A beruházások megvalósítási idejének elhúzódásából adódó népgazdasági veszteségek jelentőségét mutatja, hogy a kieső tiszta jövedelem átlagos összege nagyságrendileg megközelíti az átlagos befejezetlen állomány értékét: 1971 és 1975 között 80 százaléka, 1976 és 1980 között, valamint 1981–1982-ben 64 százaléka volt.

Az eszközlekötést befolyásoló valamennyi tényező ismeretében megállapítható, hogy az eszközlekötés mértéke az ötödik ötéves tervidőszakban az előző tervidőszakhoz képest 10 százalékkal nőtt, majd 1981–1982-ben 17 százalékkal csök-

cent. A változást meghatározó tényezők közül a beruházások átlagos nagyságának változása volt domináns, tendenciájában azonos irányú volt a megvalósítás ütemességét kifejező mutató alakulása is. A kieső tiszta jövedelem viszont, melynek nagyságát a befejezetlen állomány mellett befolyásolja az eszközlekötés időtartama is, időszakról időszakra csökkent.

A beruházások nagyság szerinti összetételének az eszközlekötésben érvényesülő meghatározó szerepe egyértelműen bizonyítja, hogy a népgazdaság rendelkezésére álló fejlesztési eszközök felhasználásának hatékonyságát alapvetően befolyásolja az, hogy a fejlesztési politikában, milyen hangsúlyt kapnak a kis, illetve a nagy beruházások. Ez a tény amellet, hogy igen lényeges jellemzője adott időszak beruházási tevékenységének, ugyanakkor – az átlagos mutatók időbeli változására gyakorolt hatásán keresztül – megnehezíti a tényezők időbeli változásának elemzését. Célszerűbb ezért a tényezőket nagyságcsoportonként elemezni.

6. A beruházások eszközlekötése nagyságkategóriák szerint

A 25–100 millió forint közötti nagyszámú kis beruházás – a teljes beruházási költség alapján számítva – a befejezett termelő beruházások 22 százalékát teszi ki. Az egyes időszakokban arányuk nem változott. A vizsgált időszak alatt befejezett beruházásokból adódó eszközlekötés 20 százaléka esett erre a körre.

3. tábla

*Az eszközlekötés és tényezőinek alakulása
(25–100 millió forint közötti beruházás)*

Időszak	Átlagos befejezetlen állomány	Kieső tiszta jövedelem	Teljes eszközlekötés
	millió forint		
1971–1975	26,9	13,0	39,9
1976–1980	26,9	12,8	39,7
1981–1982	28,3	12,8	41,1

Az átlagos befejezetlen állomány növekedése és a kieső tiszta jövedelem csökkenése együttesen az eszközlekötés mértékének némi növekedését eredményezte.

A befejezetlen állomány növekedését a megvalósítás ütemességének 8 százalékos romlása okozta, a beruházások átlagos nagysága kismértékben csökkent.

A 100–500 millió forint közötti, közepes nagyságú beruházások aránya időszakra időszakra növekedett, 1981–1982-ben már 40 százalékot tett ki.

4. tábla

*Az eszközlekötés és tényezőinek alakulása
(100–500 millió forint közötti beruházások)*

Időszak	Átlagos befejezetlen állomány	Kieső tiszta jövedelem	Teljes eszközlekötés
	millió forint		
1971–1975	71,0	58,2	129,2
1976–1980	78,9	59,1	138,0
1981–1982	87,5	69,9	157,4

Az eszközlekötés mértéke nőtt, 1981–1982-ben már 22 százalékkal magasabb volt, mint a negyedik ötéves tervidőszakban. Az eszközlekötés valamennyi tényezője az emelkedés irányába hatott. Az átlagos befejezetlen állomány növekedését részben a beruházások átlagos nagyságának emelkedése, részben a megvalósítás ütemességének 11 százalékos romlása okozta.

Az 500–1000 millió forint közötti beruházások közé az egész 12 éves időszakot tekintve a befejezett beruházásoknak mindössze 10 százaléka tartozott. Az eszközlekötés mértéke az előző két csoporthoz hasonlóan ezeknél a beruházásoknál is emelkedett.

5. tábla

Az eszközlekötés és tényezőinek alakulása
(500–1000 millió forint közötti beruházások)

Időszak	Átlagos befejezetlen állomány	Kieső tiszta jövedelem	Teljes eszközlekötés
	millió forint		
1971–1975	191,0	204,2	395,2
1976–1980	230,6	228,0	458,6
1981–1982	215,7	274,7	490,4

Az eszközlekötés mértékének növekedésében a kieső tiszta jövedelem közel 35 százalékos növekedése játszott meghatározó szerepet, melynek háttérében a beruházások átlagos megvalósítási idejének hosszabbodása áll. Az átlagos befejezetlen állomány ennél kisebb mértékben emelkedett (az ötödik ötéves tervidőszakhöz viszonyítva még csökkent is). A növekedés oka – tekintettel arra, hogy a beruházások átlagos nagysága lényegében nem változott – a megvalósítás ütemességének romlása.

Az egymilliárd forint feletti nagyberuházások megvalósításuk során jelentős nagyságú beruházási eszközöket kötnek le, és hosszú megvalósítási idejük miatt a kieső jövedelem is nagy. A vizsgált tizenkét év alatt a termelő beruházások teljes eszközlekötésének 41 százalékát 68 darab egymilliárd forint feletti beruházás eredményezte.

6. tábla

Az eszközlekötés és tényezőinek alakulása
(egymilliárd forint feletti beruházások)

Időszak	Átlagos befejezetlen állomány	Kieső tiszta jövedelem	Teljes eszközlekötés
	millió forint		
1971–1975	648,9	1589,0	2237,9
1976–1980	1254,4	1671,2	2925,6
1981–1982	592,7	861,5	1454,2

Az egymilliárd forint feletti beruházások körében az eszközlekötés mértéke – elsősorban a beruházások átlagos nagyságának az átlagos befejezetlen állomány nagyságában is megmutatkozó változását követve – a negyedikről az ötödik ötéves tervidőszakra nőtt, majd a következő két évben jelentősen csökkent. A kieső

tiszta jövedelem változása – az átlagos megvalósítási időnek az átlagos nagysággal ellentétes mozgása következtében – tompította a befejezetlen állomány erőteljes ingadozását.

A nagyságkategóriák szerint végzett számítások alapján a beruházások eszközkötésének alakulásából néhány következtetés vonható le.

A vizsgált 12 év alatt nőtt a beruházások eszközkötése. Kivételt képez az egymilliárd forint feletti beruházások csoportja, ahol az egyes időszakok között jelentős különbségek voltak a befejezett beruházások átlagos nagyságában. Az eszközkötés mértéke e kategóriánál az ötödik ötéves tervidőszakban volt a legmagasabb, amikor sok – főleg a negyedik ötéves tervidőszak során megkezdett – nagyok között is nagy nehézipari beruházás fejeződött be.

Az eszközkötés mértékét meghatározó két fő tényező közül a lekötött eszközök nagysága általában nőtt, az eszközök lekötésének időtartama általában csökkent.

II. A BERUHÁZÁSOK MŰKÖDÉSÉNEK HATÉKONYSÁGA

A beruházások működésének hatékonysági vizsgálatához lényegében az általános módszertan alapján számított bármely (munkatermelékenységi, állóeszközhatékonysági, komplex hatékonysági) mutató felhasználható. A megfelelő mutatók egymáshoz viszonyításakor azonban szemben találjuk magunkat a hatékonyság térbeli összehasonlításának korlátjával, ami abból adódik, hogy az egyes vállalatoknál, ágazatoknál a munka technikai felszereltsége igen eltérő, és emiatt a mutatók közötti eltérésben nemcsak a hatékonysági különbségek, hanem az eszköz és a munkaerő arányában a termelési sajátosságok következtében kialakult különbségek is megmutatkoznak.

A parciális mutatók esetében a hatás egyértelmű: a magas szerves összetételű vállalatoknál, ágazatoknál – ahol a többi ágazatnál fajlagosan több állóeszközzel és kevesebb létszámmal termelnek – az állóeszközhatékonysági mutató relatíve rosszabb, az élőmunka-termelékenységi mutató relatíve jobb értéket mutat, és fordítva, a munkaerőigényes vállalatok, ágazatok eredménye az élőmunkafelhasználáshoz viszonyítva előnytelen, az eszközök alacsony szintjéhez képest viszont előnyös képet mutat. A komplex hatékonysági mutatók esetében a szerves összetétel hatása nagymértékben függ attól, hogy az egyes termelési tényezőket milyen súllyal vesszük számba a mutató kiszámításakor.

Nincs általánosan elfogadott és közgazdaságilag egyértelműen értelmezhető arányszám az élő és a holt munka átváltására, egyenértékű kifejezésére. Konkrét példák alapján a legkülönbözőbb eredményeket kapjuk, melyek aligha általánosíthatók. A nemzetközi gyakorlatban a komplex hatékonysági mutatót a munkatermelékenységi és az eszközhatékonysági mutató, illetve ezek indexeinek súlyozott számtani átlagaként számítják. A termelékenységi mutatónak általában 60–80, az eszközhatékonysági mutatóknak 20–40 százalékos súlyt adnak.

Az összehasonlíthatóság biztosításának nehézségét fokozza, hogy a hatékonysági mutatók értékét jelentős mértékben – olykor nagyságrendileg is – befolyásolják a közgazdasági szabályozás speciális ágazati sajátosságai (árképzés, termelési költségek árfekvése, halmozódás, jövedelemelszámolás, központi támogatás és elvonás stb.). A mutatóknak a különböző torzító tényezőktől való teljes megtisztítására többnyire nincs mód.

Mindezeket figyelembe véve az elemzések megbízhatósága és annak javítása érdekében nagyfontosságú a viszonyítási alap, illetve a számszerű viszonyítás körének helyes megválasztása. A számítások bizonytalansága többnyire az összehasonlított termelő egységeknek az ágazati rendszerben elfoglalt helyei közötti „távolságnak” megfelelően nő, illetve csökken. Ezért a fejlesztések hatékonyságának közvetlen, számszerű (viszonylag kis különbségek esetén is megbízható) összehasonlítására elsősorban az azonos termelési feltételek között működő, hasonló technikai felszereltségű szakágazaton belül van lehetőség. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az egyes szakágazatok, ágazatok és népgazdasági ágak (illetve az ide tartozó termelő egységek, fejlesztések stb.) egymáshoz viszonyított hatékonyságának elemzéséről le kellene mondanunk. Az ilyen jellegű vizsgálatoknál azonban számítani kell a torzítások halmozódására.

A beruházási hatékonysági számításokhoz viszonyítási alapként két olyan lehetőség kínálkozik, amelyek könnyen értelmezhetők, és ugyanakkor viszonylag reálisan veszik számba az adott gazdasági környezetet:

- az egyik esetben a szakágazat legjobb termelési egységének mutatója,
- a másik esetben a szakágazat átlagos mutatója.

Különböző megfontolások alapján lehet az egyik vagy másik megoldást előnyben részesíteni. Anélkül, hogy kizárnánk a legjobb termelési egységhez való viszonyítás alkalmazhatóságát, kísérleti számításaink során – elsősorban a statisztikai adatok könnyebb hozzáférhetősége miatt – a szakágazati átlaghoz való viszonyítást alkalmaztuk.

Az általános hatékonysági számítási módszereknek a beruházáshatékonysági számításokra való adaptálásakor egy másik, csak e területre jellemző gyakorlati probléma is jelentkezik: az eredmény és a ráfordítás pontos meghatározása. Ugyanis még a nagyberuházások között is kevés az olyan, amely (akár a termelési folyamat, akár a számviteli elszámolás szempontjából) külön szervezeti egységet képez. Ebből adódóan a hatékonysági mutató számításához szükséges adatok nem választhatók le egyértelműen a vállalat egészére jellemző adatokból. E gyakorlati probléma megoldásának legkézenfekvőbb útja a mutató egyes komponenseinek különbségként való meghatározása, azaz a beruházás belépése előtti és utáni állapot eltéréseivel jellemezni a beruházás eredményét és az egyes felhasznált erőforrásokat. Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy a különbséget a beruházástól független, más tényezők is befolyásolhatják, de az eddigi számítások tapasztalatai azt mutatják, hogy ezek hatása közel sem torzítja annyira a beruházások hatékonysági mutatóit, mint azok a bizonytalan adatok, melyeket minden számviteli alátámasztás nélkül munkálnak ki.

1. Parciális mutatók

A parciális mutatók közül az élőmunka-termelékenységének mutatója az alábbi képlet alapján számítható:

$$h_t = \frac{n}{l}$$

ahol:

- h_t – a konkrét beruházás élőmunka-termelékenységi mutatója;
- l – a konkrét beruházás nettó termelési értéke,
- n – a konkrét beruházás foglalkoztatottainak száma.

A képlet egyes tényezői, ha azok a beruházási egységre számvitelileg nem különíthetők el, az előbb leírtaknak megfelelően a beruházást megvalósító vállalat egészére vonatkozó mutatók különbségeként értelmezendők (a beruházás belépése előtti és utáni adatok alapján).

A szakágazati élőmunka-termelékenységi mutató:

$$H_t = \frac{N}{L}$$

ahol:

H_t – a szakágazat élőmunka-termelékenységi mutatója;

N – a szakágazat nettó termelési értéke;

L – a szakágazat foglalkoztatottainak száma.

Az egyes beruházások termelékenységi mutatóit (h_t) a megfelelő szakágazatok termelékenységi mutatóihoz viszonyítva kapjuk az egyes beruházásoknak a szakágazati átlaghoz mért hatékonyságát (h_t/H_t). Az így kapott intenzitási viszonyszámokat – az egyes beruházások létszámát súlyként alkalmazva – az alábbi képlet szerint átlagoljuk:

$$J_t = \frac{\sum I \cdot \frac{h_t}{H_t}}{\sum I}$$

ahol J_t a vizsgált létesítményeknek a szakágazati átlaghoz mért hatékonysága az élőmunka-termelékenység alapján számítva.

Az állóeszköz-hatékonyság számítása az alábbi képletek alapján történik:

– egy beruházásra vonatkozóan

$$h_a = \frac{n}{a}$$

ahol:

h_a – a beruházás állóeszköz-hatékonysági mutatója;

a – az üzembe helyezett beruházás értéke;

– szakágazatra vonatkozóan:

$$H_a = \frac{N}{A}$$

ahol:

H_a – a szakágazat állóeszköz-hatékonysági mutatója;

A – a szakágazat állóeszközeinek bruttó értéke.

Az egyedi mutatókat a beruházások üzembe helyezett értékével súlyozva kapjuk a vizsgált beruházások szakágazati átlaghoz viszonyított átlagos állóeszköz-hatékonyságát (J_a):

$$J_a = \frac{\sum a \frac{h_a}{H_a}}{\sum a}$$

A parciális állóeszköz-hatékonysági mutatók egy speciális fajtája az úgynevezett D mutató, amelyet elsősorban a döntéselőkészítéshez kapcsolódó egyedi jellegű vizsgálatokhoz alkalmaznak.

E mutató számításának módszertanát rendelet szabályozza, felépítése a következő:

$$D = \frac{\sum_{i=1}^{15} (J_i - E_{pi}) \cdot 0,89^i}{\sum_{i=1}^{15} (E_{fi} \cdot 0,89^i) - E_m \cdot 0,18}$$

ahol:

- J_i – a tiszta jövedelem az i -edik évben;
- E_{pi} – a pótló beruházások költsége az i -edik évben;
- E_{fi} – a fejlesztési költség az i -edik évben;
- E_m – az eszközök maradványértéke a 15. év végén.

A diszkontszámítás 12 százalékos kamatlábbal történik. A gazdasági vizsgálat egységesen alkalmazandó időhorizontja a kivitelezés (megvalósítás) kezdetétől számított 15 év. A mutató kiszámításához az alapadatok évenkénti értékeit erre az időszakra kell meghatározni, figyelembe véve a reálisan várható változásokat.

A realizált tiszta jövedelmet a következő képlet alapján kell megállapítani:

$$J_i = T_i - (A_i + M_i + C_i)$$

ahol:

- T_i – a tiszta értékesítési árbevétel az i -edik évben;
- A_i – az anyagok költsége az i -edik évben;
- M_i – a munkabér költsége az i -edik évben;
- C_i – az egyéb költségek, a tiszta jövedelem jellegű elemek és az amortizáció nélkül i -edik évben.

A mutató értéke megadja, hogy a beruházási ráfordításoknak a maradványértékkel csökkentett összege az amortizáció és a 15 év alatt létrehozott népgazdasági tiszta jövedelem összegéből hányszor térül meg.

A D mutató gyakorlati alkalmazhatóságát nagymértékben korlátozzák a prognózisokból származó torzítások. Ezen belül is kiemelkedő jelentőségű kérdés az árprognózisok kérdése, az árváltozásokban megjelenő „inflációs hatás” és az „arányváltozás hatása” különválasztása, illetve megkülönböztetett figyelembevétele.

2. Komplex mutatók

A közgazdasági szakirodalomban jelentős helyet foglalnak el a komplex hatékonysági mutatók felállítására tett kísérletek. A számítások azonban bonyolultságuk és elméleti kérdésességük miatt ritkán kerülnek gyakorlati felhasználásra. A hazai gyakorlatban az úgynevezett normatív komplex hatékonysági mutatót alkalmazzuk szélesebb körben.

A mutató felépítése a következő:

$$H = \frac{N}{0,1E + 1,5M}$$

A mutatóban használt jelölések:

- H – a komplex normatív hatékonysági mutató (értéke kifejezi, hogy az elért eredmény hányszorosa a népgazdaságilag átlagosan elvártnak);
 N – a nettó nemzeti termelés;
 E – az eszközráfordítás értéke;
 M – a munkaráfordítás értéke;
 $0,1$ és $1,5$ – az egyes erőforrásoktól népgazdaságilag elvárt hozam koefficiensei.

A normatív hatékonysági mutató felépítése megfelel a komplex és népgazdasági szemléletű hatékonysági számításokkal szemben támasztott alapkövetelményeknek. Az erőforrások számbavételének módja és súlyozása azonban évek óta módszertani viták középpontjában áll. Ezért az elmúlt két év során a hatékonysági mutatószám-rendszert felülvizsgálták. A munkában a Központi Statisztikai Hivatalon kívül részt vettek a témában érintett főhatóságok szakértői és kutatói is.

A felülvizsgálat során hangsúlyt kapott e komplex hatékonysági mutató (és egyes tényezőinek) elemzése, melynek eredményeként a mutató alapvető tényezői nem változtak, a koefficienseket azonban módosították. A számlálóban a nettó termelési érték, a nevezőben a bruttó munkajövedelem, az állóeszközök nettó értéke és a készletek értéke szerepel. Az élőmunka-ráfordítás koefficiense 1,6-ra, az eszközráfordításé 0,13-ra változott.

A beruházáshatékonysági számításokhoz – figyelembe véve, hogy itt elsősorban térbeli összehasonlítást szolgál – a komplex mutatót kissé módosított formában alkalmazzuk. Ugyanis az állóeszközök nettó értéken történő számbavétele esetén az elhasználódott állóeszköz-állománnyal dolgozó termelőegységek nagy előnybe kerülnek az éppen termelésbe lépő és így bruttó értéken számba vett új kapacitásokhoz képest. Ezért a nevezőben az ilyen célú számításoknál az állóeszközök bruttó értékét szerepeltetjük.

Az eszközök számbavétele a beruházáshatékonysági számításoknál az átlagosnál nagyobb jelentőséggel bír. Ez indokolja, hogy a vizsgálatokban más típusú komplex mutatót is alkalmazzunk.

A kutatómunka során az az álláspont alakult ki, hogy olyan mutatót kellene kidolgozni, amelynek nevezőjében a munkaerő felhasznált értéke mellett a lekötött eszközöknek is csak a vizsgált termelő tevékenysége során elhasználódott része (állóeszközöknél ez az évi amortizáció) szerepel.

E kérdés megoldásához irányadó lehet *L. Szatunovszkij* eljárása. Szatunovszkij az élő munkát létszámként veszi számba, az eszközök értékét pedig az egy főre jutó nemzeti jövedelem alapján szintén létszámmá alakítja át.¹ Ezt a megoldást alkalmazva a komplex hatékonysági mutató a következőképpen is felépíthető:

$$h_e = \frac{n}{\frac{am}{nj} + 1}$$

ahol:

- h_e – az erőforrások komplex hatékonysági mutatója (a termelésben felhasznált élő és holt munka egy egységére jutó nettó termelési érték nagyságát fejezi ki);
 am – a lekötött állóeszközök évi értékcsökkenési leírásának összege;
 nj – a megfigyelés évében a népgazdaság vagy az adott népgazdasági ág nettó termelésének egy foglalkoztatottra jutó értéke;
 l – a foglalkoztatottak száma.

¹ Szatunovszkij, L.: A termelés intenzifikálásának mutatói. *Vesztnik Sztatisztiki*. 1977. évi 7. sz. 13–21. old.

A mutatóban ráfordításként az új érték létrehozásához népgazdasági szinten felhasznált munkaerő kerül számbavételre, amely a vizsgált termelő egység foglalkoztatott létszámán kívül a felhasznált állóeszközök értékcsökkenési leírásából számított „közvetett” létszámot is tartalmazza. A közvetett létszám kifejezi, hogy népgazdaságilag (vagy ágazatilag) átlagos termelékenységet feltételezve, hány dolgozó munkájára lenne szükség az új érték létrehozása közben elhasználódott állóeszközök újra előállításához.

Az élő és a holt munka felhasználása mellett a mutatóban indokolt figyelembe venni a lekötött eszközállomány eltérő nagyságából fakadó hatékonysági különbségeket is. Az eszközök lekötött állományának hatását a hatékonysági mutatóba nem ráfordításként, hanem eredménycsökkentő tényezőként gondoltuk beépíteni. Az adott termelési egység számára az állóeszközök, valamint az anyagok és félkésztermékek átlagos állománya az adott időszakra vonatkozóan a termelés technikai feltételeiből fakadó tőke megelőlegezését, a készárúkészlet pedig a tárgyévről a következő évre tolódó jövedelmet jelenti. Az időpreferenciát 12 százalékos kamattal figyelembe véve, a komplex hatékonysági mutató a következőképpen alakul:

$$h_e = \frac{n - 0,12(a_n + f)}{\frac{am}{nj} + 1}$$

ahol:

f – a készletek átlagos lekötött állománya;
 a_n – az állóeszközök nettó értéke.

A parciális mutatók számítása során követett gyakorlatnak megfelelően a beruházások komplex hatékonysága vizsgálatok az egyes objektumokra az előzőekben ismertetett módon kiszámított mutatókat a megfelelő szakágazatok hasonló mutatóihoz viszonyítjuk. A megfigyelt létesítmények hatékonysági mutatóiból és a megfelelő szakágazati mutatókból számított viszonyszámokat a létesítmények „számított” (közvetlen és közvetett) létszámával súlyozva átlagoljuk.

$$J_k = \frac{(1+k) \cdot \frac{h_e}{H_e}}{(1+k)}$$

ahol:

J_k – a vizsgált létesítményeknek a szakágazati átlaghoz viszonyított hatékonysága;
 $k = am/nj$ – a közvetett létszám;
 H_e – a szakágazat komplex hatékonysági mutatója.

*

A hatékonyság általános követelménye a beruházások területére leegyszerűsítve azt jelenti, hogy minél kisebb befektetéssel, minél rövidebb idő alatt, minél nagyobb eredményt kell elérni. Az ilyen egyszerű közelítés mögött természetesen bonyolult háttér húzódik meg. Így a beruházások előkészítésének, megvalósításának és működésének hatékonysági összefüggései. Egy folyóiratcikk keretei nem elegendők ahhoz, hogy az ide tartozó valamennyi kérdésre kitérjünk. Ezért a vonat-

kozó számos és igen fontos kérdés közül tanulmányunkban csak a megvalósítási folyamatnak, valamint a beruházások működésének hatékonyságával, vagyis a beruházások hatékonyságát érdemben és döntően befolyásoló két igen fontos kérdéskörrel foglalkoztunk. A bemutatott módszerek, illetve a felhasználásukkal végzett statisztikai elemzések érzékeltetik, hogy a hatékonyság javításával jelentős összegek takaríthatók meg a népgazdaság számára, valamint azt is, hogy a beruházási folyamatban részt vevő szervezetek (kivitelezők, szállítók és a beruházást működtetők) hatékonyabb munkavégzése jelentős forrás lehet a gazdaság jövedelemtermelő képességének növelésében.

TARGYSZÓ: Beruházás. Hatékonyság.

РЕЗЮМЕ

Авторы исследуют два вопроса, оказывающих существенное и решающее влияние на эффективность капиталовложений: привлечение фондов и эффективность функционирования капиталовложений. После рассмотрения общих принципов расчетов эффективности авторы подробно интерпретируют понятия привлечения фондов и излагают методы измерений, частные и комплексные показатели для расчета эффективности функционирования капиталовложений. Подряд рассматривают воздействующие на привлечение фондов факторы и с помощью приведенных методов анализируют движение привлечения фондов в отношении тех завершенных в период с 1971 по 1982 год капиталовложений, стоимость которых превышала 25 млн. форинтов (3700 капитальных вложений).

SUMMARY

The study analyses two groups of questions, the taxes on fixed assets and the efficiency of operating investments which influence thoroughly and decisively investment efficiency. Having discussed the general principles of efficiency calculations the authors explain in detail the concepts concerning the taxes on fixed assets and discuss the methods of measuring as well as the partial and complex indicators used for calculating the efficiency of operating investments. They take one by one the factors influencing the extent of the taxes on fixed assets and analyse, with the presented methods the amount of taxes on fixed assets in the case of 3700 investments, completed between 1971 and 1982, in the value of more than 25 millions of forints.

AZ EURÓPAI STATISZTIKUSOK ÉRTEKEZLETÉNEK 33. PLENÁRIS ÜLÉSE

DVORÁK FERENC

Az Európai Statisztikusok Értekezlete (a továbbiakban: Értekezlet) 1985. június 17. és 21. között Genfben tartotta a 33. plenáris ülését amelyen 29 tagország képviseltette magát, nagyrészt legmagasabb szintű delegációval. Részt vett az ülésen az ENSZ négy szakosított szervezete: az Egyesült Nemzetek Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája (UNCTAD), az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi Tudományos és Kulturális Szervezete (UNESCO), az Egészségügyi Világszervezet (WHO) és a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO), továbbá két kormányközi szervezet: a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) és az Európai Gazdasági Közösség (EEC), valamint az EGB Statisztikai főosztályának (a továbbiakban: Titkárság) meghívására az Északi Statisztikai Társaság (NSS) és a Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezete (OECD). Ott volt az ülésen Y. Kurabayashi, az ENSZ Statisztikai Hivatalának igazgatója és az Európai Gazdasági Bizottság meghívására C. McFarlane, a jamaikai Statisztikai Intézet vezérigazgatója, valamint K. Makino, a Japán Statisztikai Szolgálat igazgatóhelyettese is.

Az ülésen három új delegációvezető mutatkozott be: N. Ionescu, a román Központi Statisztikai Hivatal vezérigazgatója, H. Snorrason, az izlandi Statisztikai Hivatal igazgatója és D. Grupkovitch, a jugoszláv Szövetségi Statisztikai Hivatal igazgatója.

Az elnöki tisztséget Sir John Boreham, az Egyesült Királyság Központi Statisztikai Hivatalának igazgatója töltötte be, alelnökök voltak A. Donda, a német demokratikus köztársaságbeli, W. Begeer, a holland és Nyitrai Ferencné dr. államtitkár, a magyar Központi Statisztikai Hivatal elnöke.

Az ülésen, napirenden kívül, Sir John Boreham megemlékezett S. A. Goldberg-ről, az ENSZ Statisztikai Hivatalának nyugalmazott igazgatójáról, aki május 24-én elhunyt. Méltatta sokoldalú tevékenységét, amelyet a statisztika és a statisztikusok együttműködésének fejlesztése érdekében fejtett ki. A plenáris ülés résztvevői egyperces néma felállással adóztak S. A. Goldberg emlékének.

A plenáris ülés először a felsőbb szerveknek a statisztikai tevékenységet érintő határozatait és az abból következő feladatokat tekintette át.

Az Európai Gazdasági Bizottság (a továbbiakban: EGB) ez év tavaszán tartott 40. közgyűlésén első ízben hozott határozatot a régióban folyó statisztikai tevékenységről. A határozat – szövegét némileg rövidítve – a következőket tartalmazza.

„Az Európai Gazdasági Bizottság, felismerve azt a tényt, hogy a statisztikai adatszolgáltatás a tagországok közötti gazdasági együttműködés fejlesztésének

alapvető bázisa, és tudomásul véve az Európai Statisztikusok Értekezletének 32. plenáris üléséről szóló jelentést,

1. felkéri az Európai Statisztikusok Értekezletét, hogy ahol arra szükség van, továbbra is nyújtson segítséget a tagországoknak a különböző módszertani kérdések megoldásában és a hivatalos statisztikai adatszolgáltatásuk javításában;

2. kéri az Európai Statisztikusok Értekezletét, hogy folytassa tovább a különböző statisztikai osztályozások és szabványok összehangolására irányuló munkáját;

3. örömmel veszi tudomásul az együttműködést az Európai Gazdasági Bizottság Titkársága és más nemzetközi szervezetek között a nemzetközi statisztikai programok különböző területein;

4. felkéri a végrehajtó titkárt, hogy e határozat megvalósításával foglalkozó jelentését terjessze az EGB 41. közgyűlése elé.

A plenáris ülésen *W. Haeder*, az EGB Statisztikai főosztályának igazgatója a közgyűlésen elhangzott hozzászólások alapján szóbeli értékelést és kiegészítéseket fűzött a határozathoz.

A plenáris ülés örömmel vette tudomásul, hogy az EGB 40. közgyűlése megelégedettségét fejezte ki az Értekezlet magas színvonalú munkája felett, és hogy az Értekezlet tevékenysége és a munkatervében szereplő témák teljes mértékben megfelelnek az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia ajánlásainak. Az egyes országok képviselői kiemelték, hogy az Értekezlet jelentősen hozzájárult az Egyesült Nemzetek Statisztikai Bizottsága határozatainak és ajánlásainak végrehajtásához is. *W. Haeder* kitért arra, hogy több delegátus is hangsúlyozta az EGB alá rendelt szaktanárságok statisztikai tevékenysége összehangolásának szükségességét és a különböző szervezetek közötti koordináció fontosságát. A koordináció nélkülözhetetlen annak érdekében is, hogy a különböző szervezetek által végrehajtott adatgyűjtések esetében elkerülhető legyen a felesleges párhuzamoság. Ugyanakkor – folytatta *W. Haeder* – a közgyűlés elismerését fejezte ki a Titkárságnak azért, hogy jó együttműködést alakított ki a KGST Titkárságával és az Európai Gazdasági Közösség Titkárságával, kiemelve, hogy az EGB nagy jelentőséget tulajdonít a nemzetközi szabványok, nomenklatúrák és módszertanok fejlesztésének, mert ezáltal tovább javulhat a statisztikai adatok összehasonlíthatósága. Hangsúlyozták még a különböző osztályozások közötti átszámítási kulcsok és a fennálló két számlarendszer (az SNA és az MPS) összekapcsolásának elsőrendű fontosságát. Több delegátus is kijelentette, hogy a két- és többoldalú összehasonlítások jelentős szerepet töltenek be az országok közötti együttműködésben, és kidomborították a Nemzetközi Összehasonlítási Project (ICP) keretében végrehajtott Európai Összehasonlítási Project (ECP) különleges fontosságát. Végezetül, az EGB közgyűlésén több delegátus is kifejezte megelégedettségét az Egyesült Nemzetek Fejlesztési Programja (UNDP) támogatásával végrehajtott Statisztikai Számítástechnikai Project (SCP) keretében elért eredmények felett, és örömmel vették, hogy az együttműködés az UNDP-támogatás megszűnte után is fennmarad, elsősorban a software-ek fejlesztése céljából – fejezte be az EGB közgyűlésének a statisztikával foglalkozó vitájáról és határozatáról adott szóbeli kiegészítését *W. Haeder*.

Hic et nunc: ami az e határozatot kiváltó munkában a magyar Központi Statisztikai Hivatal közreműködését illeti, a Hivatal az elmúlt évek plenáris üléseire beterjesztett különböző „basic” (alap) és „supporting” (kiegészítő) paperekkel, a szakértői értekezletekre küldött dolgozatokkal, a plenáris üléseken és a szakértői értekezleteken való aktív részvételekkel, ajánlások véleményezésével, az SNA és az MPS közötti átszámítási kulcs kipróbálásával (magyar–francia), két- és többoldalú összehasonlításokkal (magyar–osztrák társadalmi jelzőszámok, magyar–finn–svéd

környezetstatisztikai mutatószám-rendszer), a Nemzetközi Összehasonlítási Projectben és annak európai programjában, továbbá a Statisztikai Számítástechnikai Projectben való folyamatos részvételével tevőlegesen járult hozzá az EGB által fontosnak minősített munkaprogramok magas elismerést kiváltó végrehajtásához.

Annak kapcsán, hogy az EGB közgyűlésén az Európai Gazdasági Közösség részéről aggodalom hangzott el egyes kelet-európai országok statisztikai adatszolgáltatásával kapcsolatban, a plenáris ülés – megőrizve hagyományosan jó, konstruktív, más bizottságoknak példát mutató együttműködési készségét – nem élezte ezt a kérdést, hanem felkérte a Ttikárság Statisztikai osztályát, gyűjtse össze, mely EGB-szerveknek (és osztályoknak) van hiányérzete a statisztikai adatszolgáltatókkal kapcsolatban, s ennek alapján terjessze elő javaslatait.

Ezt követően a plenáris ülés az ENSZ Statisztikai Bizottsága 23. ülészakán az Európai Statisztikusok Értekezletének munkájával kapcsolatban hozott határozatokkal foglalkozott. A Statisztikai Bizottság a következő témákat emelte ki, mint amelyek elsősorban érintik mind a Bizottság, mind az Értekezlet munkáját:

- nép- és lakásösszeírások,
- nemzeti számlák és mérlegek,
- Nemzetközi Összehasonlítási Project,
- nemzetközi osztályozások,
- energiasztisztika,
- társadalomstatisztika,
- környezetstatisztika,
- tájékoztatás,
- nemzetközi statisztikai programok koordinálása,
- nemzetközi szervezetek statisztikai tevékenysége.

Az ülés a fentieket tudomásul vette, és úgy határozott, hogy a Statisztikai Bizottság határozatát munkaprogramjában a megfelelő napirendeknél figyelembe veszi.

FŐ ELVI-MÓDSZERTANI VITATÉMAK

Az elmúlt esztendőkből meghonosodott rend szerint kerültek ismét a plenáris ülés középpontjába a fő elvi-módszertani vitatémák. A tavalyi ülés határozata értelmében a napirenden 1985-ben is három fő elvi-módszertani vitatéma¹ szerepelt. Kijelölésükkor a delegátusokat az vezette, hogy a régióhoz tartozó országok statisztikai hivatalainak vezetői olyan fontos témákban folytassanak célra orientált dokumentumok alapján széles körű eszmecserét, amelyek időszerűek, közérdeklődésre tartanak számot, a statisztikai tevékenységet átfogóan érintik, és naponta foglalkoztatják a statisztikai hivatalok vezetőit. A témák kijelölésekor az a cél is szem előtt lebegett, hogy a magas szintű véleménycsere értékeljen, összegezzen, szolgálja a statisztikai területen folyó együttműködést, és hogy az ülésen folyó vita eredményeként a jövőre vonatkozóan hasznosítható következtetéseket lehessen levonni.

1. Az adatok interpretálásának, publikálásának és terjesztésének problémái

Az alapszöveget az Egyesült Királyság, a korreferátumokat Finnország, a Német Szövetségi Köztársaság és Svájc statisztikai hivatala készítette.

¹ A KSH Nemzetközi Kapcsolatok Önálló Osztálya a „Statisztikai hivatalok és nemzetközi szervezetek statisztikai tevékenységéből” c. sorozatában közreadja mind a fő elvi-módszertani témákhoz benyújtott dolgozatokat, mind a plenáris ülés jegyzőkönyvének a vitákat összefoglaló fejezeteit.

A vita megnyitása előtt a dolgozatokat készítő országok képviselői kaptak szót. A bevezetők elhangzása után a vitában 24 delegátus – köztük a magyar delegáció vezetője – vett részt, és fejtette ki véleményét egyfelől a dolgozatokban foglaltakról, másfelől ismertette a saját országa gyakorlatát és tapasztalatait.

A dolgozatok felett kialakult vita a következő kérdések körül folyt:

- a statisztikai hivatalok társadalmi szerepe,
- a statisztikai hivatalokról alkotott társadalmi megítélés,
- a statisztikai hivatalokkal szemben támasztott tájékoztatási és tájékoztatáspolitikai követelmények,
- milyen mértékig részesítsék különleges elbánásban a hivatalok a felhasználók egyes csoportjait,
- a közzétett adatok elemzésének és magyarázatának szükségessége,
- a közvetítő eszközök és a tömegtájékoztatás,
- árpolitika és költségviselés.

A felszólalók egyetértettek abban, hogy a statisztikai hivatalok tevékenységének elsődleges célja az adatszolgáltatás és a közzétett adatok felhasználhatóságának megkönnyítése. Egyértelműen foglaltak állást arról, hogy a gazdasági-társadalmi helyzetről adott tájékoztatások nélkülözhetetlenek az adott ország vezető testületei számára.

Egyetértettek abban is, hogy a statisztikai hivataloknak a kormányzatban elfoglalt helye, rangja és általános szerepe alapvetően az adott ország gazdasági-társadalmi berendezkedésétől függ. Növekedett azon országok száma, ahol tudatos publikációs és terjesztési politikát alakítottak ki. Hellyel-közzel egyöntetű volt az az álláspont, hogy a közvélemény megítélése a statisztikai hivatalokról visszahat és befolyásolja a hivatalok társadalmi helyzetét és tevékenységét.

A felszólalók azt a nézetüket is hangoztatták, hogy a közzétett statisztikai adatokat kísérje elemzés és módszertani magyarázat. Az elemzések azért is fontosak – hangzott el –, mert lehetővé teszik olyan statisztikai adatok széles körű terjesztését, amelyek másképpen nem jutnának el a közvéleményhez. Teljes egyetértés volt a tekintetben, hogy a lényegretörő elemzéseknek továbbra is a statisztikai hivatalok feladatkörében kell maradniuk.

A véleménycsere kiterjedt a modern közvetítőeszközökre mint a statisztikai tájékoztatás fontos kellékeire is. A plenáris ülés egyetértett abban, hogy a nyomtatott formában megjelenő tájékoztatás továbbra is elsődleges fontosságú, és hogy a könyvtárak is igen fontos szerepet töltenek be az adatterjesztésben és az ismeretterjesztésben. Az „on-line” hozzáférés már szinte rutinná vált a tagországokban, de olykor nehéz eldönteni, hogy az adatok először nyomtatott formában jelenjenek-e meg, vagy közvetlenül az adatbázisokból legyenek lehívhatók. A telefon-szolgálatot mint a terjesztés egyik eszközét már több országban bevezették, és egyre növekszik a „video-rendszereken” alapuló tájékoztatás is. Mindezeket hasznosan egészítik ki a sajtókonferenciák és a sajtónak eljuttatott speciális közlemények.

Ami a költségeket, vagyis a tájékoztatással (forgalmazás) kapcsolatban felmerült költségek viselését illeti, nyilvánvalóvá lett, hogy a régióhoz tartozó statisztikai hivatalok különböző helyzetben vannak. Az általánosítható vélemény az volt, hogy a statisztikai tevékenység költségeit az állami bevételekből kell fedezni.

Az árképzésről és a költségviselésről elhangzott vélemények megoszlottak. Több hivatal csak a különleges egyedi kérések teljesítéséért kér díjat, ezek rendszerint csak az ún. „marginális” költségeket fedezik. Vannak olyan hivatalok, amelyek már az adatszolgáltatásért is felszámítanak költségeket, mások viszont va-

lamely egységre eső átlagos költség megtérítését kérik. A közelmúltban néhány hivatalban drasztikus áremeléseket határoztak el. A vitának ez a része azzal a következtetéssel záródott, hogy állami támogatás nélkül lehetetlen a statisztikai „output” előállítása és terjesztése.

2. A nyilvántartások és egyéb adatforrások, valamint az ezeken alapuló statisztikai adatok minősége közötti összefüggések

A vita alapjául szolgáló „basic discussion paper”-t Franciaország készítette, „supporting paper”-eket Kanada, a Német Demokratikus Köztársaság és Jugoszlávia statisztikai hivatala terjesztett be.

A dolgozatokat készítő országok képviselőinek kiegészítései után kialakult vitában 12 ország képviselője fejtette ki véleményét, köztük a magyar delegáció vezetője is felszólalt.

Kitűnt, hogy a különböző regisztereket manapság már széles körben használják statisztikai célokra is, mert jó alapot szolgáltatnak egyrészt a minta kialakításához, másrészt a nyert adatok extrapolálásához. Néhány delegátus azt is megállapította, hogy a szocialista országokban a regiszterek rendszerint komplettek és integráltak, következésképpen jobban felhasználhatók statisztikai célokra. Azt is hangsúlyozták, hogy a regiszterek hozzájárulnak az adatok konzisztenciájához, emelik az összeírás minőségét, csökkentik a költségeket.

A vitából kiderült, hogy különbséget kell tenni az ún. „business” regiszterek és a demográfiai-társadalomstatisztikai jellegű regiszterek között, mert míg az előbbiek gyorsan változnak, és heterogén összetételük miatt problémákat okoznak (azonosítás, rendszeresség, naprakészség), addig az utóbbiaknál késedelmes a változás regisztrálása, és a családokat is rendszerint nehéz az ilyenfajta regiszterekből kiválasztani. Élénk véleménycsere alakult ki a különböző regiszterek összekapcsolásának lehetőségeiről is.

Vita bontakozott ki az ugyancsak bő adatforrást tartalmazó vállalati regiszterek felhasználása körül. Bár a tőkés országokban a vállalati regiszterek tartalma limitált – néhány adatforrás – noha elsősorban adminisztratív célokat szolgál – alkalmas statisztikai felhasználásra is.

Több delegátus foglalkozott a nyilvántartások naprakészen tartásával összefüggő problémákkal, rámutatva hogy a karbantartás eszközei egyrészt a kiegészítő jellegű összeírások, másrészt a főhatóságok által vezetett regiszterek felhasználása.

Az adatvédelem, illetve az adatok bizalmas kezelése szintén szóba került. A vélemények megoszlottak: egyesek szerint ezek korlátozzák a regiszterek statisztikai célokra való felhasználhatóságát; mások viszont annak a véleményüknek adtak hangot, hogy a regiszterek felhasználása statisztikai célokra nem okoz „confidence” (bizalmi) problémát, mert a statisztikai hivatalokat e tekintetben szigorú törvények kötik.

A témakör jelentőségére tekintettel többen javasolták, hogy az Értekezlet iktasson munkaprogramjába szakértői értekezletet, hogy ott tovább tanulmányozhassák a regiszterek felhasználhatóságának lehetőségeit, illetve a felmerülő problémákat.

A szakértői értekezlet témáiként szerepeltethetnék:

- a regiszterekben fellelhető hibák típusait és gyakoriságát,
- a regiszterek minősége értékelésének módszereit,
- a regiszterek befolyásolásának és javításának lehetőségeit.

3. Népeség- és lakásösszeírások

Amint ismert, az 1983. évi plenáris ülés elhatározta, hogy az 1984. évi plenáris ülésre – ún. „in-depth” (részletekbe menő) vita formájában – harmadik témát is napirendre tűz, mégpedig olyat, amelyben huzamosabb ideje folyik statisztikai tevékenység, és a munka jellege és összetettsége miatt érdemes a téma „curriculum vitae”-jének áttekintése, az eredmények értékelése és a jövőbeni teendők felvázolása. Ebből az alapelvből kiindulva foglalkozott az 1984. évi ülés a nemzetközi összehasonlításokkal, és éppen e kezdeményezés sikere indította a delegátusokat arra, hogy az 1985. évi ülésre is kitűzzenek harmadik témát, mégpedig a népeség- és lakásösszeírásokat. A téma időszerűségét az adta, hogy 1985 és 1994 között népeség- és lakásösszeírásokra kerül sor a tagországokban, és célszerűnek látszik a korábbi ajánlásokat, módszertanokat, eljárási kérdéseket és általában a népeség- és lakásösszeírások lebonyolításának elvi és módszertani kérdéseit együttesen, magas szinten áttekinteni.

A vita alapjául az 1985. május 22. és 24. között Genfben tartott „informal meeting”-ről (az érdekeltek részvételével tartott értekezletről) készített jelentés és az eddig végzett munkát és a terveket összefoglaló titkársági dokumentum szolgált. E két alapidokumentumon kívül Bulgária, Kanada, Magyarország, Lengyelország és az Egyesült Államok terjesztett be kiegészítő dolgozatot.

Y. Kurabayashi, az ENSZ Statisztikai Hivatalának igazgatója felszólalásában elmondotta, hogy az ENSZ Statisztikai Hivatala most dolgozik a népeség- és lakásösszeírásokra vonatkozó ajánlások tervezetén, számba véve az 1980 körüli összeírások tapasztalatait. Méltatta az 1984. májusi római szeminárium és az 1985. májusi szakértői értekezlet eredményeit, értékelte az ott folyt véleménycserét.

Ezt követően J. Kelly, a Titkárság munkatársa vezette be a titkársági dolgozatot, illetve adott tájékoztatást a soron következő értekezletről: „informal meeting” 1985. szeptember; „full meeting” (valamennyi ország részvételével tartott értekezlet) 1987. február; szeminárium a népszámlálási adatok feldolgozásáról, 1987–1988).

B. Prigly, a kanadai Statisztikai Hivatal főosztályvezetője ismertette a kanadai dolgozat egyes pontjait és soron következő népszámlálásuk előkészítésének menetét. Hangsúlyozta, hogy a Kanadai Statisztikai Hivatal fontos állomásnak tekinti a munkatervben 1987-re kitűzött népszámlálási értekezletet, amelynek főbb témái: az adminisztratív nyilvántartások, a különböző definíciók, a teljeskörűség és a népszámlálással nyert adatok felhasználása. Az értekezlettől azt várja, hogy az ajánlások hasznosan járulnak majd hozzá az 1990 körüli népszámlálások összehangolt lebonyolításához.

Nyitrai Ferencné dr., a Központi Statisztikai Hivatal elnöke a magyar dolgozat két legfontosabb tartalmi megállapítására mutatott rá. Az első: a régió legtöbb országában a népesedés és a társadalmi helyzet vizsgálata ma már nem csupán a tízévenként tartott népszámlálásokra támaszkodik. Előtérbe kerültek a különféle reprezentatív felvételek, és megszűnt a népszámlálások mint a legfontosabb statisztikai adatforrások kizárólagossága. Az élet követelte meg, hogy a klasszikus adatgyűjtésen kívül reprezentatív felvételekből is álljanak adatok rendelkezésre. Másodsorban azt emelte ki, hogy a különböző tematikájú célvizsgálatokat indokolt egységes keretbe helyezni, mert így érhető el legjobban a mintavétel egységessége, az azonos fogalmi rendszer, a mintabeli adatok összekapcsolása, a felvételek rendszeressége, a hálózat állandósága és mindennek következtében a költségek csökkentése.

Az elmondottakból azt a következtetést vonta le, hogy a kidolgozásra kerülő ajánlásrendszer lépjen túl a szűkebb értelemben vett népszámlálásokon, és tartalmában vegye figyelembe mindazokat a közös igényeket, amelyek a régióban a népesedés- és társadalomstatisztikai tartalmú adatfelvételekkel kapcsolatban felmerülnek. Amennyiben az Értekezlet úgy véli, hogy ilyen jellegű koordinatív munkára szükség van – és véleménye szerint van –, akkor olyan ajánlásokat kell kidolgozni, amelyek alkalmazásával az eddigieknél összehasonlíthatóbb és egységesebb információk nyerhetők a társadalom és a népesség ismérveiről. Megjegyezte továbbá, hogy már hosszabb idő óta szükséges és időszerű néhány alapvető népesség- és lakásösszeírási fogalom tisztázása és egységesítése. A jelenlegiekkel ugyanis nem érhető el az alapvető cél: a régión belüli összehasonlíthatóság. Megemlített néhány e körbe tartozó fogalmat, mint például a népesség, a város–község csoportosítás, a társadalmi–foglalkozási osztályozás, az iskolai végzettség és az életmód.

Befejezésül értékelte a Titkárság által készített dolgot, és különösen ahhoz a ponthoz kapcsolódott, amely azzal foglalkozott, hogy vajon helyettesíthetők-e a közigazgatási nyilvántartások, akár teljes mértékben, akár részben a népesség- és lakásösszeírásokat? Ezt a kérdést a magyar statisztikai hivatal is vizsgálja – mondotta – és az az általános vélemény, hogy a népességnylvántartás az 1990-es évek körül még nem pótolhatja a népszámlálást, de már folynak kísérletek annak megállapítására, hogy miként lehet a jövőben fokozottabban támaszkodni a nyilvántartásokra.

Lengyelország képviselőjében *W. Sadowski*, a lengyel Statisztikai Főhivatal elnöke a Titkárság által készített dolgot lényeges megállapításaira hívta fel a figyelmet.

M. E. Gonzalez, az Egyesült Államok Igazgatási és Költségvetési Hivatalának vezető munkatársa az 1990-es népszámlálással kapcsolatos terveiket ismertette. Az ENSZ Statisztikai Bizottságának legutóbbi ülésén tárgyalt kérdések egybeesnek az Egyesült Államokban is időszerű témákkal, mint például az adatedítés, az adminisztratív nyilvántartások felhasználása, a népszámlálás eredményeinek közzététele, a statisztikai adatok „piaca”.

A vitában elsőként *L. Pinto*, az olasz Központi Statisztikai Hivatal vezérigazgatója ismertette az 1981-es népszámlálás lebonyolítása során alkalmazott módszereket, rámutatva arra, hogy a rádió és a televízió nagy segítséget nyújtott ahhoz, hogy jobban megértessék a közvéleménnyel a census jelentőségét. A népszámlálás után számos kiegészítő adatfelvételt tartottak, hogy tájékozódjanak a területi munka és az összeírás minőségéről, az adatok megbízhatóságáról. Az adatösszeírás és a feldolgozás jobb megszervezésével az adatokat sikerült korábban közzétenni, mint a megelőző népszámlálások esetében. Mint házigazda szólt a római szeminárium (1984. május) jelentőségéről, és bejelentette, hogy a szeminárium anyagát tartalmazó kiadvány rövidesen megjelenik. Rátérve a következő népszámlálásra, arról informált, hogy Olaszországban érdeklődés mutatkozik az adatok adminisztratív nyilvántartásokból történő összegyűjtése iránt. Egyetértett a titkársági dokumentumban foglalt javaslatokkal.

V. Nikiforov, a bolgár Minisztertanács Társadalmi Információs Bizottsága elnöke tájékoztatást adott az 1985 decemberében tartandó népszámlálás előkészületeiről. Jelezte, hogy az összeírás körét kiszélesítve, a cenzust szakosított felvételekkel is összekapcsolják, és a nyert adatokat a lehető legnagyobb mértékig próbálják hasznosítani. Egyetértett a titkársági előterjesztésben foglaltakkal, és rámutatott arra, hogy a jövőben is szükség lesz a mikrocenzusokra.

T. Leppo, a finn Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezetője a dolgozatok lényeges megállapításait elemezte, majd megismételte a májusi értekezleten elhangzott azon véleményét, hogy nincs szükség a népszámlálási ajánlások gyökeres megváltoztatására, de azt feltétlenül szükségesnek tartja, hogy az ILO által ajánlott foglalkozási kategóriákat vegyék figyelembe, és lehetőség szerint építsék be az 1990 körüli népszámlálások foglalkozási jegyzékébe. Hosszú távra gondolva, annak a véleményének adott hangot, hogy a censusokat nem szabad egyszeri, alkalmi eseménynek tekinteni. Ehhez a magyar dolgozatban leírtak jó kiinduló alapot szolgáltatnak. Jelenleg a finn statisztikai hivatalban számításokat végeznek a népszámlálási költségek csökkentése érdekében.

A Német Demokratikus Köztársaság Állami Központi Statisztikai Hivatalának vezetője, A. Donda elismerését fejezte ki a Titkárságnak a benyújtott színvonalas dolgozatról, kiemelve az abban felvázolt munkaprogram főbb pontjait. Közülük az a) pontnak (hogyan helyettesíthetők a népszámlálások adminisztratív nyilvántartásokkal) adott feltétlen elsőbbséget. Nem híve a jelenlegi ajánlások gyökeres megváltoztatásának, de rámutatott a magyar javaslatnak azokra a lényeges elemekre, amelyek a módszertan finomítására hívták fel a figyelmet.

Az Egyesült Királyság részéről D. Ramprakash, a Központi Statisztikai Hivatal vezető statisztikusa szólalt fel, és egyetértett azokkal a véleményekkel, hogy az ajánlásoknak csak kisebb mértékű módosítása szükséges. Hangsúlyozta a nemzeti tapasztalatok cseréjének jelentőségét, és az ajánlások és irányelvek kidolgozására irányuló előkészítő munka eredményes koordinációját. Helyeselte azokat a törekvéseket, amelyek arra irányulnak, hogy a nyilvántartások kövessék nyomon a statisztikai felmérések eredményeit. Egyetértett a magyar dolgozatban körvonalazott javaslatokkal. Kitért a népszámlálások költségigényességére is, a költségek csökkentésének fontosságára. Az Egyesült Királyság statisztikai szolgálata a következő népszámláláskor elsősorban a városi területeken való összeírásra, az etnikai jellegű adatok összeírására és a számítógépes térképkészítésre szeretne koncentrálni.

B. Markovič, a jugoszláv Szövetségi Statisztikai Hivatal igazgatóhelyettese kiemelte a „népesség” pontos definiálásának szükségességét (külföldön élő személyek, külföldön élők Jugoszláviában maradt családtagjai stb.), és lényegesnek tekintette a különböző adatforrások és nyilvántartások közötti kapcsolatot.

A svéd Központi Statisztikai Hivatal részéről felszólaló S. R. Johansson vezérigazgató egyetértett a népesség- és lakásösszeírás területén végzett eddigi munkával és úgy vélte, nincs szükség a jelenlegi ajánlások lényeges változtatására. Tájékoztatót arról, hogy a legutóbbi svéd népszámlálás alkalmával nem merültek fel nagyobb bonyodalmak, és hogy készülődnek az 1986. évi mikrocenzusra. Nem értett egyet azokkal a nézetekkel, hogy a népszámlálás kizárólag nyilvántartásokon alapulva is megtartható, de bizonyos információk szerzésére a nyilvántartásokat természetesen fel lehet (és fel is fogják) használni. Az egyik legnagyobb problémájuk a közvélemény. Fontos a közvélemény támogatása, együttműködése, ez döntő mértékben járulhat hozzá az összeírás sikeréhez. Nehézséget jelent, hogy a népszámlálás társadalmi megítélése és a társadalmi támogatás nem egyöntetű, például az ellenzék nem értett egyet a népszámlálás megtartásával. A következő népszámlálásnál megkísérlik hosszú távra szóló információk beszerzését is.

J. J. Senglet, a svájci Szövetségi Statisztikai Hivatal igazgatója elmondta, hogy az 1980-as népszámlálást a közvélemény erősen bírálta, az összeírást a magánélet megsértésének tekintette, pedig a kérdőívek tartalma és az összeírás módszerei megegyeztek a korábbi censuséival. Svájcban még nem érkezett el az ideje annak,

hogy a cenzust nyilvántartásokra alapozva tartsák meg, de a nyilvántartásokból néhány információ biztonsággal megszerezhető. Úgy vélekedett, hogy az ajánlásokban radikális változtatásokra nincs szükség. Svájcban a következő népszámlálás során is a hagyományos módszereket kívánják alkalmazni, de a kérdőívek új szerkezetűek lesznek, kevesebb kérdést tesznek fel, nagyobb gondot fordítanak a takarékosági szempontokra. Ezekről azt is várják, hogy a lakosság kedvezőbben fogadja majd az összeírást.

A Német Szövetségi Köztársaság Szövetségi Statisztikai Hivatalának elnökhelyettese, *G. Hamer* a népszámlálást a népesedésstatisztika és általában a statisztika leggazdagabb forrásának nevezte. A következő népszámlálást a Szövetségi Köztársaságban 1986-ban tartják. Helyesnek tartja a tapasztalatcserét a népszámlálási módszerekről, az eljárásokról és a válaszmegtagadás kezeléséről. Véleménye szerint a jövőbeni teendőket jól foglalja össze a magyar dolgozat; az abban foglaltakat a delegátusok figyelmébe ajánlotta. Módszertani kérdésekről szólva elmondta, hogy a Szövetségi Köztársaságban az állandó lakóhely meghatározása mind nagyobb probléma elsősorban azok esetében, akiknek két vagy több lakásuk van.

V. S. Gusakovszkij, az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Központi Statisztikai Hivatalának elnökhelyettese azt hangsúlyozta, hogy az ajánlások kidolgozásában nagy szükség van a jó koordinációra, és hogy nem lehet kizárólag a tízévenkénti népszámlálásokra támaszkodni. Ezért a népszámlálások között rendszeresen mikrocenzust hajtanak végre. Előremutatónak tartotta a magyar dolgozatban foglalt javaslatokat.

N. Ionescu, a román Központi Statisztikai Hivatal vezérigazgatója a jelenleg érvényben levő ajánlásokat jórészt értékállónak tartotta, nem érezte szükségét jelentősebb változtatásnak. Követelményként fogalmazta meg az összeírás adatainak mielőbbi közreadását.

J. Schmidl, az osztrák Központi Statisztikai Hivatal elnöke kiválóan minősítette a vita alapjául szolgáló dolgozatokat; különösen a Titkárság és a magyar Központi Statisztikai Hivatal által benyújtott dolgozat nyerte meg a tetszését. A bennük előterjesztett javaslatokkal egyetértett. Két népszámlálás közötti időszakban az osztrák statisztikai hivatal is a mikrocenzusokra támaszkodik. Hangsúlyozta fenntartásait a nyilvántartások túlzottan széles körű felhasználásával szemben.

Az ír Központi Statisztikai Hivatal igazgatója, *P. Linehan* a népesség- és lakásösszeírásokkal foglalkozó 1985. májusi „informal meeting”-ről készített jelentés fontosabb részeit taglalva egyetértett a dokumentum következtetéseivel és ajánlásaival. A megtartott népszámlálásról szólva elmondta, hogy a kódolás volt a legidőigényesebb munkaszakasz; ezen szeretne a statisztikai hivatal a jövőben változtatni. A további munkáról szólva egyetértett a magyar dolgozatban vázolt integrálási törekvésekkel, és a munka alapjának a magyar javaslatokat ajánlotta.

N. V. Skak-Nielsen, a dán Központi Statisztikai Hivatal igazgatója felszólalásában arról tájékoztatót, hogy náluk a legutóbbi népszámlálás teljes mértékben adminisztratív nyilvántartásokon alapult, és hogy e módszerrel szemben Dániában a közvélemény részéről nem merült fel kifogás.

T. N. Güner, a török Állami Statisztikai Intézet igazgatója a legutóbbi népszámlálásról szólt. A népszámlálás napja Törökországban nemzeti ünnep volt.

A Csehszlovák Szövetségi Statisztikai Hivatal részéről *J. Česka* főosztályvezető szólalt fel. Egyetértett azokkal az elismerő szavakkal, amelyek a magyar javaslatokkal kapcsolatban hangzottak el, hiányolta viszont, hogy a titkársági dokumentum csak a szorosán vett népszámlálási munkával foglalkozott, és nem tartalmazta

a korábbi népszámlálások eredményeit. Javasolta, hogy az Értekezlet vegye programjába egy olyan kiadvány megjelentetését, amely az 1980 körüli népszámlálások adatait és tapasztalatait teszi közzé.

E. Malinvaud, a francia Nemzeti Statisztikai és Gazdaságkutató Intézet vezérigazgatója egyetértett a definíciók pontosítását célzó magyar javaslatokkal, de óvott a túlrészletezés veszélyétől. Támogatta a tervezett szakértői értekezleteket, és ismertette a titkársági előterjesztésben foglalt azon feladatokat, amelyeknek intézete prioritást adott.

A. Øien, a norvég Központi Statisztikai Hivatal vezérigazgatója támogatta a titkársági javaslatokat, és kiemelte a magyar ajánlások célszerűségét.

A Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatalának első elnökhelyettese, M. A. Korolev a vita élénkségét, hasznosságát és az együttműködésre irányuló készséget emelte ki. Egyetértett azokkal, akik azon a véleményen voltak, hogy az ajánlásokat nem szükséges gyökeresen megváltoztatni, mindazonáltal támogatta a magyar dolgozatban leírt javaslatokat. Jelezte, hogy az elhangzott felszólalásokban megfogalmazott gondok a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatalának vezetőit is foglalkoztatják. Annak a véleményének adott hangot, hogy manapság még nem helyettesíthetők a népszámlálások adminisztratív nyilvántartásokkal.

Ezután J. Kelly, a Titkárság dolgozója kapott szót, aki a következőkben summázta a vitát:

- általános volt az egyetértés az „informal meeting”-en kidolgozott javaslatokkal;
- ne legyenek a jövőben változások;
- fontos a módszertan folyamatos finomítása;
- a magyar dolgozatban foglalt elgondolások széles körű támogatást kaptak.

Sir John Boreham elnöki összefoglalójában arra mutatott rá, hogy a 25 felszólalás jól jelzi az országok érdeklődését a legátfogóbb statisztikai tevékenység iránt. A vita élénk és tanulságos volt; ezt tartotta az eddigi legszélesebb alapon nyugvó véleménycserének. Röviden összegezte a titkársági dokumentumból fakadó teendőket, felhívta a figyelmet a magyar dolgozatban szereplő javaslatokra. Emlékeztetett a vitának a nyilvántartások statisztikai célokra való felhasználásával, az adatvédelemmel, az adatok minőségével és a definíciók pontosításával foglalkozó részeire. Ezeknek az érdemi munka középpontjában kell állniuk. Végezetül a népszámlálásokra fordított költségek lehetőség szerinti csökkentésével kapcsolatban elmondta, hogy a tavasz folyamán több statisztikai hivatal elnökének – köztük a magyarnak is – küldött levelet, amelyben a népszámlálási költségek munkafázisonkénti alakulása iránt tudakolódzott. Az adatok elemzése még folyik, de az már most megállapítható, hogy az egységre jutó költség a magyar népszámlálásnál volt a legalacsonyabb, a legmagasabb ennek hatszorosa volt.

A STATISZTIKAI SZOLGÁLATOK SZERVEZETE ÉS TEVÉKENYSÉGE

A plenáris ülés meghallgatta és megvitatta a Statisztikai Számítástechnikai Project (SCP) keretében végzett munkáról szóló beszámolót.

A projectben részt vett 19 ország² a következő fő feladatokat hajtotta végre:

1. átadták egymásnak a fejlett software-eket (RAPID, AERO), és megoldották az adattalással kapcsolatban fellépő különböző technikai kérdéseket;

² Bulgária, Csehszlovákia, Dánia, Egyesült Királyság, Finnország, Franciaország, Görögország, Hollandia, Írország, Jugoszlávia, Kanada, Lengyelország, Magyarország, Német Demokratikus Köztársaság, Olaszország, Románia, Spanyolország, Svédország, Törökország.

2. új software-eket fejlesztettek ki, ezek: software-rendszer a RAPID-hoz (base operator system), táblageneráló rendszer (INTERTAB), adatedítáló rendszer (DIA) és speciális táblageneráló rendszer (TAU);

3. módszertani fejlesztés keretében ajánlásokat dolgoztak ki új statisztikai metainformációs rendszer alkalmazására (METIS);

4. elvégezték a statisztikai software-ek összehasonlító elemzését a táblageneráló rendszerek, az adatedítáló rendszerek és a statisztikai adatbázis-kezelő rendszerek területén, és ezekről az elemzésekről kiadványokat készítettek.

A project további eredményeként értékelték a delegátusok, hogy a kidolgozott software-eket az EGB szervezetén kívül egyes fejlődő országoknak is átadták. A jövőben a Titkárság koordinálja azt a speciális programot, amely az SCP termékeinek további régiókba való eljuttatását tűzte ki célul. Erre a feladatra korlátozott összegű költségvetési keretet hagyott jóvá az UNDP.

A projectben a magyar statisztikai hivatal aktívan vett részt, és vezetője volt az adatedítáló munkacsoportnak. Ennek a munkacsoportnak tagjai voltak még: Bulgária, az Egyesült Királyság, Franciaország, Görögország, Írország, Jugoszlávia, Spanyolország és Svédország. A programban részt vevő országok képviselői felhívásaikban értékelték a programot és a nemzetközi együttműködés keretében elért eredményeket. Több ország képviselője ismételtén kinyilvánította szándékát, hogy az UNDP támogatásának megszűnése után is tovább folytatja az együttműködést.

Az ülés jóváhagyólag tudomásul vette a megalakított „Task Force” (munkacsoport) első értekezletén hozott határozatokat, és jóváhagyta a jövőbeni munkára vonatkozó javaslatokat. Mivel – mint ismert – a project-koordinátori állás megszűnt, a plenáris ülés felkérte a Titkárságot: készítsen az 1986. évi plenáris ülésre részletes jelentést arról, hogyan sikerült teljesíteni a programot függetlenített koordinátor nélkül. Az ülés elismerését fejezte ki *Stauder Ernő* project-koordinátornak, a hatékony és eredményes szervező munkájáért. A project keretében végzett munkáról összefoglaló zárójelentés készül. E napirend keretében a plenáris ülés tudomásul vette a Számítástechnika-alkalmazási Vállalatban (SZÁMALK) folyó oktatási tevékenységről betervezett jelentést.

A nemzeti számlák és mérlegek témaköre keretében a delegátusok tájékoztatást kaptak az SNA felülvizsgálatában az elmúlt években végzett tevékenységről, a KGST-ben a népgazdasági mérlegrendszer korszerűsítéséről folyó munkáról, az SNA és az MSP közötti kapcsolatról készülő tanulmányról, a két számlarendszer összekapcsolásának alapelveiről és az e területen folyó munkáról.

A társadalomstatisztikai témák tárgyalása során a magyar delegáció bemutatta az osztrák Központi Statisztikai Hivatallal 1985 májusában közösen készített kiadványt a két ország társadalmi jelzőszámainak összehasonlításáról.

Ez a kiadvány beszámol arról, hogy a két szomszédos közép-európai ország népese-
dési és társadalmi folyamataiban számos analóg vonás figyelhető meg, ami részben földrajzi helyzetükkel és az ebből adódó intenzív gazdasági kapcsolatokkal és a turizmussal, részben a közös történelmi múltjukkal magyarázható. Az összehasonlítás rámutat azokra a különbségekre is, amelyek az eltérő nemzeti és kulturális hagyományokból, valamint a társadalmi-gazdasági rendszerek és a gazdasági fejlettség különbségeiből adódnak.

Az összehasonlítás néhány alapvető jelzőszám áttekintése után a főbb népesedési mutatókra terjed ki. A termékenység, a halandóság, a házasságkötések és a válások terén számos közös vonás figyelhető meg a két országban; ebből adódóan hasonló a népesség kormegoszlása és a nyugdíjasok aránya is.

A háztartások nagysága és szerkezete ugyancsak hasonló; a háztartási kiadások megoszlásában azonban már jellegzetes különbségek észlelhetők. A háztartások tartós fogyasztási javakkal való ellátottsága közel azonos mindkét országban, az automobilizmus azonban Ausztriában elterjedtebb, és jobb a lakáshelyzet is.

Az összehasonlítás áttekinti még az egészségügyi ellátás és az oktatás témaköreit is, végül – külön felvételek alapján – a két ország időmérlegét hasonlítja össze.

A környezetstatisztika keretében a magyar delegáció részletesen beszámolt a finn–svéd–magyar együttműködés eddigi eredményeiről és arról is, hogy az együttműködés továbbfolytatására a három statisztikai hivatal elnöke az ülés ideje alatt megállapodást írt alá, amelyben meghatározták az 1986 és 1988 között végzendő közös munka célját és tartalmát. Az Értekezlet a háromoldalú együttműködést változatlanul a munkaprogramjában szerepelteti.

A magyar delegáció javaslatára a környezetstatisztikai szakértők 1987/88. évben esedékes ún. „informal meeting”-jét Magyarországon tartják.

A magyar delegáció nemcsak az eddig felsorolt napirendi pontok vitájában vett részt, hanem többek között hozzászólt az EGB-kiadványok hatásával és hasznosságával, az osztályozásokkal, az energiasztisztikával, a társadalom- és a népességstatisztika integrációjával foglalkozó témákhoz.

Ami az elkövetkezendő plenáris ülészak fő elvi–módszertani vitatémáit illeti, a delegátusok az 1986. évi ülésre a következőket tűzték ki:

1. többcélú összeírások szervezése (alapszöveget Svájc, korreferátumokat Kanada és Franciaország készít);
2. a statisztikai adatok kormány szintű felhasználása (alapszöveget Bulgária, korreferátumokat Magyarország és Dánia terjeszti elő);
3. integrációs problémák a különböző nemzetközi osztályozások között (a vita alapjául szolgáló dolgozatot az illetékes nemzetközi szervezetekkel konzultálva a Titkárság készíti el).

E program kialakításakor vita kerekedett a dolgozatok (paperek) száma és terjedelme tekintetében. Végül a plenáris ülés úgy foglalt állást, hogy az első két vitatéma esetében az alapszöveget mellett hasznosak a korreferátumok, mert azok az egyes országok gyakorlatának bemutatásával szélesítik a vita alapját, sokrétűbb információt adnak, de elfogadta azt a javaslatot, hogy egy-egy korreferátum csak 3–5 oldal terjedelmű legyen. Az esetleges harmadik vitatémához csak egy dolgozat készül, és azt a Titkárság terjeszti be.

Az ülészak döntött az 1987. évi napirendre kerülő fő elvi–módszertani témákról is, ezek:

1. a statisztikai szolgálatok és az adatbankhálózatok közötti kapcsolatok;
2. a statisztikai adatokat előállítók és felhasználók közötti viszony.

Amennyiben a delegátusok a következő évi ülésen 1987-re is kitűznek harmadik témát ún. „in depth” vitára, az – magyar javaslatra – „A nemzeti számlák és mérlegek integrált rendszere a gazdaságstatisztikában” lesz.

Az ülés megerősítette azt a korábbi döntést, hogy szemináriumot hív össze a nemzeti statisztikai hivatalok vezetői részére. A francia kormány meghívására a szemináriumot Párizsban tartják 1986. szeptember 8. és 12. között. Az ülés jóváhagyta a szeminárium szakmai programját, amelynek gerincét a következő négy téma fogja képezni:

1. a statisztikai szolgálatok szerepe a különféle nemzeti tájékoztatási rendszerekben,
2. a statisztika egységesítésének folyamatában a statisztikai adatok és más közigazgatási nyilvántartások közötti összhang és ellentét,
3. a statisztikai hivatalok és más tájékoztatási rendszerek közötti technikai kapcsolatok,
4. az integrált tájékoztatási rendszerek hatása a statisztikai hivatalok és a felhasználók különböző csoportjai közötti kapcsolatokra.

A Titkárság felkérésére a magyar Központi Statisztikai Hivatal elnöke a 3. fejezethez nyújt be dolgozatot a statisztikai hivatalok és a fontosabb tájékoztatási szervek közötti kapcsolatok kiépítése során szerzett tapasztalatokról.

A plenáris ülés a részletekbe menő vita után az új szerkezetben előterjesztett 1985/86–1989/90. évekre szóló munkatervet elfogadta.

Az eljárási szabályzatnak megfelelően a plenáris ülés új tisztségviselőket választott 1985/86-ra és 1986/87-re; elnök: A. Donda (Német Demokratikus Köztársaság), alelnökök: W. Begeer (Hollandia), Nyitrai Ferencné dr. (Magyarország) és L. Pinto (Olaszország).

A választást követően M. A. Korolev, a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatalának első elnökhelyettese meglegedettségét fejezte ki az Értekezet keretében folyt hasznos munkáról. A résztvevők nevében sajnálattal vette tudomásul W. Haeder távozását, aki megbízatásának lejártával ez év végén megvált tisztségétől és visszatér hazájába. Méltatta W. Haeder hatéves tevékenységét, amelyet az EGB Statisztikai főosztályának élén fejtett ki. Rámutatott arra, hogy kiemelkedő szervező és irányító munkája, higgadt és tárgyyszerű állásfoglalásai nagymértékben elősegítették az Értekezet kebelében folyó statisztikai tevékenységet és a tagországok zavartalan, mind szorosabb együttműködését. Ugyancsak meleg szavakkal emlékezett meg az 1985. augusztus 1-vel nyugdíjba vonuló Sir John Boreham érdemeiről is, aki mint az Egyesült Királyság delegátusa és néhány éven át a Büro tagja, az elmúlt két évben pedig a Büro és a plenáris ülés elnöke, döntő mértékben járult hozzá az Értekezet és a plenáris ülések munkájának továbbfejlődéséhez.

Sir John Boreham zárszavában az öt nap együttes munkáját alkotónak, szakszerűnek és célratorőnek jellemezte, amelyet áthatott a közös cél: a statisztikai tudomány fejlesztése, a statisztikai adatok mind szélesebb körű felhasználásának elősegítése iránt érzett felelősség.

*

Ez a plenáris ülés két szempontból maradt emlékezetes: búcsúztunk és eredményeket könyvelhettünk el. A hirtelenség kiváltotta első döbbenetben búcsúztunk S. A. Goldbergtól, az ENSZ Statisztikai Hivatala volt igazgatójától, a statisztikusok népes családjának egyik nagy egyéniségétől, ámde a viszontlátás reményében váltunk el a „család” másik két tagjától W. Haedertől és Sir John Borehamtól. De nemcsak a búcsúzások, hanem a magyar statisztika sikerei is emlékeztetnek majd erre az ülésre: a népesség- és lakásösszeírásokkal foglalkozó egyik fő vitatémához benyújtott dolgozatunk e napirendi pontot szinte „magyarrá” emelte, kifejtett javaslatainkat a résztvevők feltűnő érdeklődéssel és elismeréssel fogadták; szép példákat szolgáltatunk a két- és többoldalú együttműködésre a magyar–osztrák társadalomstatisztikai összehasonlításról készült kiadványunk bemutatásával, illetve a svéd és a finn statisztikai hivattal folyó háromoldalú környezetstatisztikai együttműködéssel, végül a Statisztikai Számítástechnikai Project most zárult sikeres szakaszának is voltak meghatározó jellegű magyar vonatkozásai.

TÁRGYSZÓ: Nemzetközi szervezet.

РЕЗЮМЕ

Автор излагает ход 33 пленарного заседания Конференции европейских статистиков. В первую очередь останавливается на обсуждении находившихся на повестке

дня трёх главных методологических тем, уделяя особое внимание обмену мнениями по вопросу переписей населения и жилой площади. По этой теме одну из работ представило венгерское Центральное статистическое управление.

Отчитывается о результатах завершённого недавно Статистического проекта по вычислительной технике, останавливается на обмене мнениями по различным методологическим вопросам экономической, демографической и социальной статистики. Излагает содержание представленного совместного издания о венгеро-австрийском сравнении общественных индикаторов, новейшие события трехстороннего венгеро-финско-шведского сотрудничества в области статистики охраны окружающей среды и важнейшие пункты повестки дня предстоящих заседаний.

SUMMARY

The article reports on the 33rd Plenary Session of the Conference of European Statisticians. It gives account primarily of the three methodological problems on the agenda of the session. From among the latter it discusses in detail the exchange of opinions on population and housing censuses where one of the papers was submitted by the Hungarian Central Statistical Office.

The study reviews the results of the recently accomplished Statistical Computing Project (SCP) and the exchange of views on various methodological problems of economic, vital and social statistics.

It deals with the comparison of social indicators submitted jointly by Hungary and Austria, with the recent development of the threelateral – Hungarian, Finnish, Swedish – cooperation in environmental statistics and with the main items figuring on the agenda of subsequent sessions.

AZ ELSŐ MAGYAR ORSZÁGOS PRESZTÍZSVIZSGÁLAT EREDMÉNYEI

DR. KULCSÁR RÓZSA

A társadalom szerkezetének, az abban végbemenő változásoknak vizsgálatakor nem nélkülözhetjük az olyan információkat, amelyek segítségével jobban megérthetjük a szerkezeti változásokat előidéző mozgások szubjektív indítékait. Az első magyar országos presztízsfelvételt az a szükségszerűség hívta életre, hogy mélyebben elemezhessük a társadalmi mobilitás alakulását. Az, hogy a lakosság hogyan értékeli az egyes foglalkozásokat, hogyan látja egymáshoz viszonyított helyzetüket, azaz a különböző foglalkozások presztízst, hatással van a társadalmi mozgásfolyamatokra és arra, hogy ki milyen foglalkozást választ, vagy gyermekét merre irányítja, ezáltal saját maga vagy utódai milyen társadalmi rétegbe léphetnek át.

Az első országos presztízsfelvételt a Központi Statisztikai Hivatal 1983-ban hajtott végre. Kisebb csoportok bizonyos foglalkozásokról alkotott véleményét kérdezték már korábban is.¹ Az 1983. évi adatfelvétel volt azonban az első olyan országos méretű reprezentatív vizsgálat, amely a mintában szereplő személyeknek a kiválasztott – nagyszámú és széles skálán elhelyezkedő – foglalkozások presztízsről alkotott egyéni véleményeit tartalmazta.

A magyar szakirodalomban így keveset olvashatunk a témáról. Előfutárnak tekinthető *ifj. Leopold Lajosnak* a presztízsről írt könyve (1). Ez a mű azonban elméleti jellegű, nem támaszkodik felvételi adatokra, de kiváló gyűjteménye a presztízst formáló, alakító és befolyásoló tényezőknek. Arról azonban sajnos nem tudunk meg a könyvből semmit, hogy mi volt az emberek véleménye a századforduló táján egyes foglalkozások presztízsről. Ha lakossági véleményekre vagyunk kíváncsiak, a külföldi szakirodalomhoz kell fordulnunk. *Léderer Pál* szerkesztésében megjelent magyarul egy antológia, mely a jelentősebb külföldi presztízsvizsgálatok eredményeit, illetve módszertanát mutatja be (3). Emellett olvashatunk cikkeket és könyveket Európában és az Egyesült Államokban végrehajtott presztízsvizsgálatokról. Az egyik legismertebb felvétel az amerikai *D. Treiman* által végrehajtott nemzetközi összehasonlító elemzés (4), valamint *J. H. Goldthorpe* és *K. Hope* által végrehajtott angliai vizsgálat (2). Ez utóbbi módszertani szempontból nekünk is alapul szolgált. Egyrészt átvettük a többdimenziós kérdezés technikáját (nemcsak a presztízsrre, hanem a presztízst befolyásoló tényezők foglalkozásonkénti különbségeire is rákérdeztünk), másrészt mi is használtunk 15 ún. *etalon-foglalkozást* az egyénenként eltérő, véletlenszerűen kiválasztott foglalkozások viszonyítására.

¹ Ilyen volt a Központi Statisztikai Hivatal 1978. évi kísérleti felmérése, mely egy eljövendő országos felvétel módszerét volt hivatva kipróbálni (5), vagy a Tömegkommunikációs Kutatóközpontnak 1974-ben egy Komárom megyei munkásvizsgálatához kapcsolódó, néhány foglalkozás presztízsré irányuló kérdése.

A presztizs fogalma

A foglalkozások presztizse az emberek tudatában élő értékítélet, az egyes foglalkozások egymáshoz viszonyított helyzetének a szubjektív véleményekben való tükröződése. A presztizst alakítják objektív elemek is, hiszen az egyes foglalkozások tényleges, reális jellemzői, tulajdonságai bizonyos mértékben befolyásolják az egyéni véleményeket. Ilyen tulajdonság valamely foglalkozással összefüggő kereseti lehetőség, a vele járó hatalom, a gyakorlásához szükséges tudás mennyisége, a társadalom számára nyújtott hasznossága stb. Ezekhez az objektív elemekhez a véleményalkotáskor számos nem mérhető, sokszor ki sem fejezhető érzések társulnak, amelyek – keveredve az objektív elemekkel – alakítják az adott foglalkozásoknak az egyéni, szubjektív presztizsképét. Ezért nem lehet mindig egyértelműen megindokolni, hogy miért nagyobb egyik foglalkozás presztizse a másikénál, illetve hogy mi az, ami miatt az emberek egyik foglalkozást a másik fölé helyezik a rangsorban.

Bár nem minden esetben magyarázható meg adott foglalkozás presztizse, mégis nélkülözhetetlen ehhez a foglalkozások egymáshoz viszonyított hierarchiájának az ismerete. A társadalom vezetése számára fontos információt jelent az, hogyan vélekednek a társadalom tagjai az egyes foglalkozásokról, hová helyezik őket a társadalmi hierarchiában, hiszen ezek a vélemények képezik forrását – de nem közvetlen okát – a társadalmi mozgásoknak. Ugyanis, mire az egyéni szándék, például a pályaválasztás megvalósul a gyakorlatban, az eredmény nem mindig azonos a kiinduló elképzeléssel. A „munkamegosztás ökonómiai és a pályaválasztás lélektani kategóriái” egymástól eltérnek, olvassuk „A presztizs” című könyvben (1) 149. old.). Nem is várhatjuk a teljes megegyezést, de erre nincs is szükség. A vezetés ismeri a gazdasági oldalt, s ha ismeri az egyéni, a szubjektív oldalt is – legalábbis egy bizonyos szinten –, akkor optimális összhangot tud teremteni a kettő között. Tipikus példa erre az olyan vidéki ipartelepítés, amely egybeesett a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő igényeivel, s az összhang következtében mind a társadalom, mind az egyén jól járt.

Az adatfelvétel módszere

Az egyes foglalkozások presztizsét tükröző, egyéni véleményekből összegződő, társadalmi véleményt kifejező adatokat az említett presztizsfelvételből nyertük. Mintegy 7500 személyt kérdeztünk meg (egy országos reprezentatív mintának az egynegyedét) arról, mi a véleménye a kiválasztott foglalkozások presztizséről. A foglalkozásokat számban és „minőségben” úgy válogattuk össze, hogy megfelelően reprezentálják a jelenleg fennálló foglalkozási szerkezetet, és belőlük nagyobb társadalmi csoportokat lehessen kialakítani.

A mintába² 156 foglalkozás került. Ebből mindenki 30 foglalkozást rangsorolt oly módon, hogy 15 foglalkozás mindenki számára azonos volt – ezeket neveztük „fix” foglalkozásoknak –, a fennmaradó 141 foglalkozásból pedig minden megkérdezett személy számára véletlenszerűen kiválasztottunk 15-öt. Ezzel a módszerrel próbáltuk a foglalkozások listáját bővíteni annak érdekében, hogy megfelelő mennyiségű foglalkozás álljon rendelkezésünkre a csoportképzéshez. Az egyes foglalkozások presztizspontszámainak helyezési értékei 01 és 30 között ingadozhattak. Az a foglalkozás, amelyiket valaki az első helyre tett, a 01-es pontszámot, amelyiket az utolsó helyre sorolt, az a 30-asat kapta.

² A foglalkozások felsorolását lásd az 1121. oldalon.

A szubjektív véleményeket általában nehéz objektív mérőszámmal összefoglalva kimutatni. Az összehasonlíthatóság problémája ott kezdődik, hogy kik hogyan értelmezik, mit értenek a presztizsen. „A presztizs szót sok ember használja, még többnek lappang a tudatában . . . Valószínű, hogy mikor a presztizs szót kimondja, nem pontosan ugyanarra gondol a diplomata és a vidéki újságíró . . .” mondja Leopold Lajos (<1> 37. old.), s ez az állítása ma is érvényes, mint azt a felvétel során mi is tapasztaltuk.

Zavaró tényezőként az is közrejátszik, hogy az alacsonyabb iskolai végzettségű, egyszerűbb munkát végző emberek általában nehezen tudnak absztrahálni. Nem vagy csak alig tudnak elvonatkoztatni az általuk ismert agronómustól, orvostól, művezetőtől. Egy kisebb helységben az emberek kevés orvost, mérnököt, autószerelőt stb. ismernek, így nehezen tudnak elszakadni a személlyel kapcsolatos benyomásaiktól. Ebből nem következik azonban az, hogy nagyobb sokaság tagjainak megkérdezése során nyert átlag a vélemények szubjektivitása miatt hamis végeredményt jelentene. A presztizs végülis a társadalom „szubjektív” véleménye, és nagyon sok a nem tudatos elem benne.

Ismervén tehát a fogalmi problémát, megpróbáltunk olyan módszert alkalmazni, amellyel megközelíthető a presztizs tartalma. A módszer röviden összefoglalva a következő volt.

Feltettünk egy általános kérdést rögtön az interjú legelején, azt, hogyan értékeli a megkérdezett személy az adott 30 foglalkozást, melyiknek van számára nagyobb presztizse. Azon feltevésünk ellenőrzésére, hogy a presztizs a bevezetőben említett elemek (pénz, tudás, hatalom, hasznosság) valamilyen kombinációjának kifejeződése, külön rangsorolást kértünk ezekre nézve. Másszóval másodszor is sorba kellett rakni mindenkinek a számára kijelölt 30 foglalkozást feltüntető kártyát a következő négy szempont valamelyike szerint:

1. *pénz*: ha valakire ez a változat esett, akkor úgy kellett újból rangsorolnia, hogy véleménye szerint melyikkel lehet többet keresni;

2. *tudás*: ebben az esetben a rangsor azt mutatta, hogy melyik foglalkozáshoz kell a válaszadó szerint a több, a magasabb szaktudás, szakismeret;

3. *hatalom*: ezzel a szóval nem csupán a magasabb politikai hatalmat kívántuk reprezentálni, hanem általában azt, hogy az egyes foglalkozásokkal mekkora befolyás jár együtt, mennyire van lehetőségük az egyes foglalkozásokat gyakorlóknak arra, hogy más emberek életébe segítőleg vagy korlátozóan beavatkozzanak, más emberek magatartását befolyásolhassák (ezzel a változóval tehát azt igyekeztünk megközelíteni, hogy az egyes foglalkozások bizonyos függőségi hierarchiában hol helyezkednek el);

4. *hasznosság*: ebben az esetben a válaszadók az egyes foglalkozásoknak a társadalom számára nyújtott hasznossága szerint rangsoroltak.

A presztizst alakító elemek rangsorolása

A válaszok elemzése azt mutatta, hogy az általános „presztizs” alapján képzett rangsor és az említett különböző változókkal (szempontokkal) kialakított sorrendek nagyjából egybeesnek. Legalábbis nem olyan nagyok az egyes rangsorok közötti eltérések, hogy az a foglalkozás például, amelyik a presztizs szempontú értékelésnél a rangsor felső egyharmadában helyezkedett el, az a hatalom, a pénz vagy akár a tudás szempontjából az utolsó harmadba került volna. Így igazolódni látszik az az elképzelésünk, hogy a presztizsen kívüli négy változó valóban eleme a presztizs megítélésének.

Ezt ellenőriztük az egyes értékelési szempontok által kialakult rangsorok közötti korrelációk segítségével is, és ezek az együtthatók alátámasztották a kiinduló feltevést.

A szempontok közötti korrelációk erőssége

Összefüggés	Korrelációs együttható
Presztízis – pénz	0,7774
Presztízis – tudás	0,9767
Presztízis – hatalom	0,9479
Presztízis – hasznosság	0,8228

Valamely foglalkozás presztízisének kialakításában részt vevő objektív tulajdonságok között első helyen áll az illető foglalkozással együtt járó, az ahhoz szükséges tudás mennyisége. Szorosan a tudás mögött áll presztízismeghatározó tényezőként a hatalom. A kapcsolat tehát a presztízis és a tudás, illetve a presztízis és a hatalom között a legszorosabb. A pénz-, a jövedelemszerzés lehetősége gyakorlatilag igen vonzóvá tehet egy szakmát, valamely pályát, de ez nem jelenti feltétlenül azt is, hogy ezáltal ez a szakma presztízisben is felette áll más, anyagilag kevésbé jövedelmező foglalkozásnak.

Észrevehető különbségeket találunk a presztízis és a különböző szempontú rangsorok közötti kapcsolatok szorosságában, ha a válaszadókat különböző jellemzők szerint csoportosítjuk.

1. tábla

A korrelációs együtthatók értéke

Megnevezés	Összefüggés a presztízis és a			
	pénz	tudás	hatalom	hasznosság
	között			
	Nemek szerint			
Összesen	0,7774	0,9767	0,9479	0,8228
Ebből:				
férfi	0,7756	0,9753	0,9427	0,8016
nő	0,7750	0,9739	0,9463	0,8322
	Terület szerint			
Budapest	0,6296	0,9469	0,8780	0,7833
Város	0,7857	0,9715	0,9402	0,7840
Község	0,8052	0,9793	0,9597	0,8407
	Életkor szerint			
14–29 évesek	0,7777	0,9672	0,9543	0,9219
30–49 évesek	0,7656	0,9745	0,9382	0,7999
50–69 évesek	0,7764	0,9719	0,9363	0,8213

A legfiatalabb és a legidősebb generáció körében a pénz és a hatalom nagyobb szerepet játszik valamely foglalkozás presztízisének meghatározásakor, mint a középkorúaknál. A területi megoszlás is azt mutatja, hogy eltérés van a véleményekben attól függően, hogy a válaszadó Budapesten, városban vagy vidéken lakik. A falusi lakosok által kialakított rangsorok közötti korrelációk minden párosításban szorosabb kapcsolatot jeleznek, vagyis a négy elem a vidéken meghatározóbb, sokkal inkább elegendő a presztízis értékeléséhez, mint a budapesti lakosok esetében, ahol – mivel gyengébb a kapcsolat a presztízis és a négy változó között – minden valószínűség szerint több más egyéb tényező is befolyásolja a véleményeket. A nemhez való tartozás differenciáló hatása elenyésző.

Az egyéni foglalkozásokból kialakított foglalkozási csoportok presztízse

A felvétel eredményei azt igazolják (ami a köztudatban, a közvéleményben is él, de számszerűen eddig még nem támasztották alá), hogy az értelmiségi és a vezetői (tehát a tudással és a hatalommal bíró) foglalkozásoknak általában a szellemi foglalkozásoknak szinte minden tekintetben magasabb a presztízse a fizikai foglalkozásokénál.

Az értelmiségi és a vezetői foglalkozások a „pénz” változó kivételével a legjobb helyeket foglalják el a különböző szempontok szerinti rangsorokban. A presztízst, a tudást, a hatalmat és a társadalmi hasznosságot elsősorban a magasan képzett értelmiségi és vezetői pozíciók képviselik, míg pénzt szerezni, jelentős jövedelemmel rendelkezni, e változó szerint a rangsorban előre kerülni elsősorban a tulajdonviszonyok alapján elkülönülő kisiparos, kiskereskedő, azaz a nem mezőgazdasági önálló foglalkozások révén lehet. A betanított és a segédmunkák minden változatnál azonos módon értékelték a többi foglalkozáshoz képest. Ezek, a képzettséggel, hatalommal és legtöbbször megfelelő jövedelemmel, „pénzzel” sem bíró foglalkozások minden változatban a rangsor végére kerültek.

Ha az egyes foglalkozásokat a hagyományos társadalmi csoportosításba tömörítjük (vezető, értelmiségi, egyéb szellemi, szakmunkás, betanított munkás, segédmunkás, nem mezőgazdasági önálló, mezőgazdasági önálló, mezőgazdasági fizikai), a következő hierarchikus sorrendet kapjuk.

2. tábla

A társadalmi–foglalkozási csoportok átlagos presztízspontszámai*

Társadalmi–foglalkozási csoport**	Pontszámok a				
	presztízis	pénz	tudás	hatalom	hasznosság
	értékelési szempontok szerint				
Vezető	7,81	8,37	7,91	5,44	10,26
Értelmiségi	7,93	10,47	6,37	8,60	10,30
Egyéb szellemi	13,37	16,65	13,90	12,20	16,11
Szakmunkás	16,19	15,08	15,34	17,14	15,02
Nem mezőgazdasági önálló	16,33	8,27	15,51	17,11	19,33
Mezőgazdasági önálló	20,53	14,05	22,30	20,65	18,25
Betanított munkás	20,66	20,02	21,49	20,85	18,50
Mezőgazdasági fizikai	21,93	21,89	22,19	22,43	17,72
Segédmunkás	25,18	24,63	27,12	25,08	22,06

* Egy-egy csoport pontszáma a hozzá tartozó foglalkozások egyedi pontszámainak súlyozott számtani átlaga. (Súlyként a válaszadók létszáma szerepelt.)

** 141 foglalkozásból kialakított csoportok.

A magas szintű tudással és a nagyobb hatalommal rendelkező értelmiségi és vezetői társadalmi csoport általában az első két helyet foglalja el. A szakmunkások és a nem mezőgazdasági önállók csoportja a „pénz” szempont kivételével majdnem azonos módon értékelték. Munkájuk nagyon hasonló, képzettségük is egy szinten áll. A kereseti, anyagi szempont szerinti értékelésnél azonban lényegesen eltért a sorrend. A kisiparosok, kiskereskedők és magánszolgáltatók társadalmi csoportja a „melyik foglalkozással lehet többet keresni” szempont szerinti értékelésnél lényegesen előbbre, az első helyre került, míg a szakmunkások csoportja hátrább sorolódott.

A presztizs különbségei nem, életkor és lakóhely szerint

Érdeemes a foglalkozási csoportokat részletesebb bontásban és a válaszadók differenciálásával is megvizsgálni. Azt tapasztaltuk ugyanis, hogy a lakóhely és az életkor szerinti különbségek hatására eltérő presztizspontszámok alakultak ki. (Ezt már láthattuk a korrelációs együtthatóknál is.) Éppen ezért megvizsgáltuk, hogy a budapesti, a vidéki városi és a községi lakosok által kialakított rangsorok mennyiben térnek el egymástól, illetve hogy a fiatal, a középkorú és az idősebb emberek véleménye milyen különbségeket mutat. A foglalkozásokat ebben az esetben úgy csoportosítottuk, hogy a fizikai foglalkozásokat nem bontottuk meg szak- és betanított szint szerint (ez nem is minden esetben dönthető el egyértelműen), hanem a képzettség szintjétől függetlenül az ágazat szerepelt differenciáló tényezőként. Így a foglalkozás jellege jobban érvényesül.

A 3. táblából látszik, hogy – a vezetői pozíciókkal járó – hatalomnak, a községi lakosok szemében nagyobb a tekintélye. Az építésvezető kivételével minden vezetői beosztással járó foglalkozás jobb helyezési pontszámot kapott a falusi emberektől, mint a Budapesten vagy a vidéki városokban lakóktól.

3. tábla

A 141 foglalkozásból kialakított foglalkozási csoportok átlagos presztizspontszámai lakóhely, nem és életkor szerint

Ágazati–foglalkozási csoport	Össze- sen	Ebből:							
		lakóhely szerint			nemek szerint		életkor szerint		
		Buda- pest	város	község	férfi	nő	14–29	30–49	50–69
							éves		
Vezetői	7,81	8,75	7,94	7,34	7,76	7,85	7,76	7,87	8,07
Értelmiségi	7,93	8,36	8,05	7,62	7,95	7,87	7,21	8,12	7,97
Egyéb szellemi	13,37	13,94	13,44	13,03	13,43	13,34	12,81	13,47	13,76
Ipari I.	14,40	15,08	14,34	14,18	14,19	14,57	14,05	14,49	14,60
Közlekedési I.	16,04	15,84	16,07	16,11	15,58	16,43	16,26	16,19	15,71
Bányászati és kohászati	16,18	14,89	15,90	16,93	15,77	16,55	16,57	16,12	16,13
Kisiparos, kiskereskedő	16,33	16,94	15,89	16,38	16,30	16,33	16,18	16,07	16,75
Ipari II.	17,06	17,04	17,00	17,20	16,65	17,46	17,40	16,92	17,08
Kereskedelmi, vendéglátó- ipari	17,33	18,02	17,44	16,93	17,37	17,29	16,93	17,20	17,80
Építőipari	17,87	17,07	17,93	18,14	17,61	18,08	18,26	17,82	17,61
Kommunális és szolgálta- tási I.	18,21	18,27	18,47	17,98	18,45	18,03	18,35	18,52	17,73
Könnyűipari	18,37	18,16	18,57	18,32	18,35	18,39	18,59	18,50	18,23
Mezőgazdasági gépész	19,67	18,87	19,55	21,00	19,46	19,84	20,63	19,27	19,32
Nem mezőgazdasági gé- pész	20,02	19,23	20,54	19,96	19,76	20,25	20,33	20,15	19,63
Mezőgazdasági szak- és betanított	21,63	19,97	21,60	22,29	21,48	21,75	22,64	21,35	21,09
Közlekedési II.	21,94	22,19	21,91	21,86	21,96	21,93	22,18	22,10	21,57
Építőanyag-ipari, vegy- ipari	22,37	22,16	22,42	22,41	22,07	22,61	22,70	22,39	22,09
Mezőgazdasági önálló	22,50	21,05	22,23	23,19	22,31	22,64	23,49	22,74	21,49
Mezőgazdasági segéd- munka	23,12	22,13	22,86	23,72	23,11	23,13	23,44	23,24	22,73
Kommunális és szolgálta- tási II.	23,95	23,30	23,93	24,22	23,98	23,93	24,43	23,87	23,66
Bedolgozó	24,14	23,32	24,44	24,20	24,39	23,96	24,12	24,13	24,18
Segéd munkák	24,39	24,11	24,48	24,45	24,38	24,42	24,58	24,46	24,17

A foglalkozási csoportokat alkotó egyéni foglalkozások a következők:

Csoport	Egyéni foglalkozás
Értelmiségi	mérnök, közgazdász, külkereskedő, állatorvos, agronómus, ügyvéd, körzeti orvos, kórházi orvos, gyógyszerész, tanító, tanár, egyetemi tanár, csillagász, szociológus, könyvtáros, újságíró, színész, szobrász, pap, katonatiszt
Vezetői	gyárigazgató, kórházigazgató, főkönyvelő, építésvezető, áruházi osztályvezető, üzemvezető, művezető, állattenyésztési brigádvezető, miniszterhelyettes, megyei párttitkár, vállalati párttitkár, megyei tanácselnök, községi tanácselnök
Egyéb szellemi	műszaki rajzoló, technikus, személyzeti előadó, távirász, boltvezető, szállodai portás, idegenvezető, minisztériumi tisztviselő, tanácsai előadó, ápolónő, védőnő, futballista, bérelszámoló, gépírnő, rendőr, raktárvezető
Bányászati, kohászati	vájár, csillás, kovács, olvasztár
Ipari I.	órás, ékszerész, fogtechnikus, műszerész, tv-szerelő, hűtőgépszere-lő, távvezeték-szerelő, villanymotor-tekerceselő
Ipari II.	géplakatos, karosszerialakatos, szerszámkészítő, esztergályos, he-gesztő, gépjármű-szerelő, présgépkezelő, fémfestő
Könnyűipari	asztalos, fűrészgépkezelő, nyomdász, könyvkötő, szövő, cipőfelső-rész-készítő, gépi varrómunkás, szabó, mészáros, pék, konzervgyár-tó
Építőanyag-ipari, vegy- ipari	téglagyártó, gumigyártó, kartondoboz-gyártó
Építőipari	kőműves, ács, bádogos, vasbetonszerelő, villanszerelő, vízvezeték-szerelő, kubikus
Kereskedelmi és ven- déglátóipari	vegyesbolti eladó, áruházi előadó, szakács, pincér, benzinkutas
Közlekedési I.	mozdonyvezető, autóbuszsofőr, tehergépkocsi-vezető, személygép-kocsi-vezető
Közlekedési II.	kalauz, váltókezelő
Kommunális és szolgál- tatási I.	fodrász, vegytisztító
Kommunális és szolgál- tatási II.	postás, villanyszámlás, szemetes, szippantós, gátőr
Nem mezőgazdasági gé- pész	kazánfűtő, markológép-kezelő, darus
Mezőgazdasági gépész	traktoros, öntözőgépész
Mezőgazdasági szak- és betanított	zöldségtermesztő, szőlőtermesztő, tehenész, baromfigondozó, favá-gó
Mezőgazdasági segéd- munka	fogatos, növénytermesztő, mezőőr
Mezőgazdasági önálló	önálló gazda, háztáji gazdaságban segítő családtag
Kisiparos, kiskereskedő	sírkőfaragó, cipész, szobafestő, játékkészítő, szűcs, önálló fuvaros, kiskereskedő, önálló vendéglős
Bedolgozó	bedolgozó
Segéd munkák	szállítómunkás, kocsikísérő, takarító, konyhalány, gyári segédmun-kás, utcaseprő, csomagoló, raktáros, anyagmozgató

Vegyük például a gyárigazgatót. A budapestiek 6,41-os pontszámmal a rang-sorban a 9. helyre tették, míg a vidéken élők 4,67-os pontszámmal a 6. helyre. Bu-dapesten sok kisebb-nagyobb vállalat van, ezek igazgatói kisebb-nagyobb hata-lommal rendelkeznek. Így a gyárigazgató a gyárigazgatóknak elvben adható presz-tizspontszámok átlagát kapja egy fővárosi válaszadótól. Egy faluban viszont, ahol esetleg még a közelben sincs gyár, az emberek a tapasztalat szerint nem gondol-nak ilyen differenciálásra, szemükben a gyárigazgató egyenlő az „Igazgatóval”.

Bizonyára sokkal alaposabb és mélyebb magyarázatot lehetne adni a válasz-adók presztizspontszámai közötti különbségekre, ha a felvétel során gyűjtöttünk vol-

na információkat arról is, hogy az értékelések, vélemények milyen indítékok alapján jöttek létre. Ennek hiányában a pontkülönbségek tényének megállapítása mellett csak bizonyos, általunk ismert és feltételezett okokat említhetünk meg. Ilyen például az, hogy a vidéki lakosok mindig konzervatívabbak voltak értékek, normák és társadalmi viszonyok tekintetében, mint a budapestiek vagy sok esetben a vidéki városok lakosai. A társadalmi viszonyok területén meglevő konzervativizmusukat mutatja, hogy a hatalom, a vezetői beosztás a falusi emberek szemében nagyobb presztizst képvisel, mint a városban élők előtt.

A válaszadókat kor szerint elkülönítve azt láttuk, hogy a legfiatalabb generáció értékelte a legmagasabbra a vezetői beosztással járó foglalkozásokat. A kórházigazgató és a megyei tanácselnök kivételével mindegyik vezetői foglalkozás magasabb presztizshelyezést ért el náluk, mint a 30 éven felülieknél.

A mondottakat alátámasztják a *korrelációs együtthatók* is, amelyek azt jelezték, hogy a presztizs és a hatalom között a 14–29 évesek körében a legszorosabb a kapcsolat.

Az értelmiség mint társadalmi csoport szintén a fiataloknál értékelődött a legmagasabbra, de ha az egyes konkrét foglalkozásokat nézzük, elég nagy ingadozásokat találunk a pontszámok tekintetében a generációk között. Az egyetemi tanári és a különböző emberorvosi foglalkozásoknál még a vélemények nagyjából hasonlítanak, de az állatorvost például a fiatalok és a legidősebbek kevesebb pontszámmal értékelték, mint a középkorúak. A klasszikus értelmiségi foglalkozás, az ügyvédi a legfiatalabbak szemében igen magas presztizsű. Hasonlóképpen a fiatalok adtak magasabb értékű pontszámot a „misztikus” csillagásznak és a modern szociológus foglalkozásnak. A pap viszont nagyobb tekintélyt ébreszt az idősebb generációkban, mint a fiatalokéban.

A lakóhely szerinti differenciák is érdekesek. Az értelmiségi foglalkozások a vidéken élők válaszaiban kapták a legjobb helyezési pontszámokat. A könyvtáros és a közgazdász kivételével az összes értelmiségi foglalkozás magasabbra értékelődött a falusi véleményekben, mint a városiakban.

Az adminisztratív és irodai, más néven „egyéb szellemi” foglalkozások terület és kor szerinti különbségei is szignifikánsak. A falusi ember számára még mindig magasabb pozíciót jelent a kellemesebb, tisztább irodai foglalkozás, mint a városi ember számára. Sok fiatal vágyódik még ma is vidékről a nagyobb városokba, s számukra – különösen a lányok számára – az irodai munka jelenti a szülői, a családi háttérhez képest az előrejutást, a felemelkedést. A fogtechnikus, a minisztériumi tisztviselő és a személyzeti előadó kiemelkedően jó helyet foglaltak el a vidéki válaszadók rangsoraiban.

A fogtechnikus ugyan a hivatalos statisztikai besorolás szerint a fizika foglalkozások közé sorolandó, de itt az egyéb szellemi foglalkozások közé soroltuk feltűnően jó helyezési pontszáma miatt. Ez a kiváló helyezési pontszám azt a sejtést támasztotta alá, hogy ezt a foglalkozást nem fizikaiként kezelték a válaszadók (hiszen még a szellemi foglalkozások között is előkelő helyet foglal el), hanem valahol a fogorvos mellett szerepelt a foglalkozási hierarchiában. Ez egyébként nem véletlen, hiszen vidéken, de sokszor a városokban is nem egy esetben helyettesítik munkájukkal a fogorvost. Sokan mennek hozzájuk például pótlás ügyében az orvost megkerülve. Legtöbbször valószínűleg nem is tudják, milyen képzettségi különbség van a kettő között.

A minisztériumi tisztviselőket szándékosan ilyen megnevezéssel tettük be a foglalkozási listába, mivel egy közismert, tradicionális állásról van szó. A „minisztérium” és a „tisztviselő” szavak – anélkül, hogy a válaszadó pontosan tudná mi-

lyen fajta és típusú munkát rejt a megnevezés – megteszik a maguk felértékelő hatását, főleg az idősebbek körében. Ez a foglalkozás a véleményt nyilvánítók szemében a tanult emberrel, a hatalom magas szintjén álló állami alkalmazottal függ össze.

A személyzeti előadónak a hierarchiában elfoglalt jó helye szintén azt mutatja, hogy a vidéki emberek előtt a hatalomnak nagy a jelentősége.

Az egyes foglalkozások presztizspontszámainak különbségei egyértelművé teszik az ágazati jelleg differenciáló hatását. Ha a fizikai foglalkozások közül kiemeljük az önálló foglalkozásokat, az ágazati sorrendben első helyen áll az ipar, ezen belül is a nehézipar. Mivel ez utóbbi heterogén népgazdasági ág, az átlagos presztizspontszám is nagy szóródás eredményeként alakult ki. Budapesten a bányászati és a kohászati foglalkozásokat értékelték a legmagasabbra. Ezt részben magyarázza az, hogy ezen a csoporton belül egy szakma, a vágároké a budapesti mintában igen magas értékű pontszámot kapott, s így a csoport átlagát felhúzta. A vidéki városi és a községi mintában ezzel szemben első helyen az ún. divatos fizikai szakmák állnak, amelyek között ott szerepel például az órás, az ékszerész, a tv-szerelő és a műszerész. Az ipari ágazaton belül a legrosszabb pontszámot mind a városi, mind a községi mintában az építőanyag-ipari, a vegyipari és a papíripari foglalkozások kapták. Ehhez hozzájárult az, hogy ezek között a foglalkozások között sok a szakképzettséget nem igénylő, melyeknek általában alacsonyabb a presztizse, mint a szakmunkás foglalkozásokénak.

A nehézipari foglalkozásokat a fiatal generáció nem értékeli annyira, mint a középkorú és az idősebb nemzedék. Ezek a foglalkozások nehéz munkát jelentenek, sokszor rossz, a szervezet számára nehezen elviselhető munkakörülmények között végzik őket, így kevésbé vonzóak a fiatalok számára. Ezzel szemben az autószerelő és a egyéb divatos szakmák mindegyike a legfiatalabbak véleményében a legjobb helyen állt.

Az ágazatok között az építőipari szakmák állnak a második helyen a rangsorban a budapesti mintában. A vidéki városi és a községi lakosok értékelésében azonban ezek a foglalkozások hátrább kerültek. Némi magyarázatul szolgálhat erre az, hogy a mezőgazdaságból elvándorlók jelentős része az építőiparban helyezkedik el, így ők jobban ismerik a szakma árnyoldalait, nem néznek fel annyira ezekre a foglalkozásokra.

A fiatalok szemében is kevésbé vonzóak ezek a foglalkozások, általában alacsonyabb értékű pontszámokkal látták el őket, mint az idősebb válaszadók.

Az ipari ágazaton belül a könnyűipar eléggé hátra szorult. Ezekben a foglalkozásokban viszonylag magas a női munkaerő aránya, és mivel azoknak a foglalkozásoknak, amelyekben sok nő dolgozik, általában alacsony a presztizsük, a könnyűipari szakmákról alkotott véleményekben is rosszabb helyezést kaptak. A könnyűiparon belül például a szövő, a gépi varró és a konzervgyártó foglalkozások, melyekben általában nők dolgoznak, a rangsorban leghátulra kerültek. Ezzel szemben az asztalos, a pék és a nyomdász, amelyek tipikus férfi szakmák, a kategórián belül a legjobb helyezést érték el.

A számos hasonló példa is alátámasztja azt a következtetést, hogy a közvélemény szerint az elnőiesedett vagy már eleve nőies foglalkozások presztizse alacsonyabb, mint a férfi szakmáké.

A népgazdasági ágazatok közül a legrosszabb helyezési pontszámot a mezőgazdaság és a szolgáltatások kapták. A szolgáltatások csoportjából csupán a személyi szolgáltatási foglalkozások közé tartozó fodrász szakma emelkedik ki magasabb értékű pontszámával. A mezőgazdaságból pedig a növénytermesztő foglal-

kozásokat és a külön foglalkozásként kezelt mezőgazdasági önállót – vagy más néven önálló gazdát – emelhetjük ki, mint amelyek kategóriájukon belül jobb helyezést értek el.

Ahhoz, hogy valakinek vagy valaminek presztizse lehessen előttünk, Leopold Lajos szerint három dologgal kell rendelkeznie:

1. érdeklődés,
2. nehezen hozzáférhető értékek,
3. nem túl nagy és nem túl kicsi távolság.

Azzal, hogy a népesség nagy része, még nem is olyan régen, mezőgazdasági foglalkozású volt, a társadalom a foglalkozási hierarchiában nemcsak „szakmailag”, hanem területileg is erősen elkülönült két csoportra oszlott. Nem véletlen, hogy a mezőgazdaságot ma is speciális ágazatként kezeljük. Az iparosodás folyamán megindult a mobilitás a mezőgazdaságból a nem mezőgazdasági ágazatokba. Jóllehet ez az áramlás elsősorban a gazdasági struktúra változásának, átalakulásának kényszerítő hatásaként jött létre, nem tagadható, hogy a mezőgazdasági foglalkozásúakban mindig is volt, ha nem is tudatosan valamiféle tisztelet, titkos csodálat azon városi foglalkozások iránt, amelyekhez nem értettek, amelyek számukra elérhetetlennek látszottak. A nem hozzáférhető értékek keltik azt a látszatot az emberekben, hogy az, aki ezekkel az értékekkel rendelkezik, az több náluk, ezért felnéznek rá, presztizse van előttük. Ez a hozzáférhetőség és a területi szegregáció fenntartott bizonyos távolságot a mezőgazdaság és a többi népgazdasági ág egyéni foglalkozásai között.

Kétségtelen, hogy a társadalmi presztizs kialakulásához szükség van bizonyos fokú távolságra, de ha ez túl nagy, ha a másik emberről, illetve foglalkozásról nem tudunk semmit, az értékek hiányában nem alakulhat ki presztizs; ha viszont túl kicsi a távolság, a túlzott közelség, a pozitívumok melletti negatívumok ismerete, gátolja az embereket a véleménynyilvánításban.

A segéd munkák – bármilyen csoportosítást veszünk is figyelembe – a ranglista legaljára kerültek. A szállítómunkásnak, a gyári segéd munkásnak, a kocsikísérőnek, a takarítónak, a konyhalánynak és az utcaseprőnek s általuk a szak-képzetlen, kiegészítő típusú munkáknak a presztizse akár a városokban, akár vidéken, akár a fiatalok, akár az idősebbek szemszögéből vizsgáljuk is, egyaránt alacsony.

Az önálló csoportja ugyan külön kezelést igényelt a tulajdonviszonyi jellegzetességek miatt, de a presztizs szempontjából ezek a foglalkozások nagyon közel állnak a szakmunkás foglalkozáshoz. Ennek az is a magyarázata, hogy valójában az önálló fizikai foglalkozásúak legnagyobb része rendelkezik is a szükséges szakmunkás-bizonyítvánnyal.

A bemutatott példák azt tükrözték, hogy az értelmiségi és a vezetői foglalkozásoknak – vagyis a magas szintű tudással és a hatalommal rendelkező – foglalkozásoknak van a legmagasabb presztizsük annak ellenére, hogy ezek a legtöbb esetben nem járnak együtt magas jövedelemmel, és a gyakorlatban köztudottan nem is mindig érződik az irántuk való megbecsülés és tisztelet. A középszintű szellemi és a szakképzett fizikai foglalkozások az országos ranglista középtáján helyezkednek el. A skála legalján a szakképzettséget nem igénylő betanított és segéd munkás fizikai foglalkozások állnak.

Ez a sorrend jelenti tehát a presztizsszempontú foglalkozási hierarchiát jelenleg Magyarországon, s ez a foglalkozási hierarchia legtöbb ponton megegyezik az általunk eddig társadalmi réteg, csoport megnevezéssel elkülönített kate-

góriák közötti hierarchiával. Így talán igazolódik az a bevezetőben tett megjegyzés, hogy érdemes, fontos megismerni a társadalom tagjainak szubjektív véleményét is a társadalom rétegzettségéről.

*

Az adatok további elemzése lehetővé teszi, hogy összefüggést keressünk a társadalmi mobilitási folyamatok és az egyéni presztizsvélemények között. Megvizsgálhatjuk az egyéni életpályák alakulását és kapcsolatát a gyakorlatot nem mindig követő egyéni véleményekkel, azt, hogy mennyire térnek el a vágyak, a szubjektív elképzelések a gyakorlatban megvalósuló karrierektől. Vizsgálhatjuk még azt is, hogy a különböző társadalmi rétegek véleményében hogyan tükröződik a társadalmi hierarchia, vajon befolyásolja-e a társadalmi pozíció a társadalomról alkotott „rend” képét. Ebben az új felvételben még sok hasznos információ rejlik, melyeknek teljes feltárása hozzásegíthet bennünket ahhoz, hogy az eddigieknél árnyaltabban rajzolhasuk meg a társadalomban végbemenő mozgásfolyamatokat.

IRODALOM

- (1) Leopold Lajos, *ifj.*: A presztíz. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest. 1912. 243 old.
 (2) Goldthorpe, J. H. – Hope, K.: Occupational grading and occupational prestige. *Social mobility. Methods and approaches.* Clarendon Press. Oxford. 1973. 188 old.
 (3) A foglalkozások presztízse. Tanulmányok. Szerk.: Léderer Pál. Gondolat. Budapest. 1977. 268 old.
 (4) Treiman, D. J.: Occupational prestige in comparative perspective. Academic Press. New York. 1977. 514 old.
 (5) Hosszú Katalin: Egy kísérleti presztizsvizsgálat tapasztalatai. *Statisztikai Szemle.* 1980. évi 12. sz. 1202–1215. old.

TÁRGYSZÓ: Foglalkozási presztíz.

РЕЗЮМЕ

Автор в своей статье приводит первые результаты первого венгерского обследования престижа, которое было проведено Центральным статистическим управлением в 1983 году с целью получения возможности для более глубокого анализа общественной подвижности. Опрошенные в ходе обследования предоставили картину о ранжировке 156 занятий путем изложения своего мнения о престиже отобранных для них занятий. Исходной предпосылкой являлось то, что престиж является некоторой комбинацией четырех факторов (денег, знания, власти и полезности). Это было подтверждено также и результатами: согласно опыту наиболее тесная связь имеется между престижем и знанием, престижем и властью, но другие два фактора тоже тесно связаны с ним. Первые результаты обследования показали (что и до сих пор было принято в общественном мнении, но не имело числового подтверждения), что наивысшим престижем пользуются интеллектуальные и руководящие (то есть подкрепленные знанием и властью) занятия, и вообще умственные занятия.

На низшей ступени ранжировки находится не нуждающиеся в квалификации занятия полуквалифицированного и подсобного рабочего. Требующие среднего образования умственного труда и обладающие квалификацией занятия физического труда находятся в середине ранжировки. Эта иерархия в большинстве точек совпадает с иерархией по общественным группам, которая применялась до сих пор в анализах общественной подвижности.

SUMMARY

The article presents the preliminary results of the first national prestige survey in Hungary. The survey was carried out by the Central Statistical Office in 1983 with an aim

to analyse in more detail the changes in social mobility. The persons questioned in the survey provided information on the relative arrangement of 156 personal jobs in a way expressing their opinion about the prestige of jobs selected. It was hypothesized that prestige is a combination of four components (money, knowledge, power and usefulness). It was also supported by the results. According to empirical evidence the closest correlation presented itself between prestige and knowledge or prestige and power respectively, however, the other two factors have also close correlations with prestige. The preliminary results of the survey proved that intellectual and managerial jobs (i. e. those possessing knowledge and power), and in general the intellectual jobs have the highest prestige. (It is the opinion of the general public but it has not been backed up by numerical figures so far.)

Physical jobs of trained and unskilled workers which do not require qualification are at the lowest step of the scale. Intellectual jobs of medium level and the jobs of skilled workers are at the middle of the national scale. This hierarchy coincides, at the most points, with that of social groups experienced earlier in analyses of social mobility.

BUDA ÉS KÖRNYÉKÉNEK KÉZMŰIPARI SZERKEZETE A XVIII. SZÁZAD ELEJÉN*

DR. FARAGÓ TAMÁS

Az ipari forradalom, a gyors ütemű iparosodás nemcsak a szűk értelemben vett ipari termelés és technológia mennyiségi és minőségi változását eredményezte, hanem az egész társadalomra hatást gyakorolt. E hatás alól természetesen a történettudomány sem vonhatta ki magát. Jól jelzi ezt, hogy hazánkban – a századforduló első hullámát követően – különösen az 1940–1950-es évektől tapasztalható az ipartörténet kutatásában erőteljes fellendülés. De nemcsak általában az iparosítás, hanem annak koncepciója is befolyásolta a kutatói érdeklődést. Aligha tartjuk tehát például véletlennek azt, hogy az 1960-as évek közepéig a magyar történetkutatók szinte egyáltalán nem foglalkoztak a kisiparral–kézművességgel. A kutatások homlokterében többnyire a nagyipar, illetve a gyáripár előzményének tekintett manufaktúrák állottak. Hamarosan kiderült azonban, hogy annak az ipartörténésznek, aki a szóban forgó „nagyüzemek” iránt érdeklődik, a XIX. század közepe előtti időszakban nem sok keresnivalója akad. Mindössze tiszavirág életű vállalkozások születését és halálát regisztrálhatja – azt is csak évtizedenként tízes nagyságrendben –, mivel a magyar iparban döntő súllyal a XIX. század második feléig (sok helyen, illetve több ágazatban a századfordulóig) egyértelműen a kis- és kézműipar uralkodott. Ha tehát mai ipari fejlődésünk előzményeit akarjuk felderíteni, ehhez kell visszanyúlnunk.

A magyarországi kézműipar fejlődésében igen fontos határkövet jelent a XVII. század vége, a török hódoltság felszámolása. Az ország területének valamivel több mint a fele (kerekén 56 százaléka) szabadult fel és kapcsolódott be most már nemcsak a kereskedelmen keresztül, hanem a kapcsolatok minden lehetséges terén – adottságainak megfelelően – az európai élet vérkeringésébe. A volt hódoltsági területeken ez nem egyszerűen a régi társadalmi rend rekonstrukcióját jelentette, hanem teljes újjáépítést: új lakosságra, új településekre, új épületekre, új eszközökre volt szükség. A török kiűzésével végződő felszabadító háború után a középkori népesség- és eszközállománynak csak töredéke maradt fenn, ami az újrakezéshez nem volt elegendő, csak ahhoz, hogy a történészek közt évszázados természetlen vitát eredményezzen arról, hogy a pusztításért milyen mértékben tehetőek felelőssé a törökök, a németek, a járványok, az 1680-as évek háborúi, a 15 éves háború stb. Ebbe nem kívánunk belebocsátkozni. Az ipar szempontjából azt hiszem, két számadat elég jól illusztrálhatja a helyzetet: a XV–XVI. század fordulóján Budán, az ország fővárosában *Kubinyi András* kutatásai alapján (1) körülbelül nyolc-

* A XXII. Statisztikatörténeti Vándorülésen, Gyöngyösön 1984. szeptember 18-án elhangzott előadás kibővített változata.

van mesterséghez tartozó 500–550 kézműves működését feltételezhetjük, s ezt a szintet a város újra csak az 1770-es évek elején érte el. Igaz, ebben némi szerepe lehetett Pest fékező hatásának is. Utóbbi ugyanis, amely a középkor végén még a büszke főváros szegény rokona (itt a meserségek száma a budaiak felére, a kézművesek létszáma pedig mindössze csak harmadára tehető), a XVII. század első harmadától gyorsabb ütemben fejlődik. Helyzeti energiáit többé nem tompítja a XVI. század közepe óta Bécsbe költözött királyi udvar hatása.

A gazdasági élet fejlődése szempontjából azonban a központi kérdésnek nem Pest-Buda, hanem a vidék, a falu helyzetét kell tekintenünk. A lakosság elsőprő többségét – körülbelül 90 százalékát –, távlatilag tekintve a potenciális fogyasztók túlnyomó részét is a falusiak, a parasztság és a mezővárosi polgárság alkotta, és jövőnkét alapjában meghatározta az, hogy a vidék hogyan, milyen ütemben fog fejlődni, az újjáépítés milyen munkaszervezetben, milyen munkamegosztás mellett történik, fedezetét honnan veszik, terhét ki viseli. Az adott helyzetben nyilvánvaló, hogy az újjáépítés jelentős mérvű ipari tevékenységeket is igényelt, azt azonban jelenleg még körvonalaiban sem tudjuk tisztázni, hogy ebben a meglevő kézműipari kapacitás, a bevándorolt kézművesek és behozott tőkéjük (itt nem is elsősorban a pénzre, hanem a munkaeszközökre és a szakismeretre gondolunk), illetve a paraszti háziipar milyen arányban részesedett. Különösen érvényes ez a vidékekre, amely a legtöbb újjáépítéssel kapcsolatos munkát igényelte, ugyanis az alacsony szintű városfejlődés miatt az elpusztult települések zöme s így a legtöbb elpusztult ház és gazdaság vidéki volt. Annak felméréséhez, hogy ez az újjáépítésre vállalkozni tudó helyi ipari kapacitás mekkora volt, a falusi–mezővárosi kézművesipar XVII. század végi, XVIII. század eleji helyzetének megrajzolása lenne szükséges, ami viszont korántsem olyan egyszerű, mint Pesté vagy Budáé. Az ide vonatkozó kutatások szórványosak, gyakran egy-egy nagyobb témakör melléktermékei, s megállapításaik egymásnak sokszor ellentmondók.

Vannak, akik azt állítják, hogy a XVIII. század elején a kézművesek száma különösen vidéken kevés, képtelenek a mennyiségi és minőségi igényeket kielégíteni (2), (3). Más, főként várostörténeti kutatások szerint a számuk túl nagy, a városnak is versenytársai, ezért a kézművesek egy része Pest-Budáról kénytelen továbbvándorolni, mert nincs elegendő munkájuk (5). Nem tisztázott teljesen az sem, hogy sokan közülük azért foglalkoznak-e mezőgazdasággal, mert ez a fő jövedelemforrásuk, s az ipari tevékenység csak kiegészítő szerepet játszik életükben, vagy pedig azért, mert kereslet hiányában kényszerültek rá a földhöz való visszatérésre.¹

A „Budapest története” szerint a falusi–mezővárosi kézművesség csak a legfontosabb, mindennapi helyi szükségletek kielégítését tudja ellátni, egyéb ipari igények tekintetében a vidéki lakosság az ikerváros kézműveseire szorul.² Tudjuk ugyanakkor, hogy az első, az 1730-as évekből ránk maradt külkereskedelmi adatok szerint behozatalunk kerekén 70 százaléka iparcikk (6), s textiliparunk még az 1770-es években is csak a fogyasztásnak nem egészen felét tudja megtermelni (7). A Heves megyei pásztorok például a megyei tisztviselők 1726-os jelentése szerint kizárólag Törökországból importált abaposztóba öltöznek (8). Tehát egyáltalán nem biztos, hogy a város szerepe a vidék számára elsősorban mint ipari termelőé jelentős. Lehet, hogy inkább csak iparcikk-közvetítő. Elképzelhető azonban, hogy az egykorú jelentések túloznak, s a külkereskedelmi és termelői kapacitásszámítások pontatlanok. Sok kutató ugyanis azt állítja, hogy a parasztok e korban nagyrészt maguk állítják elő ruházatukat, berendezésüket (9), (10), (11). Mások szerint azon-

¹ Lásd (4) 180. old. és (5). 62. old.

² Lásd: (3) 102. old.

ban erről szó sincs. A parasztság tartós eszközeit iparosok készítik, csak a gyorsan használódó, egyszerű használati tárgyak, ruhadarabok saját termékek. Őnellátás csak egy-egy félreeső vidéken, illetve átmenetileg egy-egy háborús, természeti csapásokkal terhes időszakban fordult elő (12), (13).

Ugyanilyen ellentétesek a vélemények az újratelepítési mozgalom kézművesiparra gyakorolt hatásáról is. A kutatók egy csoportja szerint jobb iparosok nem jöttek Magyarországra, hogy előlről kezdjék az életet, tehát az újratelepülés nem jelentett lényeges tényezőt a magyar ipar fejlődése szempontjából, sőt a betelepülő kézművesek egy része kényszerűségből földművelővé vált (9), (10), (11), (14). Egy másik csoport ezzel szemben azt állítja, hogy az újonnan beköltözöttek létszáma, szakértelme és gyakorlata igen jelentős (2), (7), (13). Nem lenne nehéz ugyanígy egymásnak ellentmondó véleményeket idéznünk a céheknek és a földesúri birtokoknak a kézművesipar újjászervezésére gyakorolt hatásáról vagy a kézművesek egy-egy településtípusra jellemző létszámáról, iparági szerkezetéről sem, ettől azonban most eltekintünk. Úgy hisszük, hogy a világos és ellentmondásmentes összkép kialakításának nehézségeit az eddig elmondottak is kellőképp alátámasztják.

Mi lehet ennek a zavarnak az oka? Bár kétségtelen, hogy egyes állítások mélyen koncepcionális eredőkre lelhetünk: a betelepülést alábecsülő, a viszonyokat archaizáló álláspont például kapcsolódott egy „kurucos”, a „Habsburg gyarmatosítással” hadakozó történetírói vonulathoz, valójában – véleményünk szerint – azonban nem egyedül s talán nem is elősorban ez a fő ok. Ha ugyanis a különböző állítások adatbázisát szemügyre vesszük, kiderül, hogy az meglehetősen szegényes. A külkereskedelmi statisztikák mellett ugyanis e korszakra vonatkozóan csak a céhekről rendelkezünk komolyabb adatgyűjtéssel (15). Forráskritikai alaposággal végrehajtott regionális kézműipari adatbázisunk a XVIII. század elejéről jószerével egyáltalán nincs, az idézett megállapítások többnyire egy-egy összeírás felületes „kiszázelékolásán”, még inkább egy-egy közigazgatási szerv vagy földesúri tisztviselő jelentésén, illetve egy-egy kézművesmester vagy céh panaszos beadványán alapulnak, melyek a dolog természetéből adódóan rendszerint valamilyen cél érdekében íródtak, ezért a kelleténél is szubjektívebbek.

A megoldáshoz vezető úton az első lépéseket tehát csak egy olyan, falusi–mezővárosi kézművesiparra vonatkozó adatbázis létrehozásával lehet megtenni, amelynek alapján az ipar helyzetéről, állapotáról többé-kevésbé objektív kép alkotható, és ebben a szöveges források igen hasznos, de egyúttal igen szubjektív kiegészítő információi értelmezhetők és elhelyezhetők. Egy ilyen kísérleti adatbázis létrehozására a régi Pilis megye területét, a mai Pest megyének a Duna vonala–Zsámbék–Nagytétény háromszögbe tartozó Duna jobb parti részét választottuk ki részben jó forrásadottságai, részben a különböző összehasonlításokra kiváló lehetőséget nyújtó ökológiai és etnokulturális differenciáltsága miatt. A gyűjtés még nem fejeződött be, most csak az anyag egy részén, az 1728-as év keresztmetszeti adatain alapuló néhány elemzést mutatunk be, mintegy felillantva azokat a lehetőségeket, amelyeket egy ilyen adatbázis összeállítása a történetkutatás számára nyújthat.

A vonatkozó területre az 1715 és 1736 közötti 17 Pest megyei, illetve Pest megyére vonatkozó adóösszeírás,³ az elérhető földesúri iratanyag⁴ és anyakönyvi fel-

³ Lásd: Pest Megyei Levéltár CP II. 57., 63., 67., 71., 82., 93., 94., 96., 105., 114.b., 116., 117., 136., 165. számú, illetve CP I. 1., 3. és 4. számú összeírásait.

⁴ Átnéztük az összes számba jöhető földesúri forrásanyagot, de komoly segítséget közülük csak a Wattay-család (Országos Levéltár. P 1744) és a Zichy-család (Országos Levéltár P. 707.) levéltárában található összeírások nyújtottak.

jegyzések név szerinti feldolgozása,⁵ illetve a fontosabb használható helytörténeti irodalom felhasználása révén 445 főnyi, 1728-ban jelenlevő falusi és mezővárosi kézműves adatait tudtuk összegyűjteni. Bár e szám önmagában nem túl nagy, érdemes mellé tenni azt, hogy az egyetlen összeírásra alapozó „Budapest története” az adatbázisunkba fel nem vett (tehát a Csepel-szigetet Ráckeve városával együtt magában foglaló) egész területen ugyanebben az évben mindössze 156 kézművest talált, vagyis harmadát sem annak, amit a források összehasonlító elemzése révén adatbázisunkba soroltunk.⁶ (Csak zárójelben jegyezzük meg: az elemzések megkönnyítésére a falusi kézművesek adatait peremlyukkártyára vittük, mivel a négy etnikum lakta 30 település 21 mesterségébe sorolható 204 kézművese és parasztiparosra másképp nem bizonyult elemezhetőnek.⁷) Az alábbiakban a szóban forgó adatbázis segítségével két olyan kérdést elemzünk röviden, amelyekben eddig a legnagyobbak bizonyult a véleményeltérés: a falu–mezőváros–város kézműipara közötti viszonyt és az önellátás problémakörét.

Mielőtt a feltett kérdések boncolgatásába kezdenénk, nézzük először a nyers adatokat.

1. tábla

A pilisi járás Duna jobb parti településeinek megoszlása a kézművesek száma szerint, 1728*

Település	0	1–4	5–9	10–49	50–99	100–	Települések száma összesen	Kézművesek	Egy településre jut átlagosan
	fő								
Falu és puszta	2	15	11	4	–	–	32	185	5,8**
Mezőváros	–	–	–	1	2	1	4	240	59,5
Buda város	–	–	–	–	1	–	1	kb. 350–400	.

* Parasztiparosok (mész- és szénégetők, szeszfőzők, favágók, malomtulajdonosok és cigánykovácsok nélkül).

** Csak a lakott településeket figyelembe véve az átlag 6,1, a leggyakoribb érték 4 fő.

1728-ban a vizsgált területen Buda szabad királyi város mellett négy mezőváros és harminckét kisebb lakott település (26 falu és 6 puszta) található.⁸ Összesen 185 falun és pusztán, valamint 240 mezővárosban élő kézműves adatait sikerült összegyűjtenünk.⁹ Buda város iparosainak számát ebből az időszakból nem ismerjük,¹⁰ de becslésünk szerint a mesterek száma itt 350–400 fő között lehetett. Egy-

⁵ Budajenő, Budakeszi, Dunabogdány, Nagykovácsi, Pilisborosjenő, Piliscsaba, Pilisvörösvár és Torbágy római katolikus plébániáinak 1720 és 1730 közötti névanyagát vizsgáltuk át, foglalkozásjelölést keresve. A többi plébánia, illetve a nem római katolikus felekezetek anyakönyvezése a vizsgált időszak után kezdődött.

⁶ Lásd: (3) 102. old. Hasonló mértékben térnek el adataink (23) szentendrei számaitól. Itt 1728-ban a hajósok és a sebészek nélkül összesen csak 46 kézműves szerepel, míg a mi adatbázisunkban 103.

⁷ Két malomtulajdonos, 17 parasztiparos (mészégető, szeszfőző) és egy cigánykovács adataival együtt. Elemzésünk során azonban ezeket a továbbiakban figyelmen kívül hagyjuk.

⁸ A puszták közül háromban a lakosságot 1–1 malom és a benne élő molnárcsaládok jelentik. A területen ezenkívül még egy lakatlan, később benépesülő önálló puszta is található.

⁹ Óbuda esetében némi kiegészítésekkel L. Gál Éva adatait használtuk. Szentendre anyagát Reisz László segítségével állítottuk össze, amelyért ez úton is köszönetet mondunk.

¹⁰ Az 1720-as országos összeírás Acsády-féle közlése szerint (24) Budán mindössze 274 kézműves található. Bár ezt az adatot a későbbiekben (főleg az ipar ágazati szerkezete kapcsán) kényszerűségből használni fogjuk, pontosságához kétségek férnek. Más forrásokból tudjuk, hogy például a működő malmok, kocsmák, fogadók száma többszörösen meghaladta az összeírt molnárok, kocsmárosok számát. Valószínű, hogy hiányosan írták össze a vargákat, a szabókat, a kádárokat és a gyakrabban előforduló többi mesterséget is, figyelmen kívül hagyva a szegényebb iparosokat, illetve a mesterségüket csak részidőben folytatókat.

egy faluban általában 4–7 kézműves működött, de vannak szélsőséges esetek is: előfordul egy kézműves nélküli lakott pusztá (Telki) és egy kézműves nélküli falu (Pesthidegkút), illetve több mint húsz iparossal rendelkező két táji kézművesközpont (Pilisvörösvár és Dunabogdány).¹¹ A négy mezőváros adatai hasonlóképp szóródnak az 59,5 fős átlag körül, amelyet Zsámbék és Óbuda képvisel: míg Szentendrén 103, addig Visegrádon mindössze csak 12 kézművest találunk.

2. tábla

A települések megoszlása az előforduló mesterségek száma szerint

Település	0	1–4	5–9	10–19	20–29	30 felett	Települések száma összesen	Mesterségek száma összesen	Egy településen található mesterség átlagosan
	féle mesterség								
Falu és pusztá	2	17	11	2	–	–	32	21	4,4*
Mezőváros	–	–	1	1	2	–	4	29	17,3
Buda város	–	–	–	–	–	1	1	49**	.
Összesen	2	17	12	3	2	1	37	53	.

* Csak a lakott településeket figyelembe véve az átlag 5,1 a leggyakoribb értékek 3 és 4.

** Az 1720. évi országos összeírás adatai alapján ((24) 258–261. old.) számítva. Eredményünk a rokonszakmák (kenyérsütő és pék, bocskorkészítő és varga) összevonása, illetve a foglalkozási ágak eltérő ágazati besorolása miatt eltér az ugyanezen az összeírás alapuló más közlésektől ((3) 99–100. old., illetve (33) 267. old.)

A falvakban összesen 21 – többnyire 3–5 mesterség képviselőit találjuk meg egyhelyütt –, a mezővárosokban 29, Budán pedig 49.

3. tábla

A kézműipar ágazati szerkezete

Ágazat	Falvak és puszták	Mezővárosok	Buda*	N**
Élelmiszeripar	25,4	18,3	20,5	147
Bőripar	–	4,2	4,7	23
Textilipar	7,0	6,7	6,2	46
Ruházati ipar	14,1	35,0	33,6	202
Vas- és fémipar	10,8	5,4	9,1	58
Faipar	13,5	17,5	10,2	95
Építőipar	3,8	5,8	6,2	38
Kő-, föld- és agyagipar	3,8	1,3	2,2	16
Vendéglátóipar	14,6	2,9	5,5	49
Egyéb	–	1,3	1,8	8
Besorolhatatlan***	7,0	1,6	–	17
Összesen	100,0	100,0	100,0	699

* Az 1720. évi országos összeírás alapján. Az adatok alulregisztráltak, az ágazati arányokat azonban valószínűleg nagyjából megfelelően tükrözik.

** Feldolgozott adatbázis (falvak és mezővárosok) és az 1720. évi országos összeírás Buda városra vonatkozó együttes adatai.

*** Kettős foglalkozásúak. Túlnyomó többségük egyszerre egy-egy élelmiszer- és vendéglátóipari mesterséget gyakorol (például mészáros és kocsmáros egy személyben).

¹¹ Bogdánnyal kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy kézműveseinek száma több mint kétszerese a mellette fekvő, ugyancsak németlakta Visegrádnak, mely formálisan mezőváros és uradalmi központ is. E tény figyelmeztet arra, hogy a kiemelt jogi helyzet és uradalmi központ jelleg önmagában még nem elegendő a helyi kézművesipar kibontakozásához.

A korabeli kézműipar ágazati struktúráját tekintve a falvakban az élelmiszeripar áll az első helyen, ezt követi a vendéglátás, a ruházati, a fa- és vasipar, majd nagymértékben lemaradva a többi iparág. A városokban más az iparszerkezet. A kézművesek több mint harmadát a ruházati ipar foglalkoztatja, súlyában és foglalkoztatott létszámában egyaránt megelőzve a többi iparágat, ezt követi az élelmiszer- és a faipar, s utána – ugyancsak jelentős lemaradással – a többi. Vagyis, míg az iparosok száma és differenciáltsága tekintetében a három településtípus három csoportot alkot, a szerkezeti képből világosan kitűnik, hogy a választóvonal a falvak és a városok között húzódik.

Nézzük tehát a falusi és a városi kézművesipar egymáshoz való viszonyát. Adatainkból – amelyek sem termelési értékeket, sem darabszámokat, sem ledolgozott munkaórákat nem adnak – ez az alábbi módokon közelíthető meg:

- megvizsgáljuk az egyes településtípusok súlyát (a mesterek számával mért termelési kapacitást¹²) ágazonként;
- megnézzük, hogy hol, milyen településeken és milyen iparágakban dolgoznak egy helyen nagyobb mestercsoportok (nagyobb kapacitások);
- megvizsgáljuk azt, hogy a területen összesen előforduló 51 mesterség közül melyik milyen településtípusokban fordul elő;
- végül a kézművesek létszámát településtípusonként összevetjük a népességszámmal.

4. tábla

*Az egyes településtípusok mesterek számával mért
termelési kapacitása ágazonként*

Ágazat	Falvak és puszták	Mezővárosok	Buda*	Összesen
Élelmiszeripar	32,0	29,9	38,1	100,0
Bőripar	–	43,5	56,5	100,0
Textilipar	28,2	34,8	37,0	100,0
Ruházati ipar	12,9	41,6	45,5	100,0
Vas- és fémipar	34,5	19,6	43,1	100,0
Faipar	26,3	44,2	29,5	100,0
Építőipar	18,4	36,9	44,7	100,0
Kő-, föld- és agyagipar	43,8	18,7	37,5	100,0
Vendéglátóipar	55,1	14,3	30,6	100,0
Egyéb	–	37,5	62,5	100,0
Összesen**	26,5	34,3	39,2	100,0

* Adatai alulregisztráltak, a város súlya a legtöbb iparágban körülbelül egyharmaddal nagyobbak tekinthető, ez azonban következtetéseinket alapján nem módosítja.

** Besorolhatatlanokkal együtt.

Ami a vizsgált terület ágazonkénti termelési kapacitását illeti, itt a helyzet a következő: a falvakban a létfenntartáshoz és termeléshez szükséges alapágazatok (élelmiszer-, vendéglátó- és vasipar)¹³ mellett egyedül a nyersanyag-előfordulásokhoz rendkívül erősen kötődő kő-, föld- és agyagipari kapacitás nagyobb az átlagnál, az összes többi ágazat nagyjából arányos vagy az átlagnál kisebb kapa-

¹² Lévén, hogy a molnárok vízikerekétől eltekintve a kézművesek gépet itt nem használtak, az ágazati ipari kapacitás viszonylag jó megközelítéssel mérhető a kézművesek számával. Torzítást csak a pontosan számba nem vett legények létezése okozhat, ugyanis a mezővárosokban a mesterek 10–15 százalékánál, Budán pedig akár 50 százalékánál is elképzelhető legénytartás. A későbbi adatok alapján feltételezhető azonban, hogy a legények harmada-fele a ruházati iparban nyert alkalmazást, amely amúgyis elsősorban a városokhoz kötődött, így kényszerű figyelmen kívül hagyásuk alapján kevésbé rontja következtetéseink értékét.

¹³ A kocsmárosok gyakran egyúttal kereskedők és mészárosok is, joggal sorolhatók tehát az alapágazatok közé, csakúgy mint a mezőgazdasági eszközök javítását végző falusi kovácsmesterek.

citású. A mezővárosok és Buda ruházati és bőripara viszont csaknem teljesen uralja az egész területet, falun például egyetlen bőriparos sincs. Kiemelkedő kapacitások találhatók ezenkívül a mezővárosok faiparában, Budán pedig az építő-, valamint a vas- és fémiparban, illetve az ágazatba nem sorolt vegyes iparágakban.

Mesterségcsoportok* előfordulása településtípusok szerint

Több településen előforduló	Speciális, csak egy-egy helyen fordul elő:		
	Zsámbék	Szentendre	Buda
kádár mészáros molnár szabó varga	kőműves** takács	tímár csizmadia szűcs zubbony- és paplankészítő	kőműves** csizmadia szűcs zubbony- és paplankészítő asztalos gombkötő kocsmáros** kerégyártó kovács** lakatos pék** sziígyártó

* Egy településen azonos mesterséget folytató öt vagy annál több kézműves.

** Valószínűleg helyi szükségletre termeltek.

A mesterek száma szerint vizsgálva az egyes iparágakat, a falvakban egy kivételtől eltekintve sehol sem találunk nagyobb kézműves-tömörülést. A mezővárosokban viszont Visegrád kivételével 4–8 iparágban is található nagyobb mestercsoport, melynek fele általában falun egyáltalán nem vagy csak elvétve előforduló mesterség. Budán pedig még az 1720-as hiányos adatok szerint is 16 iparágban van nagyobb mestercsoport, köztük több olyan, amelynek művelői egyedül itt fordulnak elő jelentősebb számban.

Egyenként megvizsgálva a mesterségek előfordulását, azok négy csoportra oszthatók.

A különböző mesterségek előfordulási helyük szerint

Falun és városban egyaránt előforduló	Elsősorban mezőváros-hoz-városhoz kötődő	Nagyvárosi	Speciális helyi adottsághoz kötött
ács csizmadia fogadós kádár kerégyártó kocsmáros kovács kőműves mészáros molnár pék sörfőző szabó takács varga	asztalos építész gombkötő kalapos kelmefestő kötélverő lakatos ötvös szappanfőző szűcs szűrszabó tímár zubbony- és paplankészítő	bádogos cukrász cserepező esztergályos fésűs fürdősz harangöntő kardcsiszár kéményseprő köszörűs mézeskalácsos nyerges puskaműves rézműves sziígyártó szurkozó tűzijáték-készítő	csónaképítő fazekas hálókötő kővágó téglás üveggyártó

15 mesterség minden településtípusban előfordul, 13 csak a városokban, 17 pedig egyedül Budán. Külön csoportba sorolható 6 mesterség (üveggyártó, fazekas, tégláégető, kővágó, csónaképítő, hálókötő), amely egy-egy helyi adottsághoz – nyersanyag-előforduláshoz, a Dunához, illetve egy-egy kiépülőfélben levő uradalmi majorsághoz – kötődik.

Ha az elmondottakat értelmezni próbáljuk, akkor az alábbiakat állapíthatjuk meg: a falusi kézműveseknek nincs a szűkebb környezeten – tehát lakóhelyükön és a szomszédos néhány falun – túlható szerepük. Ennek a megállapításnak az egyetlen nagyobb iparcsoportot alkotó öt ürömi kádár sem mond ellent, mivel e mesterség képviselői még 9 további faluban és minden városban (vagyis a pusztákat nem számítva minden második helységben) fellelhetők. Lokális centrumjellegget játszhat a zsámbéki takácsok csoportja, a szentendrei tímár-, a szentendrei és budai csizmadia-, szűcs-, illetve zubbony- és paplankészítő ipar, valamint több kisebb létszámú mezővárosi–városi mesterség (szappanfőző, asztalos, lakatos, ötvös, kelmefestő, kötélverő, gombkötő, kalapos, szűrszabó). Bár Budán másfél tucat, másutt nem található mesterség képviselői dolgoznak, ezek túlnyomó többségénél nem feltételezhetünk regionális szerepet. Vagy kifejezetten városi polgári, illetve nemesi igényeket elégítenek ki (elsősorban speciális építőipari, illetve fegyverkészítő mesterségek: esztergályos, köszörűs, cukrász, fürdő, tűzijáték-készítő), vagy ritkán szükséges, különleges cikket készítenek (rézműves, mézeskalácsos, harangöntő), vagy egy-két fős létszámuknál fogva nem játszanak jelentősebb szerepet a régió fogyasztásában (fésűs, nyerges). Határozott regionális szerepet mindössze a 10 budai szíjgyártó esetében tételezhetünk fel.

Úgy tűnik tehát, mintha valójában két fogyasztási körrel lenne szó: egy falusi–mezővárosi, illetve egy városi körrel, amelyek csupán kivételesen – majdnem azt mondhatnánk, hogy csak templomépítéskor – metszik egymást. Buda kézműipara a környék falvai számára – a többi mezővároshoz hasonlóan – csak mint lokális centrum kap jelentőséget egy néhány kilométeres körön belül. Az egész térség iparcikkellátása szempontjából regionálisan valószínűleg lényegesen fontosabb szerepet játszanak a pilisi hegyek között működő, illetve a Felvidékről alkalmanként a városokba vagy házalni ide látogató szlovák faeszköz- és textilkészítő parasztiparosok, ezek számszerűleg azonban forrásainkból nem foghatók meg. Buda minden valószínűség szerint nem mint iparcikk-készítő, hanem mint iparcikk-közvetítő játszik fontos szerepet (gondolunk itt elsősorban a Törökországból és nyugatról behozott textíliákra, illetve az ausztriai és a németországi fémárúkra), de ezen a szerepen is valószínűleg osztoznia kell Szentendre és néhány környező nagyobb város (elsősorban Pest, Vác, és Fehérvár) kereskedőivel.

A Buda és Pest ipari szerepéről általánosságban elhangzott megállapítások tehát a vizsgált időszakban területünkön még nem látszanak érvényesnek,¹⁴ a városi kézművesség piaca jelentős részben saját lakossága, nem a falu. Sőt, az az érzésünk, hogy a város az adott időszakban több – elsősorban parasztiparosok által készített – ipari félkész- és készterméket vesz fel a környező falvakból, mint amennyit visszaad¹⁵ (3), (25).

Mindezt csak megerősíti, ha a kézművesek létszámát a fogyasztó piacot jelentő összlakossághoz viszonyítjuk. (Jelentős mértékű ipari exporttal ez időszakban nem számolhatunk.) Közvetlen népességi adatok hiányában ezt a kézművesek, illetve az összeírt adózó háztartások számának (26) összevetése révén tudjuk megtenni.

¹⁴ Lásd: (3) 102. old.

¹⁵ Lásd: (3) 113–114. old.

5. tábla

A kézművesség súlya és intenzitása településtípusok és etnokulturális csoportok szerint

Falvak és lakott puszták	Adózók	Kézművesek	Egy kézművesre jutó adózó háztartás
Szlovák	3,2	2,4	6,4
Szerb	4,7	2,0	11,4
Magyar	9,2	5,6	8,1
Német	19,8	15,9	6,1
Meghatározhatatlan*	–	0,6	–
Falu és a puszta összesen	36,9	26,3	7,0
Mezővárosok	19,8	34,3	2,9
Buda	43,3	39,2**	5,4***
<i>Duna jobb parti települések összesen</i>	100,0	100,0	
<i>N</i>	3433	699	

* A lakott puszták csekély számú lakóinak etnikuma meghatározhatatlan (státusukat tekintve az állami adó alól mentesített földesúri alkalmazottak, illetve bérlők).

** A számítás alapjául szolgáló adatok alulregisztráltak; a budai kézművesek területen belüli aránya az itt közöltnél valamivel magasabbra, körülbelül 45–48 százalék közöttire tehető.

*** A valóságos érték 3,7 és 4,2 közöttire becsülhető.

Az eredmények igazolni látszanak az előbb elmondottakat: a mezővárosokban lényegesen kevesebb adózó esik egy-egy kézműves háztartásra, mint Budán, s akkor még nem vettük tekintetbe, hogy az utóbbi iparszerkezete sokkal differenciáltabb. Általában a XVIII. század végi, XIX. század eleji adatok alapján azt mondhatjuk, hogy a gépek széles körű alkalmazása előtt, a mezőgazdaság adott színvonalán, Magyarországon körülbelül 8 mezőgazdasági termelő háztartás tudott egy kézművest és egy egyéb, nem mezőgazdasági foglalkozású háztartást eltartani. Ha az egy kézműves háztartásra eső arány valahol ennél nagyobb, akkor vagy a mezőgazdaság hatékonysága rosszabb a szóban forgó területen az átlagosnál, vagy az ipari tevékenységek egy részét még házilag végzik. Ha a fenti arány ennél lényegesen alacsonyabb, akkor az illető tájegység, település vagy kiemelkedően hatékony mezőgazdasági termelést folytat, és rendkívül differenciált iparcikk fogyasztása van, vagy – ami a valószínűbb – élelmiszert hoz be és iparcikket exportál. Ez utóbbi tételezhető fel területünk esetében is. Az adatok alapján úgy tűnik, hogy a lokális „iparcikk export” színtere nem elsősorban Buda, hanem a mezővárosok. Kiugró mezőgazdasági termelésükről ugyanis nem tudunk, és az ismertett ágazati struktúra alapján túlságosan differenciált iparcikkfogyasztást sem tételezhetünk fel lakosságuk körében.

Bár kétségtelen, hogy a vizsgált terület kézművesipari kapacitásán belül mind az ágazatok többségét tekintve (lásd a 4. táblát), mind összességében Buda dominál (adataink szerint az összes kézműves kereken 40 százaléka, de ha az adatok hiányait is tekintetbe vesszük, közel fele itt működött), a fentiek alapján azonban az iparcikk szállító–iparcikkfogyasztó szerepegyüttes – véleményünk szerint – időszakunkban mégis elsősorban a falu–mezőváros, nem pedig a falu–város kapcsolatára jellemző. (Mindez természetesen nem zárja ki azt, hogy a XVIII. század végén, a XIX. század elején a nagyváros falvakhoz fűződő kapcsolata már szorosabb lehetett.) Ezt látszik alátámasztani az is, hogy a vizsgált táj egészét tekintve a korabeli mezővárosok ipari kapacitása (kézműveseinek száma) népességükhöz (adó-

zók számához) viszonyítva 1728-ban még aránytalanul magasabb volt, mint Buda városáé.

Az 5. tábla adatai egyúttal átvezetnek a másik vizsgálni kívánt kérdésünkhöz, az „önellátáshoz” is. Mint az adatokból látható, a különböző etnokulturális csoportokba tartozó falusi népességekben az egy kézművesre jutó adózó háztartás arányok erősen különböznek. Míg a német és a szlovák falvak esetében átlagosan hat adózó háztartásra jut egy kézműves, a magyar falvak esetében ez az érték közel áll a nyolchoz, a szerbeknél pedig több mint tizenegy,¹⁶ vagyis a kézműipar fontossága, szerepe az egyes etnokulturális csoportokban nem azonos, a terület települései a munkamegosztásbeli fejlettség, a tevékenységek differenciálódása, illetve a mezőgazdaságból való kiválása tekintetében különböző szinteken állnak. Mielőtt azonban ezt részletesebben elemeznénk, nézzük meg először az egyes mesterségek településenkénti előfordulásának gyakoriságát.

A kézműves mesterségek előfordulásának gyakorisága a pilisi járás 28 lakott falvában és pusztáján

1	2–4	5–9	10–14	15–19	20–
helységben előforduló mesterség					
asztalos	ács	fogadós	varga	kovács	kocsmáros
építész	csizmadia	kerékgyártó	kádár	mészáros	
kővágó	fazekas	molnár			
üveggyártó	kőműves	sörfőző			
	pék	szabó			
	téglás	takács			

Eszerint mindössze négy mesterség (kocsmáros, mészáros, kovács, varga) található meg a települések nagy részében. Hét mesterség csak minden harmadik–hatedik faluban fordul elő – gyakorlóit mintegy körzeti szerepet játszhatnak –, a többi tízzel pedig csak szórványosan találkozunk.

Ha az egyes mesterségek etnokulturális csoportok szerinti előfordulását nézzük, további sajátosságokra lelhetünk. Míg az élelmiszer-, a vendéglátó- és a vasipar (amelyet egyedül a kovács képvisel) az egyes csoportok között – figyelembe véve azok nagyságát is – egyenletesen oszlik meg, addig a ruházati és a faipari mesterségek túlnyomórészt, az építőipariak pedig kizárólag csak német településeken élnek.

Mindezek alapján feltételezhetjük, hogy a bevándorolt németek sajátos fogyasztási kultúrát hoztak magukkal. Kenyerüket részben pék készíti, italuk ebben az időszakban még jelentős mértékben a sör,¹⁷ ruházatukat, házuk berendezési tárgyait, sőt magát a házat is nagyrészt szakképzett kézművesekkel készítetik. A többi etnikumhoz tartozó népesség minden valószínűség szerint maga süti a kenyerét, házat valószínűleg egy-egy ügyesebb kezű paraszti szakember segítségével maga építi, ruházatát részben maga varrja (a szerbek, úgy tűnik, még a szövést is házilag végzik), a fa- és fazekasipari termékeket pedig feltételezhetően cserélik, vagyis a nem német etnikumok körében az önellátásnak valóban nagyobb a szerepe, mint a bevándorolt németekében.

¹⁶ Az adatoknak inkább csak egymáshoz viszonyított aránya tükrözi a realitást. A háztartások tényleges száma az adójegyzékbe bekerültek számát jelentős mértékben – helyenként akár 50 százalékkal is – meghaladta, így a valóságban az egy kézművesre jutó nem kézműves háztartások aránya a falvakban valószínűleg 8 és 15 között mozoghatott.

¹⁷ Egyetlen esetben találtunk németlakta helységen kívüli sörfőzőt, a Szigetmonostorhoz tartozó Bolgárpusztán. Valószínű azonban, hogy a fogyasztók itt elsősorban nem a helybéli lakosokból kerültek ki, hanem a bérlő inkább az utazókra, a szemben levő Szentendre városára, illetve a Dunán történő Pest-Budára szállítás lehetőségére épített (27).

6. tábla

A kézművesek megoszlása etnikulturális csoportok szerint

Foglalkozás, iparág	Szlovák	Szerb	Magyar	Német	Ismeretlen*	Összesen
	lakosságú falvak és lakott puszták					
Mészáros	3	2	6	8	–	19
Molnár	2	2	6	5	3	18
Pék	–	–	–	4	–	4
Sörfőző	–	–	1	5	–	6
Élelmiszeripar együtt . .	5	4	13	22	3	47
Takács	2	–	4	7	–	13
Textilipar együtt	2	–	4	7	–	13
Csizmadia	–	–	3	–	–	3
Szabó	–	–	1	7	–	8
Varga	2	1	–	12	–	15
Ruházati ipar együtt . .	2	1	4	19	–	26
Kovács	2	1	7	10	–	20
Vas- és fémipar együtt .	2	1	7	10	–	20
Asztalos	–	–	–	1	–	1
Kádár	1	1	1	15	–	18
Kerégyártó	–	1	–	5	–	6
Faipar együtt	1	2	1	21	–	25
Ács	–	–	–	2	–	2
Építész	–	–	–	1	–	1
Kőműves	–	–	–	4	–	4
Építőipar együtt	–	–	–	7	–	7
Fazekas	–	–	–	2	–	2
Kővágó	–	–	1	–	–	1
Téglás	–	–	1	2	–	3
Üveggyártó	1	–	–	–	–	1
Kő- föld- és agyagipar együtt	1	–	2	4	–	7
Fogadás	1	1	–	2	–	4
Kocsmáros	2	2	7	11	1	23
Vendéglátóipar együtt . .	3	3	7	13	1	27
Besorolhatatlan	1	3	1	8	–	13
Összesen	17	14	39	111	4	185

* A lakott puszták csekély számú lakóinak etnikuma meghatározhatatlan.

Teljes önellátásról azonban természetesen nem beszélhetünk. Ezt nemcsak a mészárosok, molnárok, kovácsok, takácsok és lábbelikészítők előfordulása cáfolja, hanem elszórt írásos adatokból, néprajzi megfigyelésekből is arra következtethetünk, hogy a fában gazdag, földművelési lehetőségei tekintetében viszont mostoha – többnyire szlovák lakosságú – hegyi falvak kiterjedt távolsági kereskedelmet folytattak házi készítésű termékeikkel. Ez lehet a magyarázata annak is, hogy a területünkön található három falu – amely szintén a hegyek közé, a Pilis oldalába települt – lakosai több ízben feltűnnek a forrásokban (ahogy a határperekkel kapcsolatos kihallgatásokban erre vonatkozólag számtalan utalást találunk) mint mész- és szénégetők, abroncs-, szőlőkaró- és fatányérszítők. Megélhetésüket lakhelyük, a hegyvidék, földművelés számára mostoha adottságai közepette csak háziipari kiegészítő tevékenység segítségével tudták biztosítani.

A felsorolt különbségek mellett természetesen vannak olyanok, amelyek nem a munkamegosztás szintjéből, hanem a mentalitás, a szokások, a fogyasztási kultúra eltéréseiből is magyarázhatók. A sörfőzésre már utaltunk, de ugyanez mondható el például a lábbelikészítés kapcsán is, a magyar falvakban ugyanis ezt csizmadiák, míg a többiben vargák teszik, jelezve az egyes etnikai csoportok közötti eltéréseket (28), (29), (30). De feltételezhetők ilyen kulturális eltérések a ruházatkészítés, az építkezés terén is, ami úgyszintén kihathatott az egy-egy településen élő kézművesek számára, ágazati megoszlására.

*

Röviden összefoglalva eredményeinket a következőket mondhatjuk.

– Sok szempontból szükséges a falusi kézműiparról eddig közkezen forgó vélekedések megváltoztatása. Ha az egy-egy faluban élő kézművesek, illetve az általuk képviselt mesterségek száma nem is nagyobb, mint ahogy azt a korábbi kutatások állították, egy-egy tájegység azonban összességében lényegesen gazdagabb. Esetünkben például a vizsgált falvakban található mesterségek száma elérte a 21-et, a falusi kézművesek létszáma pedig megközelítette a mezővárosi iparosokét. A mezővárosokban a nagyobb népességtömörülés közepette szélesebb az iparskála és sok a kézműves, míg a falvakban a kézművesek száma kisebb, és egy-egy szakma képviselője rendszeresen egynéhány faluból álló vásárlókört láthatott el. Ténylegesen csak 3–4 mesterség az, amelyik mindenütt vagy majdnem mindenütt előfordul, s melléjük társul – valószínűleg a speciális körülményeknek (fekvés, nyersanyagbeszerzési lehetőségek) megfelelően – egy-egy ritkább szakma képviselője.

– Némileg más lesz a falusi kézműipar ágazati szerkezete akkor, ha az eddigi kutatások során gyakran figyelmen kívül hagyott élelmiszer- és vendéglátóipar adatait is összegyűjtjük. Ugyanígy jelentősebb területi és etnokulturális különbségekkel is számolnunk kell; nem lehet a falusi ipart az ország összes falusi területére érvényes mechanikus séma alapján ábrázolni.

– Az „önellátás” kérdéséről is differenciáltabban kell fogalmaznunk. Teljes önellátás a vizsgált időszakban falun nem létezik, sőt amióta falurendszer van, valószínű nem is létezett. Viszont a mezőgazdaság szempontjából kedvezőbb adottságú területeken, illetve bizonyos etnokulturális csoportok körében feltételezhetünk részleges, bizonyos tevékenységekre vonatkozó önellátást. Ahol viszont a mezőgazdasági termelés adottságai rosszabbak, illetve magasabb fogyasztási kultúrájú lakosság él (ezek igen gyakran fejlettebb területekről bevándorolt telepések), ott jelentősebb falusi iparúzással kell számolnunk. Azt mindig a körülmények döntenek el, hogy ez cserére dolgozó parasztipar vagy szakképzett kézműipar formájában jön-e létre. Fontos megjegyeznünk azonban, hogy korszakunkban egyértelműen a manufakturális fejlődés felé mutató parasztiparral még nem számolhatunk. Ilyen csírák csak a XVIII. század második harmadától jelentkeznek a Felvidék, a nyugati határszél egyes, rosszabb mezőgazdasági adottságú területein, eddigi ismereteink szerint azonban nem válnak tömegessé (7). Az általunk vizsgált korszakban az a fő kérdés, hogy milyen mértékben és milyen ütemben sikerült a hagyományos „őstermelő” háztartások burkából a még körükben művelt ipari tevékenységeket kibontani, szakszerű kézművesiparrá alakítani, és ily módon a munkamegosztási folyamatot magasabb szintre emelni.

– Valószínűleg bizonyos mértékig módosítanunk kell azt a felfogást, hogy a város mindenütt és minden időben a kézműipari centrum szerepét játssza a vidék számára. Adataink alapján úgy tűnik, hogy – legalábbis az adott területen és az

adott korszakban – ezt a szerepet elsősorban a mezővárosok játsszák, és a város még mindig kissé a középkorra jellemző sajátos „külön világ” állapotában él. Valószínűleg ez magyarázza azt, hogy az iparfejlődéssel kapcsolatos városi vélekedések mind az egykorú gondolkodók, a merkantilista állami tisztviselők számára, mind pedig mai szemmel nézve szinte az anakronisztikusságig rövidlátók és konzervatívok, azaz a tényleges helyzetet, a különállást, az elszigetelődést tükrözik (8). Talán ez a magyarországi városfejlődés elmaradottságának s egyúttal helyi specialitásának egyik jellemzője is. Ez a kép – minden valószínűség szerint – már nem vonatkoztatható a XVIII. század végére, a XIX. század elejére, és valószínűleg területileg sem általánosítható; Debrecen vagy Szeged kézművesei több mesterségben sokkal inkább regionális szerepet játszhattak,¹⁸ mint a frissen betelepült, részben etnikumában és kultúrájában is környezetétől idegenebb Pest-Buda.

– Módosításokra szorulnak az újratelepítés szerepéről történt egyes állásfoglalások is. Úgy tűnik, hogy az újjáépítés munkájában a bevándorolt kézművesek szerepe igen fontos. S itt nem pusztán a behozott technológiai ismeretekre gondolunk, hanem arra a konkrét munkára, amit az új falvak, az új gazdaságok felépítése és felszerelése jelentett. Telepes kézművesekkel ráadásul nemcsak a telepes falvakban, hanem másutt is gyakran találkozunk. Vagyis a telepítést ilyen oldalról is és nem csak politikai szempontokból kell értékelnünk. (Gondolunk itt a katolizációra, a német telepesek számának növelését szorgalmazó állami és földesúri törekvésekre, illetve a nemzetiségek arányának növekedésére, melyek a dolog természete folytán többnyire negatívak.)

Végül az újjáépítésben általában nagyra kell értékelnünk a falusi iparüzés szerepét. S itt nemcsak a bevándorolt és helyben élő kézművesekre gondolunk, hanem azokra a parasztiparosokra is, akik a házak építésében, az új gazdaságok eszközeinek készítésében szintén jelentős szerepet vállaltak, sőt ezenkívül követ, meszet, épületfát biztosítottak a városok újjáépítése számára.

Természetesen tudatában vagyunk annak, hogy az elmondottak csak térbeli és időbeli korlátok között általánosíthatók. Ez csak a regionális szerkezetek, helyzetek és fejlődések egyike. Ugyanakkor azonban egyáltalán nem biztos, hogy az itt leírtak teljesen egyedi jelenségek, könnyen lehet, hogy a hasonló céllal folytatott további kutatások – reméljük, hogy lesznek ilyenek – hasonló helyzetet fognak találni más, a XVII. század végén, a XVIII. század elején újratelepült területeken, illetve más magyarországi nagyváros környékén is.

IRODALOM

- (1) *Kubinyi András*: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). Megjelent: Budapest története II. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1974. 7–240. old.
- (2) *Eperjessy Géza*: Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon (1686–1848). Akadémiai Kiadó. Budapest. 1967. 278 old.
- (3) *Nagy Lajos*: Budapest története, 1686–1790. Megjelent: Budapest története II. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1975. 27–254. old.
- (4) *Nagy Lajos*: Mezőgazdaság Pesten a XVIII. században. Megjelent: Tanulmányok Budapest múltjából. XII. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1957. 133–196. old.
- (5) *Nagy István*: A kézművesipar fejlődése és a céhrendszer reformja Pesten a XVIII. században. 1690–1780. Megjelent: Tanulmányok Budapest múltjából. XVII. Budapesti Történeti Múzeum. Budapest. 1966. 59–109. old.
- (6) *Ember Győző*: Magyarország külkereskedelmi áruforgalma a XVII. század második harmadában. Századok. 1975. évi 5–6. sz. 796–903. old.
- (7) *Endrei Walter*: Magyarországi textilmanufaktúrák a XVII. században. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1969. 254 old.
- (8) *Heckenast Gusztáv*: Magyarország ipara, 1726. *Történeti Szemle*. 1971. évi 3–4. sz. 320–329. old.
- (9) *Futó Mihály*: A magyar gyáripar története. I. A Magyar Gazdaságkutató Intézet 26. sz. különkiadványa. Budapest. 1944. 468 old.

¹⁸ Lásd: (31), (32). Hozzátehetnénk, hogy egyes vélemények szerint e települések agrárjellege igen erős, társadalmi összetételük még a XVIII. század végén is inkább a mezővárosokéhoz hasonlít.

- (10) *Léderer Emma*: Iparunk és kereskedelmünk a merkantilizmus korában. Megjelent: Magyar művelődéstörténet 4. (Szerk.: *Domanovszky Sándor*) Magyar Történelmi Társulat. Budapest. 1942. 213–248. old.
- (11) *Wellmann Imre*: Pest megye vizsgálja Pest városával a piacra vitt termékek körül az 1730–1735. években. Megjelent: Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei, 1965–1966. Budapest. 1966. 81–120. old.
- (12) *Bodó Sándor*: Mezővárosi és falusi kézművesség Észak-Magyarországon. Megjelent: Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században. I–IN. (Szerk.: *Hofer Tamás* – *Kisbán Eszter* – *Kaposvári Gyula*.) Magyar Néprajzi Társaság – Damjanich János Múzeum. Budapest – Szolnok. 1974. 125–140. old.
- (13) *Domonkos Ottó*: A kisiparosok néprajzi kutatása. *Ethnographia*. 1974. évi 1. sz. 17–37. old.
- (14) *Várkonyi Ágnes*: Agrárstruktúra és a föld birtokbavételének problémái Magyarországon a török kiűzése után. *Történelmi Szemle*. 1970. évi 1. sz. 21–36. old.
- (15) A magyarországi céhes kézművesipar forrásanyagának katasztere. I–II. (Szerk.: *Éri István* – *Nagy Lajos* – *Nagybákay Péter*.) Budapest. 1975–1976. 310, 381. old.
- (16) *Bonomi, E.*: Zur Besiedlung der Gemeinde Pilisvörösvár. *Südostdeutsche Forschungen*. 1939. évfolyam 792–807. old.
- (17) *Bonomi, E.*: Serbokroaten im Ofner Bergland. *Südostdeutsche Forschungen*. 1939. évfolyam 56–69. old.
- (18) *Bonomi, E.*: Die Ansiedlungszeit des Ofner Berglandes. *Südost-Forschungen*. 1940. évfolyam 3–72. old.
- (19) *Bonomi, E.*: Serben in Grossturwall – Törökbálint. *Deutsche Forschungen in Ungarn*. 1941. Klny.
- (20) *Kiss Ákos*: Tinnye, Uny és Jászfalu közbirtokosságának és népének története a XVIII. században. Megjelent: Pest megyei Múzeumi Füzetek V. Budapest. 1971. 191 old.
- (21) *Marlok István*: Adalékok Pilis megye török utáni településtörténetéhez. Megjelent: A Székesfehérvári Egyházmegye Jubileumi Névtára. Székesfehérvár. 1977. 38–52. old.
- (22) *L. Gál Eva*: Obuda és az Óbudai uradalom a Zichyek földesurasága alatt (1659–1766). Kandidátusi értekezés. (Kézirat.)
- (23) *Dóka Klára*: Szentendre története írásos emlékekben. Pest megyei Múzeumi Füzetek XIII. Szentendre. 1981. 238 old.
- (24) *Acsády Ignác*: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában (1720–1721). Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam XII. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest 1896. 68*, 496 old.
- (25) *Nyitrai Elek*: Építőanyagok Pesten a 18. század elején. *Építőanyag*. 1957. évi 1. sz. 35–41. old.
- (26) *Petróci Sándor*: Pest megye újjátelepülése, 1711–1760. Megjelent: Pest megye múltjából. Tanulmányok. (Szerk.: *Keleti Ferenc* – *Lakatos Ernő* – *Makkai László*) Pest megye Tanácsa. Budapest. 1965. 95–153. old.
- (27) *Faragó Tamás*: Szeszipar és szeszfogyasztás Buda környékén a XVIII. században. Megjelent: IV. Kézművesipari-történelmi Szimpózium. Veszprém. 1980. december 1–2. (Szerk.: *Nagybákay Péter*) Veszprém. 1981. 175–184. old.
- (28) *Faragó Tamás*: Falusi iparosok a Pilisben és Buda környékén a XVIII. században. Megjelent: III. Nemzetközi Kézművesipar-történelmi Konferencia. Veszprém. 1978. november 22–24. (Szerk.: *Éri István* – *Bácskai Vera* – *Dóka Klára* – *Nagybákay Péter*.) Veszprém. 1979. 181–188. old.
- (29) *Faragó Tamás*: Falusi kézművesek család-, háztartás- és munkaszervezete a 18. században. Megjelent: II. Nemzetközi Kézművesipar-történelmi Szimpózium. Veszprém. 1982. augusztus 21–26. 2. köt. (Szerk.: *Dóka Klára* – *Éri István* – *Nagybákay Péter*.) Veszprém. 1984. 5–24. old.
- (30) *Andrástaly Bertalan*: Ellentétes értékrendek összeütközése és a polgárosodás. *Tiszatáj*. 1973. évi 10. sz. 105–110. old.
- (31) *Csilléry Klára*: A magyar népművészet városi és mezővárosi gyökerei. Megjelent: Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században. II. (Szerk.: *Hofer Tamás* – *Kisbán Eszter* – *Kaposvári Gyula*.) Magyar Néprajzi Társaság – Damjanich János Múzeum. Budapest – Szolnok. 1974. 189–200. old.
- (32) *Dávid Zoltán*: A városi népesség nagysága Magyarországon 1785–ben és 1828-ban. Megjelent: Történelmi Statisztikai Évkönyv. 1963–1964. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1965. 110–127. old.
- (33) *Gyimesi Sándor*: A városok a feudalizmustól a kapitalizmusba való átmenet időszakában. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1975. 173 old.

TÁRGYSZÓ: Feldolgozó ipar. Történelmi statisztika.

РЕЗЮМЕ

После окончания турецкого ига в конце XVII века возрождение экономической жизни на возвращенных территориях представляло собой огромную задачу для венгерского ремесла. Важная роль в этом пришлось на долю сельского ремесла, что до сих пор не получило должной оценки в соответствующих исследованиях.

Автор собрал различные источники по этому предмету в банк данных, действующий способом перфокарт; в ходе обработки данных он пришел к следующим важнейшим выводам:

— значение сельского ремесла в рассматриваемой местности как по его численности, так и по дифференцированности существенно больше, чем это предполагали прежние исследования;

— предположение о существовании крестьянских хозяйств, полностью обеспечивающих себя ремесленными изделиями не кажется полностью верным, причем между различными этническими группами населения имели место существенные различия в привычках по домашнему изготовлению ремесленных продуктов же их приобретению у квалифицированных ремесленников;

— согласно данным оборот ремесленных изделий между городом и деревней был меньше, чем это предполагали проведенные до сих пор исследования. В подъеме ремесленной деятельности существенная роль принадлежала сельскому ремеслу, в частности ремесленникам, прибывшим из зарубежных стран в значительном количестве.

SUMMARY

After the decline of the Turkish domination at the end of the 17th century the restoration of economic life on the reconquered territories set an enormous task for the Hungarian industry. In this task rural handicraft industry played an important part not adequately appreciated until now by researches before.

The various data sources of research belonging to this field are integrated by the author into a data base operating with edge punch cards. Data processing enable the following conclusions to be made: the importance of rural handicraft industry, as regards both its staff number and differentiation, was much higher in the investigated territory as it was supposed by research work done before; the hypothesis of the existence of peasant farms with self-sufficiency of industrial commodities cannot be fully accepted. At the same time, there are significant differences in the home production and purchasing patterns of industrial commodities or between inhabitants belonging to various ethno-cultural groups; according to the data, the trade turnover of industrial commodities between towns and villages was not so lively as it was postulated by researches before. Rural handicraft industry and within this a large number of immigrant craftsmen markedly contributed to the industrial development.

A STATISZTIKATÖRTÉNETI SZAKCSOPORT XXIII. VÁNDORÜLÉSE

DR. SCHWARCZ KATALIN

A Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztályának Statisztikatörténeti Szakcsoportja és az MKT Bács-Kiskun megyei Szervezete Kecskeméten 1985. május 14–15-én rendezte meg a XXIII. Statisztikatörténeti Vándorülést.

A tanácskozás megnyitó ülésén az elnökségben helyet foglalt *Nyitrai Ferencné dr.* államtitkár, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke, *dr. Ollé Lajos* tanszékvezető egyetemi tanár, a Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztályának elnöke, *dr. Romány Pál*, az MSZMP Bács-Kiskun megyei Bizottságának első titkára és *Bercsényi Zoltán*, a Központi Statisztikai Hivatal Bács-Kiskun megyei Igazgatóságának vezetője.

A vándorülést *dr. Ollé Lajos* nyitotta meg, majd a vendéglátók nevében *dr. Romány Pál* köszöntötte a vándorülésen megjelenteket.

A megnyitó ülés első előadója *Nyitrai Ferencné dr.* „Negyven év a gazdaságban és a statisztikában” címmel tartott előadást. Bevezetőjében kiemelte, hogy az alkalom adta keretek csak tömör szubjektív válogatást engednek meg az elmúlt 40 év gazdasági fejlődéséről és statisztikai munkájáról. A két világháború között Magyarország – gazdasági helyzetét tekintve – a középmezőny alatt volt, az ipari bázis alacsony szintje jellemezte az országot. A háborús pusztítások után első feladatként az ipar újjáépítését szervezték meg. Az elmúlt évtizedek nagyarányú gazdasági és társadalmi fejlődéséről tanúskodnak az 1950–1982. évi összefoglaló adatok. Az említett időszakban bekövetkezett változások jellemzésére az alábbi tendenciákat emelte ki:

- a képzettségi szint módosulása (szakmunkások arányának növekedése),
- a beruházási „éhség” kialakulása,
- az infrastruktúra elmaradása.

Az előadó az elmúlt negyven év legfontosabb eredményei közül a teljes foglalkoz-

tatottságot és a létbiztonság megteremtését említette.

A statisztika fejlődéséről szólva *Nyitrai Ferencné dr.* megemlékezett a történelmi előzményekről: *Keleti Károly* munkásságáról, majd a szocialista statisztika megteremtéséről a felszabadulás után és *Péter Györgynek*, a Központi Statisztikai Hivatal akkori elnökének szerepéről ebben a munkában. A statisztikai munka napjainkig kialakult módszereit tárgyalva kiemelte az elemzések jelentőségét, az adatközlések pontosságát, a statisztika nyilvánosságát. A statisztikai módszerek fejlődését elsősorban bizonyos hangsúlyváltás jellemzi, ilyen a matematikai statisztikai módszerek szélesebb körű alkalmazása, valamint a nyitás a szociológiai módszerek felé. A társadalomstatisztikai munkában jelentős lépés volt az Egységes Lakossági Adatgyűjtési Rendszer (ELAR) kialakítása, amely nemcsak a háztartásstatisztikát, hanem többek között az élet minőségére vonatkozó adatgyűjtéseket is magában foglalja. Külön szolt az előadó a területi statisztikai munka továbbfejlesztésében elért eredményekről és hazánk részvételéről a nemzetközi statisztikai szervezetek munkájában.

Bercsényi Zoltán, a KSH Bács-Kiskun megyei Igazgatóságának vezetője „A statisztika története Bács-Kiskun megyében” című előadásában áttekintette a területi statisztikai munka fejlődését, a kezdeti próbálkozásoktól napjainkig. A megyei statisztikai szervezet felállításának tervét már *Keleti Károly* felvetette a magyar statisztikai hivatal szervezéséről írt vezércikkében és emlékiratában.¹ Elképzelései akkor – anyagi korlátok miatt – csak az ún. kültagok tevékenységében valósultak meg. (1869-ben 12 kültagot neveztek ki, akiknek feladata 4–6 vármegye adatainak gyűjtése volt.)

¹ *Pesti Napló*. 1867. május 25. (Lásd: Válogatás *Keleti Károly* műveiből születésének 150. évfordulója alkalmából. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1983. 19–20. és 23. old.)

E kezdeti lépések után – hosszú idő elteltével – az 1952. évi VI. törvény alapján került sor a területi (megyei) statisztikai szervezet felállítására. A megyei statisztikai munkát kezdetben a személyi feltételek és a munkaeszközök alacsony színvonala határozta meg, és a statisztikai feladatokat középfokú végzettségű emberek látták el. A statisztikai oktatás következetes fejlesztése a későbbiekben már éreztette hatását, és a megyei igazgatóságokon jelentősen emelkedett a szakképzettek száma. A megyei statisztikai munka szervezetében – 1980-ban – változást jelentett a járási statisztikai hivatalok megszüntetése. A számítástechnika alkalmazása a statisztikai munkában megyei szinten is jelentős minőségi változást eredményezett.

Az első munkaülés elnöke *Barta Barnabás*, az MTA Demográfiai Bizottságának elnöke, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese volt. A munkaülés programján gazdaságstatisztikai előadások szerepeltek.

Dr. Kiss Albert kandidátus, egyetemi tanár, a KSH elnökhelyettese: „Agrártermelésünk struktúrájának átalakulása” címmel tartott előadást. Agrártermelésünk múltja határozza meg mai mezőgazdasági termelésünket, amelyet a szántóföldi termelés túlsúlya jellemez (4 hold szántóra 1 hold gyep jut). Ez a helyzet 100 évvel ezelőtt jött létre. Példaként az előadó megemlékezett az angol és a magyar mezőgazdasági termelés eltérő történeti hagyományait. Egyedülálló hazánk Európában abban is, hogy ma is ugyanannyi a szálas takarmány területének aránya, mint a század elején. A Kárpát-medence földrajzi, éghajlati adottságai is meghatározták a mezőgazdasági szerkezet kialakulását. Az elmúlt két évtized mezőgazdasági struktúráját a fejlett gabonatermelés és az erre épülő hústermelés jellemezte (gabona-hús vertikum). A struktúra vizsgálata nem öncélú, hanem a hatékonyság növelését segíti elő.

Dr. Fazekas Béla, a közgazdaságtudomány doktora, c. egyetemi tanár (a KSH ny. fősztályvezetője) „A mezőgazdasági kistermelés útja” címmel tartott előadást. A mezőgazdasági kistermelés – a mai értelemben – a szocialista termelési mód kialakulása óta létezik mint a szocializmus terméke. A kistermelés eredményeit számba vevő statisztikák kezdetben csak egyes részterületek eredményeit vizsgálták, így a természet eredmények továbbvezetésére, az állatállomány negyedéves adataira és bizonyos összeírásokra (például gyümölcsfa-összeírás) terjedtek ki.

A legfontosabb állapotadatokat a mezőgazdasági kistermelésről az 1972. évi és az 1981. évi általános mezőgazdasági összeírások tartalmazzák. Az eredmények azt mu-

tatják, hogy ez az évtized a legeredményesebb a magyar mezőgazdaság történetében. A mai mezőgazdasági kistermelést az alábbi adatok jellemzik: a mintegy 1,4 millió kistermelő (számuk 1972 és 1981 között 11 százalékkal csökkent) a mezőgazdasági termelés egyharmadát hozza létre, összességében 2,7 milliárd órát dolgozik. A munkaórák számának növekedését a mind több szabad idő teszi lehetővé (például a szabadszombat, a heti munkaidő csökkenése stb.). A mezőgazdasági kistermelés további fejlődését lényegesen elősegíti az MSZMP XIII. kongresszusának ezzel kapcsolatos határozata.

Urbán Károly, a Központi Statisztikai Hivatal osztályvezetője „A mezőgazdasági ártermelés fejlődése” című előadásában történeti összefoglalást adott az elmúlt három és fél évtized eredményeiről. Az előadó szerint a mezőgazdaság ártermelését az alábbi korszakfelosztás jellemzi.

1. Az 1945 és 1956 közötti évek a kötelező beszolgáltatási rendszer időszaka. A begyűjtési rendszert a szükségesnél tovább tartották fenn, ezért a termelés nem fejlődhetett: 1956-ban mindössze 2 százalékkal múlta felül az 1950. évet. Ebben az időszakban – a beszolgáltatási rendszer miatt – nem beszélhetünk ártermelésről.

2. 1957-től 1960-ig a második hároméves terv időszaka alatt befejeződött a mezőgazdaság szocialista átszervezése. A tervidőszak alatt 15 százalékkal nőtt a termelés. Az árforgalom kissé elmaradt a termelés növekedési ütemétől, több termék maradhatott gazdálkodási, háztartási célokra.

3. 1961-től 1965-ig a második ötéves terv időszakát az jellemezte, hogy a mezőgazdasági nagyüzemek termékeik döntő hányadát központi célokra értékesítették. 1965-ben – 1960-hoz viszonyítva – a termelés 6 százalékos növekedése mellett 26 százalékkal volt több az ártermék. A nagyüzemi termelési viszonyok és az árrendszer közötti ellentmondás még fennállt, ezért az eredményesebb gazdálkodást felárak rendszerével kívánták elősegíteni.

4. Az 1966-tól napjainkig terjedő időszakban korszakhatárt a gazdasági reform bevezetése jelentett a mezőgazdaságban: rendezték a felvásárlási árakat, a reformot követően mindmáig körülbelül 90 százalék az állami és közületi felvásárlás. Kedvezően alakult a mezőgazdaságból származó termékek kivitele is. Az ártermelés hatékonyságát érzékelteti, hogy még 1960-ban a búzatermelés felét, napjainkban háromnegyedét értékesítik.

Nyers József, a Központi Statisztikai Hivatal fősztályvezetője „A szervezeti struktúra változása az iparban” című előadásában az elmúlt negyven év ipart érintő gaz-

daságpolitikai eredményeit mutatta be. A negyven év alatt bekövetkezett változásokról szólva kiemelte az államosítás jelentőségét, a gazdaságirányítás megteremtését, az ágazati profiltisztítás eredményeit és a termelés koncentrálását. 1950-ben a vállalatok száma 1400 volt. Ezt az időszakot a termelés bővülése, új nagyüzemek kialakítása jellemezte. 1950 és 1965 között csökkent a vállalatok száma az állami és a szövetkezeti iparban is. A vállalati centralizációs hullámok eredménye a több telephelyes nagyvállalati struktúra lett, kevés kisvállalattal. Az 1985. január 1-i reform mintegy 700 állami vállalatot érintett, valamint 1,5 millió foglalkoztatottat.

A munkaülés utolsó előadását *dr. Ádám Anna*, az MTA Történettudományi Intézetnek tudományos segédmunkatársa tartotta, aki az „Ipartelepítési koncepciók, 1955–1961” című előadásában az ötvenes évek első felét jellemző tervkészítések ellentmondásairól szóló kutatásairól számolt be. 1954-re az első ötéves tervkoncepció eredményeképpen az ipar Budapestre koncentrálódott, a vidéki telepítésre elsősorban Észak-Dunántúlon és Észak-Magyarországon került sor, így a korábban meglevő területi egyenlőtlenség tovább nőtt. 1952-ben az Országos Tervhivatal elkészítette a második ötéves terv iparosításra vonatkozó terveit, amelyek regionális vizsgálatok nélkül ismételték a korábbi terv koncepcióit. Az átfogó településfejlesztési terv kidolgozása nélkül egyes települések fejlesztését tervezték. A területrendezés megvitatására csak 1955-ben született minisztertanácsi rendelet. Az 1956. áprilisi irányelvek visszafogott tervet tartalmaztak: a fogyasztási eszközök gyártó ipar aránya nőtt a beruházásokon belül; fejleszteni kívánták az alapanyagot gyártó ipart, és kijelöltek 39 iparosítandó területet.

A második munkaülés elnöke *dr. Fazekas Béla* volt.

Az első előadást *Barta Barnabás*, az MTA Demográfiai Bizottságának elnöke, a KSH elnökhelyettese tartotta: „A társadalmi folyamatok alakulása napjainkig a nemzetközi adatok tükrében” címen. Hazánk társadalmi fejlődését az elmúlt negyven évben

- a politikai átalakulás,
- a népgazdaság strukturális változásai,
- a tudatos társadalompolitikai intézkedések

határozták meg.

Az 1960-as és 1970-es évek gazdaságának dinamikus növekedése serkentőleg hatott a társadalom mobilitására, amely a társadalom struktúráját alapjaiban változtatta meg. Az oktatásban végbement változások is erősen hatottak a lakosság kul-

turális magatartására és életmódjára. Hazai társadalmi fejlődésünket nemzetközi hatások is befolyásolták elsősorban a technikai fejlődés területén, amelyek kimutathatók – nemzetközi összehasonlításban – az európai szocialista országok fejlődésében is. Hasonló folyamatok zajlanak az életmód változásaiban Európa, illetve a gazdaságilag fejlett régiók országaiban. A második világháborút követő két évtized dinamikus gazdasági fejlődése következtében növekedtek a jövedelmek, ami a fogyasztási struktúrában az európai országokhoz hasonló változásokat idézett elő.

Éltető Ödön, a Központi Statisztikai Hivatal osztályvezetője „Jövedelmi felmérések a felszabadulás óta” című előadásában a Központi Statisztikai Hivatal által 1957 óta végrehajtott adatfelvételek fejlődését jellemezte. Az első három felvétel még részleges volt, csak meghatározott lakossági rétegeket érintett, így:

- az 1957. évi jövedelmi felvételek az egyéni gazdálkodó parasztságra,
- az 1959. évi jövedelemfelvétel a munkás–alkalmazott népességre,
- az 1960. évi felvétel pedig a mezőgazdasági termelőszövetkezeti családokra

jövedelmi rétegződését vizsgálta.

A Hivatal 1963-ban új felméréssorozatot kezdett, amely reprezentatív mintavétellel a lakosság valamennyi rétegének jövedelmi helyzetét, a jövedelmek szóródását vizsgálja. A felmérések ötvenként ismétlődnek, a legutóbbit 1983-ban hajtották végre. A jövedelmi felmérésekről megállapítható, hogy ezek a jövedelmi helyzet regisztrálásán túl a tágabb életszínvonal-vizsgálatokra is alkalmasak.

A felvételek módszertanában végrehajtott módosítások azt szolgálták, hogy egyre megbízhatóbban lehessen mérni a mintában szereplő háztartások, társadalmi rétegek jövedelmét. 1968-tól a természetbeni jövedelmekre is kiterjednek a felvételek. Az utóbbi időben gondot okoz az úgynevezett „láthatatlan jövedelmek” számbavétele.

Dr. Belényi Gyula, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa a „Lakás- és településfejlesztés 1949–1956” címmel az időszak terveiről és eredményeiről beszélt.

Dr. Sántha Józsefné, a KSH Bács-Kiskun megyei Igazgatóságának osztályvezetője „Településhálózati sajátosságok Bács-Kiskun megyében” című előadásában beszámolt a megyében kialakult „aprófalvak” helyzetéről. Az országban évtizedek óta csökken a külterületi népesség száma, és ezzel egy időben alakult ki az új települési forma, az „aprófalva”, amely igen jellemző a megyére. Az aprófalvak egy része – történeti távlatokban – már korábban is

funkcionált mint önálló település, vagy régebben, a központtól távol, majorek mezőgazdasági munkásainak lakóhelye volt. A megyében 1980. január 1-én mintegy 150 aprófalú volt, ezek egynegyedének lakónépessége nem érte el az 50 főt, mintegy egyötöde olyan belterületté nyilvánított aprófalú, amelyben több mint 300 ember él, és 8 olyan aprófalvas településrész van, amelyeknek népessége 500 fő feletti. Az aprófalvas települések vizsgálatakor a népességnagyság, a központtól való távolság és a népsűrűség nagyságkategóriái nem mutatnak összefüggést a különböző társadalmi és lakás-infrastruktúra jegyekkel.

A munkaülés utolsó előadását *dr. Nemeskéri János* kandidátus, c. egyetemi tanár, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetének tudományos tanácsadója és *dr. Joubert Kálmán*, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetének tudományos munkatársa tartotta „A Duna-Tisza közti állításkötelesek biológiai és egészségügyi állapota 1870 óta” címmel.

Az Osztrák-Magyar Monarchiában az általános hadkötelezettséget a kiegyezés után vezették be, és így került sor 1869-ben az első sorozásra. Az 1870 és 1911 közötti 38 évfolyam sorozásai nyomán 6,5, illetve 4,8 millió egyénre kiterjedő antropológiai és egészségügyi megállapításokat évenként közreadták a *Militärstatistisches Jahrbuch* köteteiben. A szerzők vizsgálataik során a testmagasság változását, illetve területi eltéréseit, valamint az alkalmas és alkalmatlan hadkötelezettek testmagasságának alakulását vizsgálták. Az egészségügyi megállapítások legjelentősebb tételét a „testileg fejletlen – jelenleg igen gyenge” csoport képezte. Az állításköteleseknek az 1870-es években még csak 22 százaléka minősült testileg fejletlennek, a századfordulót követően már 52 százaléka.

A harmadik munkaülés elnöke *dr. Horváth Róbert* kandidátus, a szegedi József Attila Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi tanára volt.

Első előadóként *dr. Vincze István*, a matematikai tudomány doktora, egyetemi tanár, az MTA Matematikai Kutató Intézetének tudományos tanácsadója „A matematikai statisztika hazai alkalmazása” címen tartott előadást.

Dr. Csepinszky Andor statisztikai tanácsos, a Központi Statisztikai Hivatal ny. osztályvezetője „Makroszintű gazdasági modellek szerkesztése az elmúlt negyedszázadban” című előadásában beszámolt a Központi Statisztikai Hivatal modellszerkesztési munkáiról. A gazdaságelemzés és tervezés céljaira a Hivatal két modellváltozatot fejlesztett ki. Mindkét változatot sikerült meglehetősen széles körben, sokrétűen hasznosí-

tani elemzési és tervezési feladatok megoldásában. E modellváltozatok a gazdasági folyamatokat más és más oldalról veszik szemügyre, mintegy kölcsönösen kiegészítik egymást. A szerkesztésük és hasznosításuk során szerzett negyedszázados tapasztalat lehetőséget ad értékelésükre.

Az ökonometriai modell – még tökéletesített változatban is – túlságosan aggregált. Előtérbe állítja a piacot: a kereslet–kínálat helyzetét. A gazdaságelemzés számára hasznos támpontokat ad a gazdasági magatartás megítélésére. Az input-output modell viszont olykor túlságosan is dezaggregált. Ez a termelési folyamat technológiai vonatkozásait emeli ki. Az előadó példát hozott fel mindkét modell múltbeli hasznosítására: az M-2 modellre támaszkodó keresletelemzésre és az input-output modell alapján végzett árrendszer-transzformációra.

Dr. Marton Ádám kandidátus, statisztikai főtanácsos, a Központi Statisztikai Hivatal osztályvezetője „Az árváltozások hosszú távú tendenciáiról” tartott előadást. A korábbi két évszázadot, majd a XX. század első felét viszonylag lassú gazdasági növekedés és az időnként emelkedő, majd csökkenő árak jellemezték. A különböző hosszúságú időszakokra vonatkozó adatokat tanulmányozva felvetődik a kérdés, hogyan értelmezhetők az árváltozásoknak és a volumen alakulásának tendenciái akkor, amikor jelentős strukturális változások történtek. Az előadó néhány történeti összehasonlítást említett az árváltozások több mint száz éves történetéből. A hosszabb távú árszerezhasonlítások problémáinak bemutatása során az alábbi fontosabb következtetésekre jutott:

– a pénz vásárlóereje nem csökken olyan mértékben, mint amilyen mértékű áremelkedést jelez az árindex,

– a volumen közönséges értelemben vett bővülésénél a (viszonylagos) használati érték bővülése nagyobb,

– az árak változása a jólétnek, a pénz vásárlóerejének alakulása szempontjából fontos tényező, de nem kizárólagos,

– a lezajló strukturális változások, a technikai, technológiai fejlődés is jelentős tényező.

Az utolsó előadást *Dvorák Ferenc* statisztikai főtanácsos, a Központi Statisztikai Hivatal önálló osztályvezetője tartotta a „Nemzetközi kapcsolatok alakulása a Központi Statisztikai Hivatalban az elmúlt negyven évben.”

A munkaületek után *dr. Faragó Tamás* az elnökség nevében összefoglalta a kétnapos munkaprogramot és értékelte az elhangzott előadásokat.

Dr. Csepinszky Andor kivált az elnökségből, és a vándorülés résztvevői *dr. Marton Ádámot* választották e tisztségre.

SZEMÉLYI HÍREK

Kitüntetések. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *Jely Endrének*, az Iparstatisztikai főosztály osztályvezetőjének és *dr. Vályi Lászlónénak*, a szegedi Körösy József Közgazdasági és Kereskedelmi Szakközépiskola tanárának

KIVÁLÓ MUNKAÉRT

kitüntetést adományozott.

Elnöki dicséret. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *dr. Nátrádi Józsefnét*, a szege-

di Körösy József Közgazdasági és Kereskedelmi Szakközépiskola tanárát eredményes statisztikai oktató munkájáért *elnöki dicséretben* részesítette.

Cimadományozás. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *dr. Jobb Sándornak*, a Társadalmi Statisztikai főosztály osztályvezető-helyettesének és *Molnár Lajosnénak*, a Beruházási és Építőipari Statisztikai főosztály csoportvezetőjének 1985. szeptember 1-i hatállyal a *statisztikai tanácsos* címet adományozta.

SZERVEZETI HÍREK – KÖZLEMÉNYEK

A KSH elnökének látogatása Kínában. A Kínai Népköztársaság Állami Statisztikai Hivatala főigazgatójának meghívására 1985. szeptember 9. és 25. között magyar delegáció látogatott Kínába *Nyitrai Ferencné dr.* államtitkárnak, a Központi Statisztikai Hivatal elnökének vezetésével. A magyar küldöttség tagjai *Nyers József*, az Iparstatisztikai főosztály vezetője és *dr. Kölber István*, az Elnöki titkárság osztályvezetője voltak.

A delegációt hivatalában fogadta *Jao Jilin* miniszterelnök-helyettes.

A két delegáció megtárgyalta a hivatalaik közötti kapcsolatok elmélyítésének lehetőségeit, a jövőbeni együttműködés fő területeit. A kínai fél nagy érdeklődést tanúsított a gazdasági reform által megkövetelt új statisztikai módszerek iránt.

A kínai szakemberek felkérésére *Nyitrai Ferencné dr.* előadást tartott „A magyar Központi Statisztikai Hivatal tevékenysége, különös tekintettel a népgazdasági elszámolásokra” címmel.

A magyar delegáció ellátogatott több tartományi statisztikai hivatalba és a tartományi rangú Sanghai város statisztikai hivatalába is.

Kandidátusi értekezés. A Magyar Tudományos Akadémia Tudományos Minősítő Bi-

zottsága 1985. szeptember 23-án tartotta *dr. Gömbös Ervin* „Informatika és hatalom” című kandidátusi értekezésének nyilvános vitáját.

Az ülésen *dr. Samu Mihály*, az állam- és jogtudomány doktora elnökölt. Az értekezés opponensei *dr. Kovacsics József*, az állam- és jogtudomány doktora és *Szecske Tamás*, a szociológiai tudomány kandidátusa voltak. Az értekezést a Bíráló Bizottság elfogadta, és javasolta a jelölt részére a kandidátusi fokozat odaítélését. (A nyilvános vita részletesebb ismertetésére visszatérünk.)

Új statisztikai hivatali vezető. *Sadanori Nagayama*, a japán Statisztikai Hivatal (Bureau of Statistics, Office of the Prime Minister, Government of Japan) vezérigazgatója megvált tisztétől. 1985. július 1-től a Statisztikai Hivatal vezetését *Naoki Kitayama* vette át.

Környezetstatisztikai szakértői értekezlet. Az ENSZ Európai Statisztikusok Értekezlete – munkatervének megfelelően – szakértői értekezletet tartott Genfben 1985. augusztus 26. és 28. között. Az értekezleten az Egyesült Királyság, Finnország, Franciaország, Görögország, Hollandia, Kanada, Magyarország, a Német Szövetségi Köztársaság, Norvégia, Olaszország és Svédország delegációi

vettek részt. Jelen voltak az Európai Gazdasági Közösség képviselői is.

Az értekezlet témája a környezetstatisztika általános keretrendszere volt, melynek kapcsán a résztvevők megvitatták az EGB első környezetstatisztikai adatgyűjteményének előkészítésével kapcsolatos tartalmi, szerkezeti és technikai kérdéseket, valamint megtárgyalták az Európai Statisztikusok Értekezletének 1985 decemberében tartandó plenáris ülésére készülő javaslatot a fenti tárgykörben.

Az értekezleten Magyarországot *Horváth Eszter*, a Központi Statisztikai Hivatal osztályvezető-helyettese képviselte.

Egészségügyi helyzet, 1983. A mintegy 100 oldalas szöveges elemzést és 135 táblázatot tartalmazó kiadvány a magyar egészségügy helyzetét mutatja be. Elemzi a népesség egészségi állapotának alakulásában és alakításában észlelhető fontosabb jelenségeket. Bemutatja az egészségügyi szervezet és ellátottság fejlődését évtizedekre visszamenőleg.

A kiadványban közölt adatok az Egészségügyi Minisztérium, a SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatóság és a MÁV Egészségügyi Szolgálat adatai mellett a Központi Statisztikai Hivatal által végzett feldolgozások eredményei.

(Egészségügyi helyzet, 1983. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1985. 224 old.)

A Nemzetközi statisztikai évkönyv jelen kiadása szerkezetében követi a legutóbbi, 1981-ben megjelent hasonló kiadványt. Az évkönyv legfrissebb adatai az 1982. és 1983. évre vonatkoznak, de igen gyakori az 1970-től vagy 1975-től összehasonlításokat tartalmazó adatközlés.

A világgazdaságban végbemenő folyamatok jobb bemutatására néhány új résszel (például a „Nemzetközi pénzügyek” c. fejezettel) bővült az évkönyv.

(Nemzetközi statisztikai évkönyv. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1985. 366 old.)

A Népeségtudományi Kutató Intézet kutatási jelentései c. sorozat 23. kötete több éves kutatómunka eredményeit teszi közzé a családok szocializációjáról, ezen belül az ún. veszélyeztetett gyermekek vizsgálatáról. A kutatás legjellemzőbb gondolati magja a szülők nevelési attitűdjének, ezek szerepének bemutatása a gyermek beilleszkedési zavarainak kialakításában.

A kötetet alapos szakirodalmi jegyzék és a kutatás során felhasznált tematikák melléklete egészíti ki.

(Veszélyeztetett gyermekek szocializációjának vizsgálata a családtípusok kialakításával. A Népeségtudományi Kutató Intézet kutatási jelentései 23. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1985. 119 old.)

Főbb népgazdasági folyamatok, 1981–1984 című kötet a népgazdaság legfontosabb területein lezajlott folyamatok átfogó elemzését adja. Összefoglalja a gazdasági növekedés alakulását a fejlett tőkés országokban és az európai KGST-országokban, majd ismerteti a hazai termelés és felhasználás alapvető vonásait, a népgazdasági és a vállalati jövedelem, a foglalkoztatottság, a bérek, keresetek alakulásának jellemzőit. Bemutatja a lakosság életszínvonalának változásait a jövedelmek, a fogyasztói árak, a jövedelemfelhasználás és a lakossági infrastruktúra adatainak tükrében.

(Főbb népgazdasági folyamatok, 1981–1984. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1984. 164 old.)

Lakásstatisztikai évkönyv, 1984. A kiadvány összefoglaló, visszatekintő adatokat tartalmazó bevezető után részletes adatokat közöl az 1984. évi lakásépítésről és -megszűnésről. Közli a megyék és a városok adatait, az országos településhálózat-fejlesztési koncepciónak megfelelő besorolásban az egyes települések, településcsoportok, valamint az épített üdülőegységek adatait. Az adattár nemzetközi összehasonlító adatokkal zárul.

(Lakásstatisztikai évkönyv, 1984. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1985. 277 old.)

Belkereskedelmi statisztikai évkönyv, 1984. A korábbi években kialakult tartalommal és formában jelent meg az 1984. évi adatokat tartalmazó belkereskedelmi adattár. Az évkönyvben megtalálhatók az áruforgalmi- és készletadatok; a kiskereskedelmi áralakulást, a piaci felhozatalt és árakat, az üzlethálózatot, a belkereskedelem beruházásait és munkaügyi gazdálkodását tükröző adatok. Bemutatja az adattár a vállalati gazdálkodás mutatóit is. A kötet végül a legfontosabb nemzetközi adatok mellett a szükséges módszertani útmutatást is tartalmazza.

(Belkereskedelmi statisztikai évkönyv. 1984. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1985. 262 old.)

Kiadványok. A népgazdasági mérlegek, a jövedelemelosztás, a lakosság jövedelme és fogyasztása, a felhalmozott eszközök 1983. évi adatait tartalmazó kiadvány jelent meg, mely szerves folytatása az 1982-re vonatkozó, azonos című adattárnak.

(Népgazdasági mérlegek, 1983. Jövedelemelosztás a népgazdaságban, 1983. A lakosság jövedelme és fogyasztása, 1980–1983. A felhalmozott eszközök, 1980–1983. Központi Statisztikai Hivatal. 1985. 127 old.)

A természettudományi kutatóhelyek összefoglaló adatait tartalmazó kiadvány közli a kutatóhelyek ágazati összetételét ráfordításuk, beruházásaik alakulását, a tudomá-

nyos kutatók létszámadatait és a megjelent 1983. évi publikációk számát.

Az összefoglaló elemzést táblagyűjtemény és módszertani megjegyzések egészítik ki.

(Természettudományi kutatóhelyek adatai, 1980–1983. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1985. 51 old.)

A tudományos kutatás és fejlesztés (K+F) személyi és anyagi feltételeinek alakulását vizsgáló kiadvány a kutató–fejlesztő helyek főbb adatait 1970-től kíséri nyomon. Részletes adataiban pedig összehasonlítja az 1983. évi adatokat az előzetesnek tekintett 1984. évi adatokkal.

(Tudományos kutatás és fejlesztés, 1984. (Előzetes adatok.) Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1985. 21 old.)

A lakosság 1982. évi jövedelmi helyzetét felmérő felvétel adatait tartalmazó és elemző kiadvány táblázatos része az 1982. évi adatokat közli, de az elemzés kiterjed a korábbi jövedelemfelvételek egyes adataira is a változások érzékeltetése céljából.

A kötetet kiegészítő módszertani megjegyzések részletesen leírják a mintavételt, a fel-

vétel lebonyolítását, a használt fogalmak tartalmát és kiegészítésül a felvétel kérdőívét.

(A családi jövedelmek színvonala és szóródása 1982-ben. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1985. 193 old.)

A Statisztikai Módszertani Füzetek 11. száma az 1976/77. évi időmérleg-vizsgálat módszertani kérdéseivel foglalkozik. Az utóbbi 10–15 évben több ízben végzett a Központi Statisztikai Hivatal időmérleg-vizsgálókat, amelyeknek tapasztalatait, az előkészítő munkálatokat, az adatfelvételeket, az adatok feldolgozását ismerteti a kiadvány. Foglalkozik az időmérleg leggyakrabban használt adattípusainak értelmezésével és alkalmazásuk lehetőségeivel, az elemzésekhez nélkülözhetetlen tevékenységosztályozási rendszerrel, mutatók képzésével, gyakorlati alkalmazásukkal. A melléklet tartalmazza az 1976/77. évi életmód–időmérleg-vizsgálat dokumentumait.

(Az időmérleg-vizsgálat módszertana az 1976/77. évi felvétel alapján. Statisztikai Módszertani Füzetek 11. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1985. 255 old.)

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM*

A STATISZTIKA ÁLTALÁNOS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA

SACHS, L.:

ALKALMAZOTT STATISZTIKA

(Applied Statistics – A Handbook of Technics.)
Springer Verlag. New York – Heidelberg – Berlin. 1982. XXVIII, 706 p.

A szerző azt a szerepet szánja könyvének, hogy a statisztikának mint döntéshozatali segédeszköznek az áttekintésével még a csekély matematikai előképzettséggel rendelkező olvasót is elvezesse a modern statisztika legfontosabb eszközeinek megértéséig. Alkalmazott statisztikáról lévén szó, a tárgyalás során elsősorban a statisztikai megformulázás alapelveire, a módszerek alkalmazási feltételeinek megértésére helyezi a súlyt, s kerüli az absztrakt matematikai fogalmak használatát és a levezetéseket. Különös súlyt helyez a kisminták adatainak elemzésére és az eloszlásmentes (nem paraméteres) módszerekre. Ennélfogva a kötet akár bevezető jellegű tananyagként, akár kézikönyvként hasznos lehet a statisztikai módszereket a gyakorlatban használni kívánó különféle szakemberek, de főleg a technikusok, mérnökök és orvosok számára.

A kötet a statisztika alapfogalmait bemutató bevezetésből, a legszükségesebb matematikai alapismereteket összefoglaló, ugyancsak bevezető jellegű fejezetből, valamint hét fejezetből és számos további hasznos kiegészítésből áll.

Bár a statisztikai alapfogalmakat összefoglaló bevezetés elég rövid, mégis igen fontos fogalmakról, elvekről esik benne szó. Mindenekelőtt magának a statisztikának a fogalmáról és alapvető feladatairól. Elsősorban azt emeli ki a szerző, hogy a statisztika segítségével különféle kérdések válaszolhatók meg, s különféle állítások igazságértéke vizsgálható. Igen helyesen arra is rámutat, hogy a statisztikai módszerek alkal-

mazásának leggyakoribb célja valamilyen döntés előkészítése, megalapozása. E szempontból főleg az általa analitikusnak nevezett, megszokottabb elnevezéssel: az induktív statisztikát tartja fontosnak, melynek fő feladatát abban jelöli meg, hogy olyan általános törvényszerűségeket vonjon ki az adatokból, melyeknek érvényessége túlmegy a megfigyelések adott körén. Ennek alapvető eszközei a véletlen minták és az ezekre támaszkodó különféle hipotézisvizsgálati módszerek, illetve az adott probléma statisztikai eszközökkel való megoldását lehetővé tevő modellek, amelyek azután a kutatás során lépésről lépésre finomítandók. Összefoglalóan: a statisztika feladatát olyan modellek kialakításában látja, amelyek az adatokban rejlő, az adott szempontból lényeges valamennyi információ kivonására alkalmasak. Az előkészítő szerepet játszó bevezető fejezet néhány elemi matematikai ismeretet (jelölések, szimbólumok használata, aritmetikai műveletek, számolási segédeszközök, kerekítés, műveletek közelítő pontosságú adatokkal) foglal össze. Ennek az előkészítő jellegű fejezetnek a létjogosultsága, de főleg tartalma véleményem szerint erősen megkérdőjelezhető, mert aki csak ezekkel az alapismeretekkel rendelkezik, az aligha képes megérteni a további fejezeteket.

A mintegy 170 oldal terjedelmű első fejezet, a „Statisztikai döntési eljárások” címet viseli. E terjedelmes fejezet hat rövidebb-hosszabb szakaszra tagolódik. Az 1.1. szakasz a statisztika fogalmára s a statisztikának a tudományos módszerhez való viszonyára tér vissza röviden. Az 1.2. szakasz a továbbiak megértéséhez szükséges valószínűségszámítási alapokat, az 1.3. szakasz a normális eloszláshoz vezető utat és az

* A *Statisztikai Szemle* 1962. júliusi számától kezdődően a „*Statisztikai Irodalmi Figyelő*”-ben a külföldi statisztikai könyvek és folyóiratcikkek ismertetését havonta közli.

A *Külföldi statisztikai irodalom* egyes fejezetein belül az anyag általában könyv- és folyóiratcikkek ismertetésekre tagolódik. (Ezeket * választja el egymástól.) Az ismertetések szerzők, illetve ahol szerző nincs, a címek betűrendjében következnek egymás után.

egydimenziós gyakorisági eloszlások vizsgálatának legfőbb eszközeit, az 1.4. szakasz pedig a statisztikai próbák gondolatmenetéhez vezető utat vázolja világos, szemléletes módon. A fejezet két utolsó szakasza a statisztikában fontos szerepet játszó folytonos és diszkrét eloszlásokat, azok legfontosabb tulajdonságait s táblázataik kezelését mutatja be igen sokoldalúan. Külön említést érdemel az, hogy a szerző részletesen bemutatja és illusztrálja a különféle statisztikai táblázatok esetében használandó interpolációs eljárásokat, ami a bevezető jellegű művekben sem nagyon található meg.

Az öt szakaszra tagolódó *második fejezet* az orvosi és a műszaki tudományokban leginkább használatos statisztikai módszerekről ad áttekintést mintegy 50 oldal terjedelemben. E fejezettel a szerző részben azt illusztrálja szemléletes módon, hogy a statisztika eszközeinek alkalmazása sohasem képzelhető el a vizsgálat konkrét területére vonatkozó szakmai ismeretekre való támaszkodás nélkül, részben pedig érdekes áttekintést ad a fejezetcímekben megjelölt két szakterület statisztikai vonatkozással is bíró speciális problémáiról, legtöbbször egyben utalva e problémák megoldási módjára is.

A *harmadik fejezet* a független minták összehasonlítására szolgáló paraméteres és nem paraméteres eljárásokat tartalmazza. A várható értékre és a mediánra vonatkozó konfidencia-intervallum ismertetése után e fejezetben a szerző az egy- és kétmintás t-próbát, a szórásra vonatkozó konfidencia-intervallumot és hipotézis-vizsgálatot mutatja be, az alkalmazási feltételek szerint jól tagolva a tárgyalást. Ezután következik a közelítőleg normális eloszlású adatok esetében használható, az előbb tárgyaltaknál lényegesen gyorsabban végrehajtható próbák, valamint a kiugró adatok kezelésével kapcsolatos néhány probléma rövid összefoglalása. Végül a fejezet utolsó szakaszában a szerző legnagyobb terjedelemben az előzőekben tárgyalt paraméteres próbákkal közel azonos határfokú nem paraméteres próbákat tárgyalja, amelyek a paraméteres próbák alkalmazási feltételeinek nem teljesülése esetén is jól használhatók.

A *negyedik fejezet* néhány további hipotézis-vizsgálati eljárás leírását tartalmazza. Az első két szakaszban a kapcsolt minták (paired samples) esetében alkalmazható néhány hipotézis-vizsgálati eljárással ismerkedhetünk meg, míg a következő két szakaszban néhány illeszkedésvizsgálat végrehajtására szolgáló eljárással. Az ötödik szakasz az események gyakoriságára (vagy valószínűségére) vonatkozó hipotézisek ellenőrzésére alkalmas eljárásokról ad jó áttekintést, a következő szakasz pedig a négycellás kombinációs táblák értékelésére és

elemzésére használható eljárásokat rendszerezi ugyancsak jól áttekinthető módon. Végül a fejezet két utolsó szakaszában az adatok véletlenszerűségének teszteléséről, illetve az adatokban megnyilvánuló monoton trend feltárására alkalmas egyszerű eljárásról olvashatunk.

A 80 oldal terjedelmű *ötödik fejezet* a „Szorossági mérőszámok: korreláció és regresszió” címet viseli. Az első szakasz az ide tartozó alapkérdések rövid áttekintése, míg a második szakaszban arra hívja fel a figyelmet a szerző, hogy önmagában az ismérvek statisztikus együttingadozásából sohasem szabad az azok között fennálló okozati kapcsolatra következtetni. Ezután az eloszlásmentes szorossági mérőszámok (rangkorreláció, kvadráns-korreláció, Olmstead–Tukey-féle „sarok” próba) áttekintése következik. A negyedik szakaszban a korrelációs és lineáris regressziós együtthetők, valamint az ez utóbbiak standard hibáinak becslésére szolgáló eljárások leírása található meg. A következő szakasz a korreláció- és regresszió-számítás esetében megfogalmazható különféle hipotézisek ellenőrzésére szolgáló eljárásokat foglalja össze. A 6. és a 7. szakaszban a nem lineáris regresszióról és az azok esetében alkalmazható linearizáló transzformációkról olvashatunk, a fejezet utolsó szakasza pedig a parciális és többszörös korreláció eleméletének elemeit tartalmazza.

A $k \times 2$ típusú kombinációs táblák elemzését tárgyaló *hatodik fejezet* szerves folytatását, illetve általánosítását képezi a 2×2 -es táblákra vonatkozóan a negyedik fejezetben korábban már rendszerezett gondolatoknak, illetve módszereknek.

A *hetedik fejezet* végül a varianciaanalízis legegyszerűbb modelljeit mutatja be, a kettőnél több szórás összehasonlítására alkalmas próbákkal együtt. E fejezetben külön kiemelés érdemel a „gyors” próbákat áttekintő ötödik szakasz, valamint a nem-paraméteres varianciaanalízis módszereket áttekintő hatodik szakasz. A fejezet a kísérlettervezés elemeinek bemutatásával fejeződik be.

Ezután egy igen gazdag – több mint 70(!) oldalas – bibliográfia következik, majd közel 60 gyakorló feladat, melynek megoldása is megtalálható a kötetben. Végül igen részletes név- és tárgymutató és a matematikai statisztikában leggyakoribb eloszlásokat és próbákat áttekintő egy-egy táblázat könnyíti meg az olvasó dolgát.

A szerző a kötet tankönyv és kézikönyv funkcióját úgy egyezteteti össze, hogy a könyvön belül kiemeli a szöveg azon részeit, amelyeket a statisztikai eszköztárral most ismerkedő kezdők részére szán. Ennek ellenére úgy tűnik számomra, hogy a szerző-

nek a kétféle célkitűzést nem sikerült maradéktalanul megvalósítani, mert a kézikönyv, sőt mondhatnám módszertani „receptkönyv” funkció egyértelműen háttérbe szorította a tankönyv funkciót. Ettől eltekintve *Lothar Sachs* könyve igen színvonalas, a korszerű statisztikai ismereteket alkalmazáscentrikusan összefoglaló mű, amelynek hazai megjelentetését is érdemes

volna megfontolás tárgyává tenni. Fő erényét a rendkívül sok (440) könnyen áttekinthető szemléltető példa, az egyes módszerek alkalmazási feltételeinek szabatos és könnyen érthető formában való rögzítése, valamint az igen szerteágazó, gazdag és korszerű tematika képezi.

(Ism.: *Vita László*)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

KOMAROV, V.:

A NEM TERMELŐ SZÉKTOR HATÉKONYSÁGA ÉS INTENZÍV FEJLESZTÉSE

(Effektivnoszt' i intenzifikacija neproizvodstvennoj szferü.) – *Voproszű Ekonomiki*. 1985. 1. sz. 92–100. p.

A nem termelő szféra az anyagi termelés hatékonysága növekedésének függvényében fejlődik, egyúttal visszahat az anyagi termelés hatékonyságának alakulására. A nem termelő szférában található az állóalapoknak egyharmada, a népgazdaságban foglalkoztatottaknak egynegyed része. A lakosság által felhasznált anyagi javak és szolgáltatások mintegy egynegyedét adják a nem termelő szféra ágazatai. A termelő és a nem termelő szférák intenzív fejlesztése között szoros összefüggés áll fenn: ha az anyagi termelési szféra intenzív fejlesztése révén nő a termelés eredményessége, ez lehetővé teszi a nem termelő szféra fejlesztésére fordítható eszközök volumenének növelését, és megfordítva: a nem termelő szféra intenzív fejlesztése befolyással van a termelés hatékonyságára.

A nem termelő szféra működésének és fejlődésének hatékonyságát a végső társadalmi és gazdasági eredmények szempontjából kell értékelni. A társadalmi–szociális hatékonyság fő kritériumai a következők:

az e szférához tartozó legfontosabb ágazatok fejlettségi szintje, valamint a lakossági szolgáltatási igények kielégítésének foka;

a szolgáltatások igénybevételének hatása a szociális feladatok megoldására;

a nem termelő szféra ágazatainak hatása a házimunka arányának csökkentésére és a szabad idő hasznos eltöltésére;

a nem termelő szféra hatásának mértéke a népgazdaságban foglalkoztatott munkaerő-állomány minőségi szerkezetének javításában.

A nem termelő szféra gazdasági hatékonyságának kritériumai az e szféra fejlesztésére fordított eszközök gazdasági értékeléséből, valamint az eszközök értékben kifejezett gazdasági „hozama” kiszámításából indulnak ki. E probléma vizsgálata során meg kell különböztetni belső (ágazati) és népgazdasági szempontokat. A belső szempont: megtalálni a kritériumot, amely le-

hetővé teszi az eszközök gazdasági hozamának kimutatását és számbavételét a nem termelő szférára vonatkozóan. Az ágazaton belüli hatékonyság két szintjét különböztetjük meg: ágazati gazdasági hatékonyság és gazdasági hatékonyság a nem termelő szféra ágazatainak összességéhez viszonyítva. Ez utóbbi esetben a szerző szerint a hatékonyság mércéje az értékben kifejezett terméknek az előállítására és fejlesztésére fordított egységnyi anyagi eszközökre és társadalmi munkára jutó hozama.

A nem termelő szféra népgazdasági hatékonysága bonyolult és kevéssé vizsgált kérdés, mivel ebben az esetben olyan gazdasági kritériumokra van szükség, amelyek nem csupán a nem termelő ágazatok saját „termékeit” veszik figyelembe, hanem azt is, miképpen hat a nem termelő szektor szolgáltatásainak igénybevétele a társadalmi termelés hatékonyságára.

A nem termelő szféra társadalmi és gazdasági hatékonysága növekedésének elengedhetetlen feltétele az intenzív tényezők jelentőségének fokozása. Az intenzív fejlesztés mutatóival szemben támasztott legfontosabb követelmény: a munkaeredményeknek (a hozamoknak) gyorsabban kell nőniük, mint a fejlesztésre fordított összes költségnek. A nem termelő szférában az intenzív fejlesztés mutatóiként a következők szolgálhatnak:

milyen mértékben előzi meg a nem termelő szféra szolgáltatási volumenének növekedése a fejlesztésre fordított költségek növekedési ütemét;

a szolgáltatások választékának és minőségének javítása ugyanolyan ráfordítások mellett;

a szolgáltató ágazatokban dolgozók termelékenységének növelése.

A nem termelő szféra intenzív fejlesztését csakúgy, mint az anyagi termelését egyrészt az állóalapokkal való ellátottság és a munka eszközellátottsága, másrészt az állóalapok és az élő munka felhasználásának szintje (hatékonysága) fejezi ki.

Statisztikai adatok alapján megállapítható, hogy az 1965 és 1982 közötti időszakban nőtt a nem termelő szféra hatékonysága és intenzitása, habár az alaphatékonys-

nek a kétféle célkitűzést nem sikerült maradéktalanul megvalósítani, mert a kézikönyv, sőt mondhatnám módszertani „receptkönyv” funkció egyértelműen háttérbe szorította a tankönyv funkciót. Ettől eltekintve *Lothar Sachs* könyve igen színvonalas, a korszerű statisztikai ismereteket alkalmazáscentrikusan összefoglaló mű, amelynek hazai megjelentetését is érdemes

volna megfontolás tárgyává tenni. Fő erényét a rendkívül sok (440) könnyen áttekinthető szemléltető példa, az egyes módszerek alkalmazási feltételeinek szabatos és könnyen érthető formában való rögzítése, valamint az igen szerteágazó, gazdag és korszerű tematika képezi.

(Ism.: *Vita László*)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

KOMAROV, V.:

A NEM TERMELŐ SZÉKTOR HATÉKONYSÁGA ÉS INTENZÍV FEJLESZTÉSE

(Effektivnoszt' i intenzifikacija neproizvodstvennoj szferü.) – *Voproszú Ekonomiki*. 1985. 1. sz. 92–100. p.

A nem termelő szféra az anyagi termelés hatékonysága növekedésének függvényében fejlődik, egyúttal visszahat az anyagi termelés hatékonyságának alakulására. A nem termelő szférában található az állóalapoknak egyharmada, a népgazdaságban foglalkoztatottaknak egynegyed része. A lakosság által felhasznált anyagi javak és szolgáltatások mintegy egynegyedét adják a nem termelő szféra ágazatai. A termelő és a nem termelő szférák intenzív fejlesztése között szoros összefüggés áll fenn: ha az anyagi termelési szféra intenzív fejlesztése révén nő a termelés eredményessége, ez lehetővé teszi a nem termelő szféra fejlesztésére fordítható eszközök volumenének növelését, és megfordítva: a nem termelő szféra intenzív fejlesztése befolyással van a termelés hatékonyságára.

A nem termelő szféra működésének és fejlődésének hatékonyságát a végső társadalmi és gazdasági eredmények szempontjából kell értékelni. A társadalmi–szociális hatékonyság fő kritériumai a következők:

az e szférához tartozó legfontosabb ágazatok fejlettségi szintje, valamint a lakossági szolgáltatási igények kielégítésének foka;

a szolgáltatások igénybevételének hatása a szociális feladatok megoldására;

a nem termelő szféra ágazatainak hatása a házimunka arányának csökkentésére és a szabad idő hasznos eltöltésére;

a nem termelő szféra hatásának mértéke a népgazdaságban foglalkoztatott munkaerő-állomány minőségi szerkezetének javításában.

A nem termelő szféra gazdasági hatékonyságának kritériumai az e szféra fejlesztésére fordított eszközök gazdasági értékeléséből, valamint az eszközök értékben kifejezett gazdasági „hozama” kiszámításából indulnak ki. E probléma vizsgálata során meg kell különböztetni belső (ágazati) és népgazdasági szempontokat. A belső szempont: megtalálni a kritériumot, amely le-

hetővé teszi az eszközök gazdasági hozamának kimutatását és számbavételét a nem termelő szférára vonatkozóan. Az ágazaton belüli hatékonyság két szintjét különböztetjük meg: ágazati gazdasági hatékonyság és gazdasági hatékonyság a nem termelő szféra ágazatainak összességéhez viszonyítva. Ez utóbbi esetben a szerző szerint a hatékonyság mércéje az értékben kifejezett terméknek az előállítására és fejlesztésére fordított egységnyi anyagi eszközökre és társadalmi munkára jutó hozama.

A nem termelő szféra népgazdasági hatékonysága bonyolult és kevésbé vizsgált kérdés, mivel ebben az esetben olyan gazdasági kritériumokra van szükség, amelyek nem csupán a nem termelő ágazatok saját „termékeit” veszik figyelembe, hanem azt is, miképpen hat a nem termelő szektor szolgáltatásainak igénybevétele a társadalmi termelés hatékonyságára.

A nem termelő szféra társadalmi és gazdasági hatékonysága növekedésének elengedhetetlen feltétele az intenzív tényezők jelentőségének fokozása. Az intenzív fejlesztés mutatóival szemben támasztott legfontosabb követelmény: a munkaeredményeknek (a hozamoknak) gyorsabban kell nőniük, mint a fejlesztésre fordított összes költségnek. A nem termelő szférában az intenzív fejlesztés mutatóiként a következők szolgálhatnak:

milyen mértékben előzi meg a nem termelő szféra szolgáltatási volumenének növekedése a fejlesztésre fordított költségek növekedési ütemét;

a szolgáltatások választékának és minőségének javítása ugyanolyan ráfordítások mellett;

a szolgáltató ágazatokban dolgozók termelékenységének növelése.

A nem termelő szféra intenzív fejlesztését csakúgy, mint az anyagi termelését egyrészt az állóalapokkal való ellátottság és a munka eszközellátottsága, másrészt az állóalapok és az élő munka felhasználásának szintje (hatékonysága) fejezi ki.

Statisztikai adatok alapján megállapítható, hogy az 1965 és 1982 közötti időszakban nőtt a nem termelő szféra hatékonysága és intenzitása, habár az alaphatékonyság

ság viszonylag jelentéktelen mértékben emelkedett csupán: az 1966 és 1982 közötti időszakban a szolgáltatások volumene növekményének 64 százalékát a munkatermelékenység növekedése adta.

A nem termelő szféra valamennyi ágazata hatékonyságának és intenzitásának növekedése a következő feltételek teljesülésén alapul:

a szolgáltatási szféra fejlesztésére előirányzott anyagi és pénzügyi eszközök ésszerűbb felhasználása az egyes eszközfajták felhasználási normáinak kidolgozása, illetve korszerűsítése alapján;

a szolgáltatási ágazatok anyagi-műszaki bázisának korszerűsítése a tudományos-műszaki fejlődés legújabb eredményeinek felhasználásával, a szolgáltatások minőségének és választékának javítása céljából;

a munkaerő-felhasználás hatékonyságának növelése a dolgozók szakképzettségének növelésével a normarendszerek korszerűsítésével, a tudományos munkaszervezés módszereinek és az anyagi ösztönzés korszerű eszközeinek alkalmazásával.

Mivel a nem termelő szféra minden egyes ágazatát specifikus tulajdonságok is jellemzik, a hatékonyság és intenzitás szintjének vizsgálatát ágazatonként külön-külön kell elvégezni.

A szerző cikkében a hatékonyság és intenzitás szempontjából a közoktatás és az egészségügy területét elemzi bővebben. E két ágazatot az 1965 és 1982 közötti időszakban jellemző adatok alapján megállapítható, hogy az eszközfelhasználás hatékonyságának növekedése nem jelentős. Ennél nagyobb hatékonysággal használták fel a munkaerő-kapacitásokat. Ebben az időszakban az egy foglalkoztatottra számított termelékenység 1,75-szorosára nőtt, a bér alap egy rubeljére számított hozam pedig 21 százalékkal nőtt. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy a munkatermelékenység növekedése jelentősen elmaradt az eszköz-ellátottság növekedési ütemétől, ami ebben az időszakban 2,4-szeresére nőtt. Az alaphatékonyság 28 százalékkal csökkent.

A közoktatás terén megfigyelhető, hogy a Szovjetunióban az utóbbi időben nőtt a tanintézetek nagysága. Az 1965/66-os tanévben az egy iskolára jutó tanulók száma 225 volt. Ez a szám az 1982/83-as tanévre 312-re emelkedett. Az egy tanárra jutó tanulók száma 19,3-ról 16,4-re csökkent ez idő alatt. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy – elsősorban a kisebb településeken – lassú ütemben ugyan, de némileg nő a kislétszámú iskolák száma, de néhol a túlszűfolttság is előfordul (40 vagy több tanuló egy osztályban). Mindez nehezíti az iskolai munka megszervezését. Az iskolai hálózat fejlesztésének tervezése során törekedni kell az ilyen szélsőséges jelenségek megszüntetésére, az optimális méretű tanintézetek létrehozására. Így a legkedvezőbb feltételek alakíthatók ki az állóeszközök hatékony fel-

használására és ebből eredően a szakemberképzés minőségének javítására.

Az egészségügy állóeszközei is bővülnek, korszerűsödnek. Nőtt a kórházak mérete: 1965-ben az egy kórházra jutó kórházi ágyak száma 85 volt, ami 1982-re 148-ra emelkedett. Ez – hasonlóan az oktatáshoz – lehetővé teszi a szolgáltatások (orvosi ellátás) színvonalának emelését. Ezen az ágazaton belül a hatékonyabb eszközfelhasználást segítené az anyagi-pénzügyi eszközellátás normatív bázisának korszerűsítése.

Az intenzív fejlesztés érdekében javítani kell a szakképzett egészségügyi munkaerő munkaidőalapjának kihasználását, korszerűsíteni kell a dolgozók anyagi ösztönzési, bérezési rendszerét.

(Ism.: Gábos Zsuzsa)

MAR'JAHIN, G.:

A MUNKATERMELEKENYSÉG DIFFERENCIÁLT MUTATÓJA A MEZŐGAZDASÁGBAN

(Differencirovannüj pokazatel' proizvoditel'noszti v szel'szkom hozjajsztve.) – *Vesztnik Sztatisztiki*. 1985. 1. sz. 24–32. p.

Jelenleg a munkatermelékenységet a mezőgazdaságban a vállalatok szakosodásától függetlenül a bruttó termelésnek és a foglalkoztatottak évi átlagos létszámának (vagy a ledolgozott időnek) hányadosával mérik. A bruttó termelés a növénytermelés és az állattenyésztés termékeinek összessége. A kutatók és a gazdasági elmélet a végső termelést vagy a nettó termelést ajánlják mérőszámmal. (A végső termelés a bruttó termelésnek a mezőgazdasági célú termelő felhasználással csökkentett része; a nettó termelés egyenlő a bruttó jövedelemmel, azaz a bruttó termelés csökkentve az összes anyagi ráfordítással.)

Az agráripari komplexumok fejlődésével sokféle, különböző feladat ellátását végző, specializált vállalat jön létre. Ezekben az élő munka felszereltsége, a műszaki színvonal eltérő. Indokolt tehát differenciált mutatóval mérni a termelékenységet.

A szerző véleménye szerint a termelés különböző fázisainak, a termelés dinamikájának mérésére különböző mutatókat kell használni. A dinamika mérésére olyan mutatót kell választani, amely minél teljesebben mutatja a változást. Az egyes ágazatok (tej, marhahús, burgonya stb.) termelékenysége fizikai mértékegységű mutatókkal is mérhető. Számításai szerint a fizikai mértékegységű mutatókkal mért termelékenység ugyanolyan tendenciájú, mint a bruttó termelési érték alapján számított mutató.

ság viszonylag jelentéktelen mértékben emelkedett csupán: az 1966 és 1982 közötti időszakban a szolgáltatások volumene növekményének 64 százalékát a munkatermelékenység növekedése adta.

A nem termelő szféra valamennyi ágazata hatékonyságának és intenzitásának növekedése a következő feltételek teljesülésén alapul:

a szolgáltatási szféra fejlesztésére előirányzott anyagi és pénzügyi eszközök ésszerűbb felhasználása az egyes eszközfajták felhasználási normáinak kidolgozása, illetve korszerűsítése alapján;

a szolgáltatási ágazatok anyagi-műszaki bázisának korszerűsítése a tudományos-műszaki fejlődés legújabb eredményeinek felhasználásával, a szolgáltatások minőségének és választékának javítása céljából;

a munkaerő-felhasználás hatékonyságának növelése a dolgozók szakképzettségének növelésével a normarendszerek korszerűsítésével, a tudományos munkaszervezés módszereinek és az anyagi ösztönzés korszerű eszközeinek alkalmazásával.

Mivel a nem termelő szféra minden egyes ágazatát specifikus tulajdonságok is jellemzik, a hatékonyság és intenzitás szintjének vizsgálatát ágazatonként külön-külön kell elvégezni.

A szerző cikkében a hatékonyság és intenzitás szempontjából a közoktatás és az egészségügy területét elemzi bővebben. E két ágazatot az 1965 és 1982 közötti időszakban jellemző adatok alapján megállapítható, hogy az eszközfelhasználás hatékonyságának növekedése nem jelentős. Ennél nagyobb hatékonysággal használták fel a munkaerő-kapacitásokat. Ebben az időszakban az egy foglalkoztatottra számított termelékenység 1,75-szorosára nőtt, a bér alap egy rubeljére számított hozam pedig 21 százalékkal nőtt. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy a munkatermelékenység növekedése jelentősen elmaradt az eszköz-ellátottság növekedési ütemétől, ami ebben az időszakban 2,4-szeresére nőtt. Az alaphatékonyság 28 százalékkal csökkent.

A közoktatás terén megfigyelhető, hogy a Szovjetunióban az utóbbi időben nőtt a tanintézetek nagysága. Az 1965/66-os tanévben az egy iskolára jutó tanulók száma 225 volt. Ez a szám az 1982/83-as tanévre 312-re emelkedett. Az egy tanárra jutó tanulók száma 19,3-ról 16,4-re csökkent ez idő alatt. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy – elsősorban a kisebb településeken – lassú ütemben ugyan, de némileg nő a kislétszámú iskolák száma, de néhol a túlszűfolttság is előfordul (40 vagy több tanuló egy osztályban). Mindez nehezíti az iskolai munka megszervezését. Az iskolai hálózat fejlesztésének tervezése során törekedni kell az ilyen szélsőséges jelenségek megszüntetésére, az optimális méretű tanintézetek létrehozására. Így a legkedvezőbb feltételek alakíthatók ki az állóeszközök hatékony fel-

használására és ebből eredően a szakemberképzés minőségének javítására.

Az egészségügy állóeszközei is bővülnek, korszerűsödnek. Nőtt a kórházak mérete: 1965-ben az egy kórházra jutó kórházi ágyak száma 85 volt, ami 1982-re 148-ra emelkedett. Ez – hasonlóan az oktatáshoz – lehetővé teszi a szolgáltatások (orvosi ellátás) színvonalának emelését. Ezen az ágazaton belül a hatékonyabb eszközfelhasználást segítené az anyagi-pénzügyi eszközellátás normatív bázisának korszerűsítése.

Az intenzív fejlesztés érdekében javítani kell a szakképzett egészségügyi munkaerő munkaidőalapjának kihasználását, korszerűsíteni kell a dolgozók anyagi ösztönzési, bérezési rendszerét.

(Ism.: Gábos Zsuzsa)

MAR'JAHIN, G.:

A MUNKATERMELEKENYSÉG
DIFFERENCIÁLT MUTATÓJA A MEZŐGAZDASÁGBAN

(Differencirovannüj pokazatel' proizvoditel'noszti v szel'szkom hozjajsztve.) – *Vesztnik Sztatisztiki*. 1985. 1. sz. 24–32. p.

Jelenleg a munkatermelékenységet a mezőgazdaságban a vállalatok szakosodásától függetlenül a bruttó termelésnek és a foglalkoztatottak évi átlagos létszámának (vagy a ledolgozott időnek) hányadosával mérik. A bruttó termelés a növénytermelés és az állattenyésztés termékeinek összessége. A kutatók és a gazdasági elmélet a végső termelést vagy a nettó termelést ajánlják mérőszámmal. (A végső termelés a bruttó termelésnek a mezőgazdasági célú termelő felhasználással csökkentett része; a nettó termelés egyenlő a bruttó jövedelemmel, azaz a bruttó termelés csökkentve az összes anyagi ráfordítással.)

Az agráripari komplexumok fejlődésével sokféle, különböző feladat ellátását végző, specializált vállalat jön létre. Ezekben az élő munka felszereltsége, a műszaki színvonal eltérő. Indokolt tehát differenciált mutatóval mérni a termelékenységet.

A szerző véleménye szerint a termelés különböző fázisainak, a termelés dinamikájának mérésére különböző mutatókat kell használni. A dinamika mérésére olyan mutatót kell választani, amely minél teljesebben mutatja a változást. Az egyes ágazatok (tej, marhahús, burgonya stb.) termelékenysége fizikai mértékegységű mutatókkal is mérhető. Számításai szerint a fizikai mértékegységű mutatókkal mért termelékenység ugyanolyan tendenciájú, mint a bruttó termelési érték alapján számított mutató.

Más esetekben azonban a bruttó termelés mutatója nem alkalmas a vizsgálatra azért mert az áruvá nem váló termelési ráfordításokat kétszeresen veszi számba, egyszer mint növényi terméket (például takarmány), másodszer mint állati produktumot. Az agráripari komplexum keretein belül még halmozódás is létrejöhet, amikor az élő marhából marhahús vagy húskészítmény lesz. Két példával (Moszkva megye 2 szovhozának adataival) mutatja be a szerző, hogy a helytelen mutatószám-megválasztás a számításokat milyen mértékben torzítja.

A szovhozok számvitelében a bruttó termelési értéket 1966 óta tartják nyilván. A bruttó termelést 1973. évi változatlan áron, a folyó ráfordításokat folyó áron mutatják ki. Ezért gazdaságonként csak több lépcsőben számítható ki a volumenáras mutató a nettó termelésre vonatkozóan.

A nettó termelés mutatója az árképzés hiányosságait is tükrözi. A nettó termelés $v+m$ összetevőiből az m elem ágazatonkénti aránya különböző, így a nettó termelés tömege is részben ettől függ. A Szovjetunióban ugyanis a növényi termékek tiszta jövedelem tartalma lényegesen magasabb, mint az állati termékeké. A főágazatokon belüli arányok is eltérők, az állattenyésztésen belül például a szarvasmarha-hízalás a legkevésbé, a baromfitartás a leginkább jövedelmező.

A mutató nevezőjében, a munkaráfordításoknak pontos figyelembevétel is fontos. A munkaidő-felhasználás nem tartalmazza a különböző okok miatti munkaidő-kieséseket (a világos órák száma az ország területén különböző, az éghajlati feltételek is befolyásolják a munkavégzést stb.).

A munkatermelékenység mutatóját más mutatókkal együttesen kell vizsgálni és minősíteni. Szoros összefüggés van az eszközhatékonysággal, a jövedelmezőséggel, az anyagigényességgel. A termelés egyik vagy másik tényezőjének mennyisége is hatással van a termelési eredményre. Ezenkívül még sok más tényező, mindenekelőtt az időjárás hat a mutató számlálójára, a termelési eredményekre. A mérhető tényezők mellett tehát mérhetetlen is létezik.

A szerző Moszkva megye tej- és baromfitermelő gazdaságaiban korrelációs koefficienssel vizsgálja a munkatermelékenységi mutatók és a „tényezők” összefüggéseit. Hat munkatermelékenységi mutatót (bruttó termelés egy dolgozóra és egy munkaóra-ra; végső termelés egy dolgozóra és egy munkaóra-ra; nettó termelés egy dolgozóra és egy munkaóra-ra) és hat „tényezőt” vizsgál. A tényezők: a munka elektromos árammal való felszereltsége, a tojáshozam, tejhozam, a szakképzettséggel rendelkezők aránya az összes dolgozóból, a baromfitar-

tás, illetve a tej árbevétele az összes árbevételből. A szerző által bemutatott korrelációs együtthatók különböző erősségűek, és nem eléggé meggyőzők a kiválasztás helyességét, a számítási eljárás összefüggéseit illetően.

A Szovjetunióban a mezőgazdasági munka termelékenységét az utóbbi időben az alábbi számítás szerint mérték és mutatták ki (ismét Moszkva megye gazdaságainak példáján):

- a nem szakosodott kolhozokban és szovhozokban a bruttó termelési érték alapján (a termelékenység változása 109 százalékos volt, a mezőgazdasági foglalkoztatottak 64 százaléka itt dolgozott);
- a gazdaságközi társulásokban és az agráripari egyesülésekben a nettó termelés alapján (a termelékenységváltozás 116 százalékos, a foglalkoztatottak 15 százaléka);
- a specializált vállalatokban a végső termelés alapján (a termelékenység változása 114 százalékos, a foglalkoztatottak 21 százaléka).

A mezőgazdasági munka termelékenységének növekedése (az előbbi adatokból számítva) 111 százalék volt az 1980–1982. évek átlagában az 1977–1979. évek átlagához képest.

Valószínű, hogy a számvitel fogyatékosága miatt kényszerültek a nem szakosodott szovhozokra és kolhozokra alkalmazott megoldásra. Ezeknek a gazdaságoknak a súlya nagy, majdnem kétharmadát teszi ki az összesnek. A vegyes profil miatt feltételezhetően nagy a termelés halmozódása. Ezért megkérdőjelezhető a számítás objektivitása.

(Ism.: Szabóné Medgyesi Éva)

NIKULICSEV, Ju. V.:

ELEKTRONIKAI IPAR:
VERSENY ÉS KONCENTRÁCIÓ

(Elektronnaja induztrija: konkurencija i koncentracija.) – SZSA. *Ekonomika, Politika, Ideologija*. 1985. 1. sz. 57–64. p.

Az Egyesült Államok elektronikai iparát az átlagosnál jóval kiélezettebb verseny jellemzi. A hatvanas években a félvezetők és integrált áramkörök gyártásával foglalkozó 36 vállalat közül 1980-ban már csak nyolc vállalat gyártott televíziókészülékeket az országban, ma már szinte az egész ágazat megszűnt, átadva helyét az olcsó és jóminőségű készülékeket gyártó japán vállalatoknak.

Az elektronika – vagyis a félvezetők, integrált áramkörök, számítógépek és telekommunikációs eszközök gyártását átfogó ágazat – sajátos tudományos, műszaki és termelési jellemzőkkel rendelkezik. Az ágazat rendkívüli mértékben tudományintenzív. A termelés komplexitása miatt még a sorozatgyártás alatt is elengedhetetlen a tudo-

Más esetekben azonban a bruttó termelés mutatója nem alkalmas a vizsgálatra azért mert az áruvá nem váló termelési ráfordításokat kétszeresen veszi számba, egyszer mint növényi terméket (például takarmány), másodszer mint állati produktumot. Az agráripari komplexum keretein belül még halmozódás is létrejöhet, amikor az élő marhából marhahús vagy húskészítmény lesz. Két példával (Moszkva megye 2 szovhozának adataival) mutatja be a szerző, hogy a helytelen mutatószám-megválasztás a számításokat milyen mértékben torzítja.

A szovhozok számvitelében a bruttó termelési értéket 1966 óta tartják nyilván. A bruttó termelést 1973. évi változatlan áron, a folyó ráfordításokat folyó áron mutatják ki. Ezért gazdaságonként csak több lépcsőben számítható ki a volumenáras mutató a nettó termelésre vonatkozóan.

A nettó termelés mutatója az árképzés hiányosságait is tükrözi. A nettó termelés $v+m$ összetevőiből az m elem ágazatonkénti aránya különböző, így a nettó termelés tömege is részben ettől függ. A Szovjetunióban ugyanis a növényi termékek tiszta jövedelem tartalma lényegesen magasabb, mint az állati termékeké. A főágazatokon belüli arányok is eltérők, az állattenyésztésen belül például a szarvasmarha-hízalás a legkevésbé, a baromfitartás a leginkább jövedelmező.

A mutató nevezőjében, a munkaráfordításoknak pontos figyelembevétel is fontos. A munkaidő-felhasználás nem tartalmazza a különböző okok miatti munkaidő-kieséseket (a világos órák száma az ország területén különböző, az éghajlati feltételek is befolyásolják a munkavégzést stb.).

A munkatermelékenység mutatóját más mutatókkal együttesen kell vizsgálni és minősíteni. Szoros összefüggés van az eszközhatékonysággal, a jövedelmezőséggel, az anyagigényességgel. A termelés egyik vagy másik tényezőjének mennyisége is hatással van a termelési hatékonyságra. Ezenkívül még sok más tényező, mindenekelőtt az időjárás hat a mutató számlálójára, a termelési eredményekre. A mérhető tényezők mellett tehát mérhetetlen is létezik.

A szerző Moszkva megye tej- és baromfitermelő gazdaságaiban korrelációs koefficienssel vizsgálja a munkatermelékenységi mutatók és a „tényezők” összefüggéseit. Hat munkatermelékenységi mutatót (bruttó termelés egy dolgozóra és egy munkaóra-ra; végső termelés egy dolgozóra és egy munkaóra-ra; nettó termelés egy dolgozóra és egy munkaóra-ra) és hat „tényezőt” vizsgál. A tényezők: a munka elektromos árammal való felszereltsége, a tojáshozam, tejhozam, a szakképzettséggel rendelkezők aránya az összes dolgozóból, a baromfitar-

tás, illetve a tej árbevétele az összes árbevételből. A szerző által bemutatott korrelációs együtthatók különböző erősségűek, és nem eléggé meggyőzők a kiválasztás helyességét, a számítási eljárás összefüggéseit illetően.

A Szovjetunióban a mezőgazdasági munka termelékenységét az utóbbi időben az alábbi számítás szerint mérték és mutatták ki (ismét Moszkva megye gazdaságainak példáján):

- a nem szakosodott kolhozokban és szovhozokban a bruttó termelési érték alapján (a termelékenység változása 109 százalékos volt, a mezőgazdasági foglalkoztatottak 64 százaléka itt dolgozott);
- a gazdaságközi társulásokban és az agráripari egyesülésekben a nettó termelés alapján (a termelékenységváltozás 116 százalékos, a foglalkoztatottak 15 százaléka);
- a specializált vállalatokban a végső termelés alapján (a termelékenység változása 114 százalékos, a foglalkoztatottak 21 százaléka).

A mezőgazdasági munka termelékenységének növekedése (az előbbi adatokból számítva) 111 százalék volt az 1980–1982. évek átlagában az 1977–1979. évek átlagához képest.

Valószínű, hogy a számvitel fogyatékosága miatt kényszerültek a nem szakosodott szovhozokra és kolhozokra alkalmazott megoldásra. Ezeknek a gazdaságoknak a súlya nagy, majdnem kétharmadát teszi ki az összesnek. A vegyes profil miatt feltételezhetően nagy a termelés halmozódása. Ezért megkérdőjelezhető a számítás objektivitása.

(Ism.: Szabóné Medgyesi Éva)

NIKULICSEV, Ju. V.:

ELEKTRONIKAI IPAR:
VERSENY ÉS KONCENTRÁCIÓ

(Elektronnaja indusztriya: konkurencija i koncentracija.) – SZSA. *Ekonomika, Politika, Ideologija*. 1985. 1. sz. 57–64. p.

Az Egyesült Államok elektronikai iparát az átlagosnál jóval kiélezettebb verseny jellemzi. A hatvanas években a félvezetők és integrált áramkörök gyártásával foglalkozó 36 vállalat közül 1980-ban már csak nyolc vállalat gyártott televíziókészülékeket az országban, ma már szinte az egész ágazat megszűnt, átadva helyét az olcsó és jóminőségű készülékeket gyártó japán vállalatoknak.

Az elektronika – vagyis a félvezetők, integrált áramkörök, számítógépek és telekommunikációs eszközök gyártását átfogó ágazat – sajátos tudományos, műszaki és termelési jellemzőkkel rendelkezik. Az ágazat rendkívüli mértékben tudományintenzív. A termelés komplexitása miatt még a sorozatgyártás alatt is elengedhetetlen a tudo-

mányos módszereken alapuló minőségellenőrzési eljárások alkalmazása. (Az integrált áramkörök gyártása 400 fázisból áll, s nem ritka jelenség az, hogy a legyártott áramköröknek csupán 10–30 százaléka alkalmas használatba vételre). A hatékonyság növelésével kapcsolatos feladatok megoldása komoly tudományos–elméleti kérdések megoldását követelheti meg. Az éles verseny feltételei között számos vállalat éppen azért hagy fel tevékenységével, mert nem tud megbirkózni a termelés állandó átalakításával összefüggő tudományos–technikai problémákkal.

Az ágazat tökeigényessége jóval magasabb a hagyományos ágazatok tökeigényességénél. Az elektronikai iparban a $K+F$ ráfordítások általában az értékesítés 10 százalékát teszik ki, s ez két-háromszor akkora, mint a hagyományos ágazatok esetében. 1981-es adatok szerint a $K+F$ ráfordítások növekedési ütemének alapján rangsorolt vállalatok listáját egy 45 cégből álló csoport vezette, amelynek ilyen célú kiadásai a forgalom 34,2 százalékát tették ki.

Gyorsan növekednek az elektronikai vállalatok összeruházásai is: 1976 és 1980 között a beruházások aránya a forgalomhoz viszonyítva 10 százalékosról 16–18 százalékosra növekedett. Mindezzel nőttek a piacra lépés költségei is: jelenleg legalább 100 millió dolláros tőkeerővel kell rendelkeznie az újonnan piacra lépni kívánó elektronikai vállalatoknak.

Az elmúlt 3–4 évben a kutatásintenzív berendezések vásárlására fordított összegek az Egyesült Államokban megháromszorozódtak, s ez mindenekelőtt az elektronikai ipar termékei iránti kereslet növekedéséről tanúskodik. A hetvenes évek végén a félvezetők piaca évi átlagban 30 százalékkal, a számítógépeké 14–16 százalékkal, a miniszámítógépeké 30 százalékkal bővült. A piac kiszélesedése tovább éllezte a gyártók versenyét: nem ritkák a 20–40–60 százalékos, „hirtelen” árcsökkenések sem, amelyek révén a vállalatok piaci pozícióik megőrzésére törekszenek (Az „Intel–8008” típusú mikroprocesszor első darabjai 1973-ban 300 dollárba kerültek, áruk 2–3 évvel később 30 dollár volt, jelenleg 4–5 dollárért kaphatók). A nagyarányú árcsökkentések ugyanakkor veszélyeztethetik az egyes vállalatok pozícióit: a Texas Instruments például hasonló intézkedések kapcsán 1983 második felében csaknem 100 millió dolláros veszteséget volt kénytelen elviselni.

Megváltozott a piac struktúrája is: bár tovább növekednek az elektronikai rendszerek vásárlására és támogatására fordított állami kiadások, jelentőségük az ágazat szempontjából egyre kisebb, ha nem tekintjük a hadiipar megrendeléseit. Az elektro-

nikai ipar hadiipari szektorának fejlődése a becslések szerint 10 évvel jár a polgári szektor előtt, s ez közvetett módon is (például munkaerő-csábítás) kiélezi a versenyt az ágazaton belül. Nem jelentéktelen a hadi felhasználású elektronikai termékekre fordított kiadások nagysága: csupán a Pentagon 19 milliárd dollárt költött ilyen termékek vásárlására 1980-ban, s ez az összeg a becslések szerint – állandó árakon számolva – 1989-re eléri a 26 milliárd dollárt (a számítógépes hadi rendszerek költsége nélkül).

Mindemellett nem hanyagolható el az állami támogatások szerepe az ágazat fejlődésében. Az 1977. évi adatok szerint az elektrotechnikai és a telekommunikációs berendezések gyártása terén a $K+F$ -re legtöbbet költő négy nagyvállalat a $K+F$ -re fordítható állami támogatások 66 százalékát kapta. A lista további négy tagjával együtt e vállalatok az állami támogatások 94 százalékát élvezhették. A hivatalos álláspont ellenére az állami szerződések 63,7 százalékát kötötték meg nem versenytárgyalásos alapon.

Az integrált áramkörök gyártása terén az Egyesült Államok pozíciói stabilnak tűnnek: már a hetvenes évek közepén amerikai vállalatok tartották ellenőrzésük alatt az amerikai piac 98 százalékát, a nyugat-európai piac 78 és a japán piac 20 százalékát. A nemzetközi verseny szempontjából a japán vállalatok konkurrenciája igen erős. A félvezetők kereskedelmében 1978-tól kezdve az Egyesült Államok egyre nagyobb deficitet mondhat magának Japánnal szemben. A deficit nagysága 1978-ban 28,5 millió, 1979-ben 69,8 millió, 1980-ban 245,7 millió, 1981-ben 216,5 millió, 1982-ben pedig 393,2 millió dollár volt. Természetesen nem szabad túlértékelni a külföldi vállalatok szerepét: a nyolcvanas évek elején az említett vállalatok – jelentős tevékenységük ellenére – az elektronikai termékek piacának egytizedét sem tartották ellenőrzésük alatt az Egyesült Államokban. Figyelemre méltó azonban az, hogy a külföldi vállalatok által kezdeményezett vállalati egyesülések legkíméletlenebb formáival a legfejlettebb elektronikai ágazatokban lehet találkozni. A hetvenes években 28 esetben következett be vállalati egyesülés vagy vállalatok átvétele, s ebből 18 alkalommal külföldi vállalat volt a kezdeményező fél. A külföldi vállalatok így hozzájuthatnak a leghaladóbb technikához, az amerikai fél pedig nem utolsósorban saját versenyképességének növekedésében reménykedik a tranzakció révén.

A japán „fenyegetés” az ágazatban végbemenő centralizációs és koncentrációs folyamatok elősegítő tényezője. A külpiaci pozíciók megerősítése céljából az amerikai

vállalatok gyakran folyamodnak mind az „alulról”, illetve „felülről” történő vertikális integráció eszközeihez. Az integrációk megvalósításának legegyszerűbb módja a kisebb vállalatok megvásárlása. E tekintetben jellemző az IBM gyakorlata. A mikroprocesszorokat gyártó Intel cég 12 százalékos részesedésének megszerzését követően az IBM-et az évszázad mikroelektronikai üzletének megkötőjeként emlegették.

Gyakori az is, hogy a vállalatok közös kutatási-fejlesztési társulásokat létesítenek a nagy tőkeigényű innovációk megvalósítása céljából. E társulásokkal szemben az amerikai törvénykezés igen engedékeny.

(Ism.: Hegedűs Péter)

SMITH, D. J.:

A SZEMÉLYI VAGYONOK KONCENTRÁCIÓJA
AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN

(Trends in the concentration of personal wealth in the United States, 1958 to 1976.) – *The Review of Income and Wealth*. 1984. 4. sz. 419–428. p.

Számos statisztikai adat bizonyítja, hogy 1958 és 1976 között a vagyoni koncentráció mérséklődött az Egyesült Államokban. Kevésbé részletes adatok alapján a folyamat időben visszafelé 1929-ig bizonyítható. A vagyoni különbségek mérséklődésének folyamata nem egyenletes, időnként (például 1949 és 1956 között, valamint 1962 és 1965 között) a vagyonkoncentrációs folyamatok átmenetileg erősebbeknek bizonyultak.

Több történész véleménye szerint a függetlenségi háborúk után az akkori Amerikai Egyesült Államokban a vagyoni megoszlás a legkiegyenlítettebb volt nemzetközi viszonylatban. Valójában ezt a véleményt adatok nem támasztják alá. Az viszont valószínűnek tűnik, hogy a múlt század közepétől egészen 1929-ig – a polgárháború és az első világháború időszakától eltekintve – a vagyoni különbségek erősen megnövekedtek. Érzékelhetően csökkent a vagyoni differenciáltság a világválság időszakában (1929 és 1933 között), a második világháború idején és az ezt követő néhány évben (1939 és 1949 között); és az 1972 és 1976 közötti évek is a nivellálódást jelzik.

A jelenlegi részletesebb adatok az Egyesült Államok nemzeti vagyonának mérlegrendszeréből, a nemzeti számlarendszerből, a szövetségi vagyonadó-nyilvántartásból, továbbá a belföldi jövedelemadó-szolgálat számításaiból származnak. Az adatok egyénekre és nem családokra vonatkoznak, és a következtetések a népesség 8–10 százalékára kiterjedő reprezentatív mintán alapulnak. A vagyonadó-nyilvántartásba való felvétel feltétele, hogy az adóalany lega-

lább 60 000 dollárnyi bruttó (azaz az adóságokkal nem csökkentett összegű) vagyonnal rendelkezzen. Mivel ez az összeg egy szerényebb kivitelű ház és gépkocsi értékét teszi ki, a nyilvántartásból kimaradók aránya jelentéktelen.

1958 és 1976 között folyó áron számítva több mint háromszorosára (1400 milliárd dollárról 4600 milliárd dollárra) növekedett a lakosság vagyona. Ezen belül 43,9 százalékról 53,0 százalékra emelkedett a kézzel fogható, tényleges vagyon – ingatlanok, értékesebb ingóságok – aránya (összességében megnégyszereződött). 15,6 százalékról 22,3 százalékra nőtt a lakosság birtokában levő készpénzek, számlapénzek lakossági vagyonon belüli hányada (összegét tekintve közel megötszöröződött) A lakossági kézben levő vállalkozói vagyonok, termelőeszközök aránya (23–24 százalék) változatlan maradt. Lényegesen csökkent a részvényeknek a vagyonok nagyságában betöltött szerepe (20,5 százalékról 14,1 százalékra).

Nehézséget okozott a számításokban a lakosság birtokában levő trösztli vagyonok értékelése, illetve az életbiztosítási kötvények, társadalombiztosítási járandóságok vagyonhelyettesítő szerepének becslése. (Nyilván, ha nincs valakinek társadalombiztosítási jogosultsága, akkor ezt helyettesítendő vagyonfelhalmozásra kényszerül.) Mivel ezeknek a becsült összegeknek a jelentősége a lakossági vagyon összegén belül csekély (1976-ban 6 százaléknyi), és ez az arány 1958 után lényegesen nem változott, a becslés a vagyoni egalizálódás mértékét érdemlegesen nem befolyásolta.

A lakosság bruttó vagyonához viszonyítva 1958 és 1976 között érzékelhetően (13,9 százalékról 18,6 százalékra) emelkedett a lakossági tartozások aránya. Emiatt, míg a bruttó vagyon értéke 1976-ban az 1958. évinek 344 százaléka, a nettó vagyon csak 325 százaléka.

A vagyoni nivellálódás egyenetlen, átmeneti differenciálódásokon keresztül érvényesülő hatását jelzi, hogy a lakosság legtehetősebb egy százaléka a lakossági nettó vagyonnak 1958-ban 26,6 százalékát, 1976-ban 31,3 százalékát, 1969-ben 27,4 százalékát, 1976-ban 19,2 százalékát birtokolta. A nivellálódás folyamata a hagyományos vagyontárgyak (ingatlanok, nagyértékű ingóságok) terén szerényebb volt. Ezek értékéből 1958-ban a népesség leggazdagabb egy százaléka 15,1 százalékot, 1976-ban 12,6 százalékot birtokolt. A készpénzek, számlapénzek összegén belül a felső egy százalék részesedése 14,9 százalékról 10,9 százalékra csökkent. Nagymértékű volt a leggazdagabbak visszaesése a jelzett időszakban a részvénytulajdon terén: 68,8 százalékról 46,0 százalékra.

vállalatok gyakran folyamodnak mind az „alulról”, illetve „felülről” történő vertikális integráció eszközeihez. Az integrációk megvalósításának legegyszerűbb módja a kisebb vállalatok megvásárlása. E tekintetben jellemző az IBM gyakorlata. A mikroprocesszorokat gyártó Intel cég 12 százalékos részesedésének megszerzését követően az IBM-et az évszázad mikroelektronikai üzletének megkötőjeként emlegették.

Gyakori az is, hogy a vállalatok közös kutatási-fejlesztési társulásokat létesítenek a nagy tőkeigényű innovációk megvalósítása céljából. E társulásokkal szemben az amerikai törvénykezés igen engedékeny.

(Ism.: Hegedűs Péter)

SMITH, D. J.:

A SZEMÉLYI VAGYONOK KONCENTRÁCIÓJA
AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN

(Trends in the concentration of personal wealth in the United States, 1958 to 1976.) – *The Review of Income and Wealth*. 1984. 4. sz. 419–428. p.

Számos statisztikai adat bizonyítja, hogy 1958 és 1976 között a vagyoni koncentráció mérséklődött az Egyesült Államokban. Kevésbé részletes adatok alapján a folyamat időben visszafelé 1929-ig bizonyítható. A vagyoni különbségek mérséklődésének folyamata nem egyenletes, időnként (például 1949 és 1956 között, valamint 1962 és 1965 között) a vagyonkoncentrációs folyamatok átmenetileg erősebbeknek bizonyultak.

Több történész véleménye szerint a függetlenségi háborúk után az akkori Amerikai Egyesült Államokban a vagyoni megoszlás a legkiegyenlítettebb volt nemzetközi viszonylatban. Valójában ezt a véleményt adatok nem támasztják alá. Az viszont valószínűnek tűnik, hogy a múlt század közepétől egészen 1929-ig – a polgárháború és az első világháború időszakától eltekintve – a vagyoni különbségek erősen megnövekedtek. Érzékelhetően csökkent a vagyoni differenciáltság a világválság időszakában (1929 és 1933 között), a második világháború idején és az ezt követő néhány évben (1939 és 1949 között); és az 1972 és 1976 közötti évek is a nivellálódást jelzik.

A jelenlegi részletesebb adatok az Egyesült Államok nemzeti vagyonának mérlegrendszeréből, a nemzeti számlarendszerből, a szövetségi vagyonadó-nyilvántartásból, továbbá a belföldi jövedelemadó-szolgálat számításaiból származnak. Az adatok egyénekre és nem családokra vonatkoznak, és a következtetések a népesség 8–10 százalékára kiterjedő reprezentatív mintán alapulnak. A vagyonadó-nyilvántartásba való felvétel feltétele, hogy az adóalany lega-

lább 60 000 dollárnyi bruttó (azaz az adóságokkal nem csökkentett összegű) vagyonnal rendelkezzen. Mivel ez az összeg egy szerényebb kivitelű ház és gépkocsi értékét teszi ki, a nyilvántartásból kimaradók aránya jelentéktelen.

1958 és 1976 között folyó áron számítva több mint háromszorosára (1400 milliárd dollárról 4600 milliárd dollárra) növekedett a lakosság vagyona. Ezen belül 43,9 százalékról 53,0 százalékra emelkedett a kézzel fogható, tényleges vagyon – ingatlanok, értékesebb ingóságok – aránya (összességében megnégyszereződött). 15,6 százalékról 22,3 százalékra nőtt a lakosság birtokában levő készpénzek, számlapénzek lakossági vagyonon belüli hányada (összegét tekintve közel megötszöröződött) A lakossági kézben levő vállalkozói vagyonok, termelőeszközök aránya (23–24 százalék) változatlan maradt. Lényegesen csökkent a részvényeknek a vagyonok nagyságában betöltött szerepe (20,5 százalékról 14,1 százalékra).

Nehézséget okozott a számításokban a lakosság birtokában levő trösztli vagyonok értékelése, illetve az életbiztosítási kötvények, társadalombiztosítási járandóságok vagyonhelyettesítő szerepének becslése. (Nyilván, ha nincs valakinek társadalombiztosítási jogosultsága, akkor ezt helyettesítendő vagyonfelhalmozásra kényszerül.) Mivel ezeknek a becsült összegeknek a jelentősége a lakossági vagyon összegén belül csekély (1976-ban 6 százaléknál), és ez az arány 1958 után lényegesen nem változott, a becslés a vagyoni egalizálódás mértékét érdemlegesen nem befolyásolta.

A lakosság bruttó vagyonához viszonyítva 1958 és 1976 között érzékelhetően (13,9 százalékról 18,6 százalékra) emelkedett a lakossági tartozások aránya. Emiatt, míg a bruttó vagyon értéke 1976-ban az 1958. évinek 344 százaléka, a nettó vagyon csak 325 százaléka.

A vagyoni nivellálódás egyenetlen, átmeneti differenciálódásokon keresztül érvényesülő hatását jelzi, hogy a lakosság legtehetősebb egy százaléka a lakossági nettó vagyonnak 1958-ban 26,6 százalékát, 1976-ban 31,3 százalékát, 1969-ben 27,4 százalékát, 1976-ban 19,2 százalékát birtokolta. A nivellálódás folyamata a hagyományos vagyontárgyak (ingatlanok, nagyértékű ingóságok) terén szerényebb volt. Ezek értékéből 1958-ban a népesség leggazdagabb egy százaléka 15,1 százalékot, 1976-ban 12,6 százalékot birtokolt. A készpénzek, számlapénzek összegén belül a felső egy százalék részesedése 14,9 százalékról 10,9 százalékra csökkent. Nagymértékű volt a leggazdagabbak visszaesése a jelzett időszakban a részvénytulajdon terén: 68,8 százalékról 46,0 százalékra.

Bár a leggazdagabb egy százalék egy főre jutó adósságállománya 1976-ban 14-szeresen haladta meg az országos átlagot – ez érthető is, hiszen ennek a rétegnek van leginkább megterhelhető vagyona –, eladósodottságuk a vizsgált időszakban kevésbé nőtt, mint a lakosságé általában. 1958-ban bruttó vagyonuk 9,2 százalékát tette ki adósságaik összege, 1976-ban már csak 4,7 százalékát.

A leggazdagabb egy százalék vagyoni tévesztésénél a „szupergazdagok” (a legvagyonosabb egymillió amerikai, a lakosság fél százaléka) tévesztése még érzékenyebb. 1958-ban ők birtokolták a nettó lakossági vagyon 21,4 százalékát, 1976-ban már csak 14,4 százalékát. Relatív arányuk 33 százalékkal csökkent, míg a felső egy százaléké 28 százalékkal.

Milyen vagyontárgyakban nyilvánul meg a szupergazdagság? Míg egy átlagpolgár vagyonának 1976-ban 14,1 százalékát tették ki a részvények, a felső félszázalék vagyonának 37,6 százalékát (1958-ban még a többségét, 58 százalékát). Kisebb az eltérés a készpénzek és a számlapénzek terén: egy felső félszázalékba tartozó személy ebből 13-szor annyival rendelkezik, mint egy átlagpolgár, kézzel fogható, tényleges vagyona (ingatlana, értékes ingóságai) pedig 17-szer értékesebb az átlagosnál.

(Ism.: Fekete Gyula)

SMITT, D. G.:

PÓTLÓLAGOS JUTTATÁSOK A MAGÁNVÁLLALATOK NYUGDIJASAINAK

(Postretirement increases under private pension plans.) – *Monthly Labor Review*. 1984. szept. 3–8.

Még a rövid időtávot átfogó gyors infláció is lényegesen csökkentheti a rögzített összegű nyugdíjak vásárlóerejét. Például az 1978 és 1981 közötti időszakban, amikor a fogyasztói árak 51 százalékkal nőttek az Egyesült Államokban, a fix nyugdíjjal rendelkező magánnyugdíjasok elvesztették járandóságuk reálértékének egyharmadát.

Kisebb arányú, de hosszabb időn át tartó infláció még súlyosabban érintheti napjaink nyugdíjasait, akik gyakran 15 éven át vagy még tovább kapják nyugdíjellátmányukat. Évi 5 százalékos infláció 15 év alatt „elviszi” az eredeti nyugdíjösszeg vásárlóerejének felét, 7,5 százalékos fogyasztóiárnövekedés esetén pedig kétharmad részt tesz ki a reálérték-veszteség. Ilyenformán a rögzített összegű nyugdíj még akkor is alaposan csökken, ha az infláció csak „egy-jegyű”. A vásárlóerő-veszteség legalább részleges csökkentésére számos munkáltató nyugdíj-kiegészítést ad nyugdíjasainak.

A pótlólagos nyugdíjkifizetésekről az Egyesült Államok Munkaügyi Statisztikai Hivatalának e célra készített éves reprezentatív felvétele tájékoztat. Ez az adatgyűjtés – Alaszka és Hawaii kivételével – az Egyesült Államok összes magánvállalatára kiterjedt, mégpedig az utóbbiak – ágazattól függően – legalább 50, 100, illetve 250 dolgozót foglalkoztató telepeire. A következő ágazatokról van szó: bányászat, építőipar, feldolgozó ipar, szállítás, hírközlés, villamosenergia- és gáztermelés, illetve -elosztás, egészségügyi szolgáltatások, nagy- és kiskereskedelem, pénz- és biztosító intézetek, ingatlanügynökségek és más, kiválasztott szolgáltatások. Az 1982. évi felmérés mintájában 1516 gazdasági egység tartozott, 21 millió foglalkoztatottal és több mint 44 000 telepet képviselve. Nem töltöttek ki kérdőívet a legrangosabb vállalati igazgatókról, a részmunkaidős, az ideiglenes és az időszaki dolgozókról, valamint a rendszeresen úton levő munkavállalókról, mint amilyenek például a kamionvezetők és a repülőgépek személyzete.

1982-ben csaknem 18 millió dolgozóra terjedtek ki a közepes méretű és a nagy vállalatok nyugdíjrendszerei. Az érintettek 40 százaléka tartozott olyan nyugdíjpénztárhoz, amelyek 1978-tól 1981-ig bezárólag – legalább egy ízben – pótlólagos nyugdíjat fizettek. A résztvevők 3 százalékának minden külön döntés nélkül, automatikusan folyósította a nyugdíjpénztár a kiegészítő nyugdíjat. A fennmaradó 97 százalék esetében a nyugdíjszabályzat a szolgálati idő függvényében vagy meghatározott dollárösszeget állapított meg, vagy az átlagos kereset bizonyos százalékát rögzítette járandóságként, és semmiféle záradékot nem tartalmazott az esetleges nyugdíj-kiegészítésekről. Ilyenkor a pótlólagos nyugdíjat később vagy alkalmilag állapították meg, vagy belátása szerint adta azt a vállalat.

Az ismertetett felmérés adatait azoktól a teljes munkaidőben foglalkoztatott dolgozóktól kérték, akik a vizsgálat idején az érintett magánvállalat nyugdíjpénztárának tagjai voltak, és nem azoktól, akik az adott időszak folyamán nyugdíjban részesültek. Arra voltak kíváncsiak, hogy az aktív dolgozóknak – nyugdíjrendszerük szabályai szerint – joguk lesz-e automatikus vagy ad hoc (a munkáltató elhatározásától, esetleg a szakszervezettől is függő) nyugdíjkorrekcióra. Ezután – változó összegű nyugdíjakra és nyugdíjasként eltöltött különböző időtartamokra vonatkozóan – kigyűjtötték, hogy az 1977. december 31 után ténylegesen visszavonult „saját” nyugdíjasok említett módon képzett csoportjai 1981. december 31-ig bezárólag kaptak-e egyáltalán nyugdíj-kiegészítést, s ha részesültek ilyen-

Bár a leggazdagabb egy százalék egy főre jutó adósságállománya 1976-ban 14-szeresen haladta meg az országos átlagot – ez érthető is, hiszen ennek a rétegnek van leginkább megterhelhető vagyona –, eladósodottságuk a vizsgált időszakban kevésbé nőtt, mint a lakosságé általában. 1958-ban bruttó vagyonuk 9,2 százalékát tette ki adósságaik összege, 1976-ban már csak 4,7 százalékát.

A leggazdagabb egy százalék vagyoni tévesztésénél a „szupergazdagok” (a legvagyonosabb egymillió amerikai, a lakosság fél százaléka) tévesztése még érzékelhetőbb. 1958-ban ők birtokolták a nettó lakossági vagyon 21,4 százalékát, 1976-ban már csak 14,4 százalékát. Relatív arányuk 33 százalékkal csökkent, míg a felső egy százaléké 28 százalékkal.

Milyen vagyontárgyakban nyilvánul meg a szupergazdagság? Míg egy átlagpolgár vagyonának 1976-ban 14,1 százalékát tették ki a részvények, a felső félszázalék vagyonának 37,6 százalékát (1958-ban még a többségét, 58 százalékát). Kisebb az eltérés a készpénzek és a számlapénzek terén: egy felső félszázalékba tartozó személy ebből 13-szor annyival rendelkezik, mint egy átlagpolgár, kézzel fogható, tényleges vagyona (ingatlana, értékes ingóságai) pedig 17-szer értékesebb az átlagosnál.

(Ism.: Fekete Gyula)

SMITT, D. G.:

PÓTLÓLAGOS JUTTATÁSOK A MAGÁNVÁLLALATOK NYUGDIJASAINAK

(Postretirement increases under private pension plans.) – *Monthly Labor Review*. 1984. szept. 3–8.

Még a rövid időtávot átfogó gyors infláció is lényegesen csökkentheti a rögzített összegű nyugdíjak vásárlóerejét. Például az 1978 és 1981 közötti időszakban, amikor a fogyasztói árak 51 százalékkal nőttek az Egyesült Államokban, a fix nyugdíjjal rendelkező magánnyugdíjasok elvesztették járandóságuk reálértékének egyharmadát.

Kisebb arányú, de hosszabb időn át tartó infláció még súlyosabban érintheti napjaink nyugdíjasait, akik gyakran 15 éven át vagy még tovább kapják nyugdíjellátmányukat. Évi 5 százalékos infláció 15 év alatt „elviszi” az eredeti nyugdíjösszeg vásárlóerejének felét, 7,5 százalékos fogyasztóiárnövekedés esetén pedig kétharmad részt tesz ki a reálérték-veszteség. Ilyenformán a rögzített összegű nyugdíj még akkor is alaposan csökken, ha az infláció csak „egy-jegyű”. A vásárlóerő-veszteség legalább részleges csökkentésére számos munkáltató nyugdíj-kiegészítést ad nyugdíjasainak.

A pótlólagos nyugdíjkifizetésekről az Egyesült Államok Munkaügyi Statisztikai Hivatalának e célra készített éves reprezentatív felvétele tájékoztat. Ez az adatgyűjtés – Alaszka és Hawaii kivételével – az Egyesült Államok összes magánvállalatára kiterjedt, mégpedig az utóbbiak – ágazattól függően – legalább 50, 100, illetve 250 dolgozót foglalkoztató telepeire. A következő ágazatokról van szó: bányászat, építőipar, feldolgozó ipar, szállítás, hírközlés, villamosenergia- és gáztermelés, illetve -elosztás, egészségügyi szolgáltatások, nagy- és kiskereskedelem, pénz- és biztosító intézetek, ingatlanügynökségek és más, kiválasztott szolgáltatások. Az 1982. évi felmérés mintájában 1516 gazdasági egység tartozott, 21 millió foglalkoztatottal és több mint 44 000 telepet képviselve. Nem töltöttek ki kérdőívet a legrangosabb vállalati igazgatókról, a részmunkaidős, az ideiglenes és az időszaki dolgozókról, valamint a rendszeresen úton levő munkavállalókról, mint amilyenek például a kamionvezetők és a repülőgépek személyzete.

1982-ben csaknem 18 millió dolgozóra terjedtek ki a közepes méretű és a nagy vállalatok nyugdíjrendszerei. Az érintettek 40 százaléka tartozott olyan nyugdíjpénztárhoz, amelyek 1978-tól 1981-ig bezárólag – legalább egy ízben – pótlólagos nyugdíjat fizettek. A résztvevők 3 százalékának minden külön döntés nélkül, automatikusan folyósította a nyugdíjpénztár a kiegészítő nyugdíjat. A fennmaradó 97 százalék esetében a nyugdíjszabályzat a szolgálati idő függvényében vagy meghatározott dollárösszeget állapított meg, vagy az átlagos kereset bizonyos százalékát rögzítette járandóságként, és semmiféle záradékot nem tartalmazott az esetleges nyugdíj-kiegészítésekről. Ilyenkor a pótlólagos nyugdíjat később vagy alkalmilag állapították meg, vagy belátása szerint adta azt a vállalat.

Az ismertetett felmérés adatait azoktól a teljes munkaidőben foglalkoztatott dolgozóktól kérték, akik a vizsgálat idején az érintett magánvállalat nyugdíjpénztárának tagjai voltak, és nem azoktól, akik az adott időszak folyamán nyugdíjban részesültek. Arra voltak kíváncsiak, hogy az aktív dolgozóknak – nyugdíjrendszerük szabályai szerint – joguk lesz-e automatikus vagy ad hoc (a munkáltató elhatározásától, esetleg a szakszervezettől is függő) nyugdíjkorrekcióra. Ezután – változó összegű nyugdíjakra és nyugdíjasként eltöltött különböző időtartamokra vonatkozóan – kigyűjtötték, hogy az 1977. december 31 után ténylegesen visszavonult „saját” nyugdíjasok említett módon képzett csoportjai 1981. december 31-ig bezárólag kaptak-e egyáltalán nyugdíj-kiegészítést, s ha részesültek ilyen-

ben, mennyit vehettek fel. Végül az utóbbi értékeket súlyozták az aktív keresők jogsultságai alapján meghatározott arányszámokkal. Így a különböző csoportokra (és évekre) átlagos összegeket tudtak számolni.

A felmérésből kiderült, hogy az 1978–1981. években a nyugdíjak automatikus növelése – a nyugdíj 1977. évi nagyságától függően – 13,4–15,2 százalékos volt, az ad hoc kiigazítások pedig – ugyanilyen alapon – 8,8–24,3 százalékos érték el. Mindkét korrekciós módszer a kisnyugdíjasoknak juttatott nagyobb arányú pótlékot. Akiknek eleve járt a nyugdíj-kiegészítés, azokra vonatkozóan nem ritkán alsó vagy éppenséggel felső összeghatárt állapítottak meg, más esetekben – ha nagy volt az eredeti nyugdíj – korlátozták a kiegészítés százalékát. Amennyiben bérlakásban élt a nyugdíjas, akkor külön megvizsgálták és figyelembe vették a lakberek inflálódásának mértékét is. Az alkalmoszerű kifizetésekkel (az ad hoc rendszerben) azokat részesítették előnyben, akik régebben voltak nyugdíjasok.

A nyugdíj-kiegészítések ellenére ritkán sikerült megőrizni a nyugdíjak vásárlóerejét. Egyetlen csoport kivételével a nyugdíjnövekedés aránya még a felét sem érte el a fogyasztóiár-index négyéves emelkedésének.

Az ad hoc nyugdíj-kiegészítéseket szabálytalan időközökben adják, a munkáltató (és néha a szakszervezet) elhatározásától függően. Anyagi értelemben attól függ a juttatás mértéke és gyakorisága, hogy mennyit jövedelmeznek a nyugdíjintézeti behúrázások, milyen a munkáltató cég pénzügyi helyzete, és mennyire kedvezők vagy előnytelenek az általános gazdasági körülmények.

Néhány munkáltató már az 1950-es és az 1960-as években is adott önkéntes nyugdíj-kiegészítést, de az 1980-as években jóval gyakoribbá váltak az ilyen juttatások. 1978 és 1981 között – amint a vizsgálat mutatta – a szokásosnál sűrűbben fordult elő a nyugdíjak ad hoc pótlása, mivel a jelentős infláció ráirányította a figyelmet a fix összegű nyugdíjból élők nehezülő helyzetére. Csaknem kétötöde azoknak az aktív dolgozóknak, akikre a Hivatal 1982-es felmérése kiterjedt, olyan nyugdíjrendszerbe tartozott, amely az 1978 és 1981 közötti években – legalább egyszer – kiegészítő nyugdíjat folyósított tagjainak. A munkáltató szabad elhatározásától függő nyugdíj-kiegészítő rendszer kedvezményezettjei a négy év alatt legalább egyszer kaptak volna nyugdíjpótlékot, ha már inaktívak. A vizsgálat három foglalkozási csoportot különböztet meg: a diplomásokat és az adminisztratív ügyintézőket, a műszakiakat és az irodai dolgozókat, végül

a termelő apparátus dolgozóit. Úgy találták, hogy a három csoport tagjai – nyugdíj-szabályzatuk alapján – nagyjából azonos gyakorisággal részesültek volna nyugdíj-kiegészítésben 1979 és 1981 között, mégis a legtöbbször a termelésben foglalkoztattaknak járt volna a pótlólagos nyugdíj-összeg.

A vizsgált négy év alatt – a már ismertett számítási mód szerint – 35–161 dollárt ért el egy-egy ad hoc nyugdíj-kiegészítés. Arányát tekintve a nagyobb alapnyugdíjat élvezők kaptak kevesebbet, abszolút értelemben viszont ők jutottak jelentősebb összeghez.

Az eseti nyugdíjpótléokra „szerződött” aktív keresők háromötöde szolgálati idejétől függően részesül majd kiegészítő juttatásban. Tényszámok szerint azok, akik 1967-ben mentek nyugdíjba, közel kétszer akkora ad hoc kiigazítást kapnak az 1978 és 1981 közötti években, mint például az 1977-ben visszavonultak. A munkáltatók elismerték, hogy a régebben kiváltak egyfelől kisebb alapnyugdíjjal rendelkeznek, másfelől többet veszítettek nyugdíjuk reálértékéből az évek során, mint a frissebb keletű nyugdíjasok.

Automatikus nyugdíj-kiigazításra a magánmunkáltatók 1982-ben megkérdezett aktív keresői közül 3 százalék számíthat. Közülük 1 százalékpontnyi kedvezményezett olyan nyugdíjpénztár tagja, amely az 1978 és 1981 közötti években önkéntes (eseti) pótlékot is adott tagjainak. Itt jegyzendő meg: a közszolgálatban az automatikus nyugdíjkorrekció sokkal gyakoribb, mint a magánszektorban. Automatikus például a szövetségi államapparátus, a katonai személyzet és a társadalombiztosítási szolgálat nyugdíjpótlása is. A kiigazítás alapja a létfenntartási javak árindexe. Egy-egy amerikai állampolgár akár háromféle nyugdíjjal is rendelkezhet, ha például magánvállalatban és állami szolgálatban egyaránt dolgozott, s ha ezenkívül általános nyugdíjintézeti biztosítása is volt.

Az automatikus nyugdíj-kiegészítést legtöbbször a létfenntartási javak árának alakulásával kapcsolják össze. Kivételesen előfordul évi 2 százalékos nyugdíjnövelés is, néha pedig a bérek változásához kötik a nyugdíjösszeg emelését. Nem szabad azonban megfeledkeznünk az automatikus kiigazítás rendszerének csekély arányáról a nyugdíjkorrekciós eljárásokon belül. Az 1982-es adatfelvétel során 880 nyugdíjszabályzatot vizsgáltak meg, és ebből csak 23-ban találtak záradékot automatikus pótlékolási kötelezettségre. (A 23-ból 11 szabályzat olyan arányú nyugdíjtöbbletet biztosít, mint amennyi a létfenntartási index növekedése, de legfeljebb évi 3 százalékos.

Más „tervek” kevesebbet nyújtanak az árindex szabta mértéknél, ám a kiigazítás lehet 3 százaléknál több is. Előfordul, hogy csak akkor adnak automatikus nyugdíjpótlást, ha az árindex változása nagyobb 3 százaléknál, máskor a nyugdíjösszeg nagyságához kötik a szakaszos pótlékolást.)

Az automatikus nyugdíjkorrekciós rendszerek kimondják a „lefelé” való módosítás lehetőségét is. Ezt teszi a nyugdíjszabályzatok háromötöde, minimumként azonban a legtöbbjük fenntartja az eredeti nyugdíjösszeget.

1978 és 1981 között az automatikus nyugdíjpótlékolás leggyakoribb aránya 12,6 százalék volt, vagyis évi 3 százalék, négy éven át. A cégek félnek attól, hogy jelentősebb gépies nyugdíj-kiigazítást vállaljanak, inkább alkalmilag adnak pótlást, ha jónak és lehetségesnek tartják.

1977 és 1981 decembere közt átlagosan 51 százalékkal nőtt az Egyesült Államokban a létfenntartási javak ára. Noha ez az index nem a nyugdíjasok fogyasztási szerkezetét veszi alapul, annyi bizonyosan megállapítható, hogy a nyugdíjasok járandóságának vásárlóereje a vizsgált 4 év alatt csökkent. Még ha azt a foglalkozási csoportot (a diplomásokat és az adminisztratív ügyintézőket), továbbá azt a nyugdíjba vonulási évet (1976) és havi nyugdíjösszeget (1977. évi 250 dollár) tekintjük is, amelyben a legnagyobb az 1977 és 1981 közötti nyugdíj-kiigazítás aránya, akkor is azt kell mondanunk, hogy a nyugdíjnövekedés nem volt több, mint az áremelkedés fele. A nyugdíjak vásárlóerejének általános hanyatlása azonban nem ennyire kedvezőtlen, mivel a legtöbb magánnyugdíjas a társadalombiztosítási rendszertől is kap ellátmányt, mégpedig az árindexszel korrigált összegben.

Az automatikus nyugdíj-kiigazítási rendszer az 1978 és 1981 közötti időszakban nagyobb biztonságot nyújtott kedvezményezettjeinek, mint az eseti, mert, bár kisebb arányú pótléket biztosított, ezt rendszeresen, évről évre folyósította. Az ad hoc juttatás a legtöbb esetben csupán egyszeri volt az áttekintett 4 év alatt.

(Ism.: Somogyi Miklós)

WINEGARDEN, C. R.:

A NŐK TERMÉKENYSÉGE,
KERESŐ FOGLALKOZÁSA ÉS CSALÁDI ÁLLAPOTA

(Women's fertility, market work and marital status: a test of the new household economics with international data.) — *Economica*. 1984. nov. 204 sz. 447–456. p.

G. S. Becker 1960-ban és J. Mincer 1962-ben megjelent tanulmánya óta, amelyek a termékenység, a nők kereső foglalkozása és

családi állapota egyidejű vizsgálatát célozták, több tanulmány tett kísérletet a demográfiai magatartás empirikus modelljének kidolgozására azon a témakörön belül, amelyet a szerző „new household economics”-nak nevez, s amit talán „új háztartásgazdaságtan” vagy a „háztartások új gazdaságstatisztikája” címen fejezhetnék ki magyarul. A korábbi hasonló témájú vizsgálatoktól e tanulmányokat általában az különböztette meg, hogy a férfiak és a nők időbeosztásával kapcsolatos magatartásokat döntési folyamatként fogták fel.

A korábbi hasonló modellekkel szemben a szerzőnek az a leglényegesebb kifogása, hogy azokban a termékenység, a női foglalkoztatottság és a családi állapot általában nem, vagy nem minden endogén változó, más szóval: a modellben a változók kölcsönös egymástól függése nem volt megoldott. A szerző ennek a követelménynek igyekezett megfelelni úgy, hogy a demográfiai változókat ár- és jövedelemváltozóktól, valamint egymástól való függőségükben vizsgálta.

A tanulmány először a modellt és ennek elméleti megalapozását ismerteti.

A modell három egyenletből áll. Az első a nők reprodukciós arányát (a termékenységet) magyarázza: a szülőképes korú dolgozó nők arányával súlyozott átlagos női munkabérekkel a feldolgozó iparban, a szülőképes korú férjes nők arányával súlyozott átlagos férfi munkabérekkel (hasonlóképpen a feldolgozó iparban); valamint egy karakterisztikus változóval, amely a terhesség-megszakítások megengedettségét vagy tilalmát fejezi ki. A második egyenlet a női munkavállalók arányának változását magyarázza a feldolgozó ipari átlagos női és férfi munkabérekkel, valamint azzal a változóval, amely a szolgáltatási ágazat foglalkoztatottságának az összes foglalkoztatottságon belüli arányát mutatja, nyilván abból az elgondolásból kiindulva, hogy a nők itt tudnak a legkönnyebben elhelyezkedni. A harmadik egyenletben (a szülőképes korú házas nők arányának alakulása) a magyarázó változók ismét a fenti órabérváltozók és a propagatív korú népesség nemek szerinti megoszlása. A specifikáció háttérében álló elképzelések nagyjából a következők:

– a női munkavállalók órabérének változása a gazdaságilag aktív nők esetében a gyermek „árnyékárát”, a gazdaságilag aktív nők esetében a gyermek érdekében történő hasznáidózatot fejezi ki; a várakozásnak megfelelően a dolgozó nők termékenysége keresetükkel fordítva arányos;

– a férfiak keresetét illetően: a házasságban nem élő nők esetében a férfiak munkabérének alakulása aligha változtat demográfiai magatartásukon, míg a házasságban élő nők esetében növelheti a szülési hajlandóságot;

– a munkavállalás döntése elsősorban a házasságban élő nők esetében merül fel, és feltehetően rugalmasan hat a női munkabérek változására;

Más „tervek” kevesebbet nyújtanak az árindex szabta mértéknél, ám a kiigazítás lehet 3 százaléknál több is. Előfordul, hogy csak akkor adnak automatikus nyugdíjpótlást, ha az árindex változása nagyobb 3 százaléknál, máskor a nyugdíjösszeg nagyságához kötik a szakaszos pótlékolást.)

Az automatikus nyugdíjkorrekciós rendszerek kimondják a „lefelé” való módosítás lehetőségét is. Ezt teszi a nyugdíjszabályzatok háromötöde, minimumként azonban a legtöbbjük fenntartja az eredeti nyugdíjösszeget.

1978 és 1981 között az automatikus nyugdíjpótlékolás leggyakoribb aránya 12,6 százalék volt, vagyis évi 3 százalék, négy éven át. A cégek félnek attól, hogy jelentősebb gépies nyugdíj-kiigazítást vállaljanak, inkább alkalmilag adnak pótlást, ha jónak és lehetségesnek tartják.

1977 és 1981 decembere közt átlagosan 51 százalékkal nőtt az Egyesült Államokban a létfenntartási javak ára. Noha ez az index nem a nyugdíjasok fogyasztási szerkezetét veszi alapul, annyi bizonyosan megállapítható, hogy a nyugdíjasok járandóságának vásárlóereje a vizsgált 4 év alatt csökkent. Még ha azt a foglalkozási csoportot (a diplomásokat és az adminisztratív ügyintézőket), továbbá azt a nyugdíjba vonulási évet (1976) és havi nyugdíjösszeget (1977. évi 250 dollár) tekintjük is, amelyben a legnagyobb az 1977 és 1981 közötti nyugdíj-kiigazítás aránya, akkor is azt kell mondanunk, hogy a nyugdíjnövekedés nem volt több, mint az áremelkedés fele. A nyugdíjak vásárlóerejének általános hanyatlása azonban nem ennyire kedvezőtlen, mivel a legtöbb magánnyugdíjas a társadalombiztosítási rendszertől is kap ellátmányt, mégpedig az árindexszel korrigált összegben.

Az automatikus nyugdíj-kiigazítási rendszer az 1978 és 1981 közötti időszakban nagyobb biztonságot nyújtott kedvezményezettjeinek, mint az eseti, mert, bár kisebb arányú pótlékokat biztosított, ezt rendszeresen, évről évre folyósította. Az ad hoc juttatás a legtöbb esetben csupán egyszeri volt az áttekintett 4 év alatt.

(Ism.: Somogyi Miklós)

WINEGARDEN, C. R.:

A NŐK TERMÉKENYSÉGE,
KERESŐ FOGLALKOZÁSA ÉS CSALÁDI ÁLLAPOTA

(Women's fertility, market work and marital status: a test of the new household economics with international data.) — *Economica*. 1984. nov. 204 sz. 447–456. p.

G. S. Becker 1960-ban és J. Mincer 1962-ben megjelent tanulmánya óta, amelyek a termékenység, a nők kereső foglalkozása és

családi állapota egyidejű vizsgálatát célozták, több tanulmány tett kísérletet a demográfiai magatartás empirikus modelljének kidolgozására azon a témakörön belül, amelyet a szerző „new household economics”-nak nevez, s amit talán „új háztartásgazdaságtan” vagy a „háztartások új gazdaságstatisztikája” címen fejezhetnék ki magyarul. A korábbi hasonló témájú vizsgálatoktól e tanulmányokat általában az különböztette meg, hogy a férfiak és a nők időbeosztásával kapcsolatos magatartásokat döntési folyamatként fogták fel.

A korábbi hasonló modellekkel szemben a szerzőnek az a leglényegesebb kifogása, hogy azokban a termékenység, a női foglalkoztatottság és a családi állapot általában nem, vagy nem minden endogén változó, más szóval: a modellben a változók kölcsönös egymástól függése nem volt megoldott. A szerző ennek a követelménynek igyekezett megfelelni úgy, hogy a demográfiai változókat ár- és jövedelemváltozóktól, valamint egymástól való függőségükben vizsgálta.

A tanulmány először a modellt és ennek elméleti megalapozását ismerteti.

A modell három egyenletből áll. Az első a nők reprodukciós arányát (a termékenységet) magyarázza: a szülőképes korú dolgozó nők arányával súlyozott átlagos női munkabérekkel a feldolgozó iparban, a szülőképes korú férjes nők arányával súlyozott átlagos férfi munkabérekkel (hasonlóképpen a feldolgozó iparban); valamint egy karakterisztikus változóval, amely a terhesség-megszakítások megengedettségét vagy tilalmát fejezi ki. A második egyenlet a női munkavállalók arányának változását magyarázza a feldolgozó ipari átlagos női és férfi munkabérekkel, valamint azzal a változóval, amely a szolgáltatási ágazat foglalkoztatottságának az összes foglalkoztatottságon belüli arányát mutatja, nyilván abból az elgondolásból kiindulva, hogy a nők itt tudnak a legkönnyebben elhelyezkedni. A harmadik egyenletben (a szülőképes korú házasságban élő nők arányának alakulása) a magyarázó változók ismét a fenti órabérváltozók és a propagatív korú népesség nemek szerinti megoszlása. A specifikáció háttérében álló elképzelések nagyjából a következők:

– a női munkavállalók órabérének változása a gazdaságilag aktív nők esetében a gyermek „árnyékárát”, a gazdaságilag aktív nők esetében a gyermek érdekében történő hasznáidózatot fejezi ki; a várakozásnak megfelelően a dolgozó nők termékenysége keresetükkel fordítva arányos;

– a férfiak keresetét illetően: a házasságban nem élő nők esetében a férfiak munkabérének alakulása aligha változtat demográfiai magatartásukon, míg a házasságban élő nők esetében növelheti a szülési hajlandóságot;

– a munkavállalás döntése elsősorban a házasságban élő nők esetében merül fel, és feltehetően rugalmasan hat a női munkabérek változására;

– minthogy a gyermekszülés és -nevelés a nők részéről nagy időráfordítással jár, a nők szabad idejének határhazna termékenységüktől függően változik; várható, hogy a férj keresetének növekedésekor e kereset nagyobb részét fordíthatják olyan szolgáltatásokra, amelyek a nőnek a háztartási munkavégzés alóli fokozott mentesítését szolgálja;

– az inaktív nők számára a férjhezmenetel, mint döntési alternatíva független a női munkabér alakulásától; aktív nők esetében azonban a férfiak kereseti viszonyaiban bekövetkező változások nem közbösek;

– eszerint a férfiak bérének növekedése befolyásolhatja a házasságban élő nők arányát.

Az a tény, hogy a munkabéreket exogén változóként kezeli a modell, szükségszerű egyszerűsítés, mert vitathatatlan, hogy a női foglalkoztatottság mint munkaerőpiaci tényező a béreket befolyásolja. Másik, sajnálatosan egyszerűsítő körülmény, hogy a megfigyelések csak a feldolgozó iparra szorítkozhattak.

A statisztikai becslések 10 ország (Ausztrália, Belgium, Dánia, Finnország, Német Szövetségi Köztársaság, Írország, Hollandia, Norvégia, Svájc, Egyesült Királyság) 1960 és 1970 közötti adataiból összeállított minta alapján történtek, kétféle változatban. Az egyenletek nem lineáris összefüggéseket is tartalmaztak. A regresszió-számítás a háromfokozatú legkisebb négyzetek módszerét alkalmazta, keresztmetszeti és idősoros adatok keverésével (a módszer ismertetésétől eltekintünk).

A termékenységet a reprodukciós arányszámmal fejezte ki. Az adatokat a becslés érdekében át kellett dolgozni, így az órabéreket egységesen minden ország esetében 1970. évi dollár értékben fejezték ki.

A becslési eredmények megerősítették a modell alapfeltevéseit. Az első egyenletben, mely a termékenységet magyarázza, a

női foglalkoztatottság aránya a várakozásnak megfelelően negatív paramétert eredményezett, ugyanakkor a házas nők arányának növekedése a termékenységet pozitív irányban, az abortusz legalizálása gyengén, de azért szignifikánsan negatív irányban befolyásolta. A szülőképes korú nők foglalkoztatottságának arányát az ugyanazon korcsoportba tartozó házasságban élő nők arányának növekedése – ismét várhatóan – negatívan befolyásolta; hasonlóképpen negatívan hatott a termékenység növekedése a női munkavállalásra: a termékenység egységnyi növekedése mintegy 0,1 százalékponttal csökkenti a női foglalkoztatottságot a mintában. A foglalkozási lehetőségek szolgáltatási szektorban való növekedésének a hatása a két becslési alternatíva közül az egyik esetben inszignifikáns, a másik esetben erős pozitív paramétert adott. Végül a házasságban élő nők arányának növekedésére a dolgozó nők arányának növekedése negatívan, a termékenység pozitívan hatott.

A szimulációs kísérleteket két alaphipotézisből kiindulva végezték. Az egyik hipotézis a bérek hagyományos tendenciaszerű emelkedését tételezte fel, amely inkább a gazdaságilag kevésbé fejlett iparú országokban figyelhető meg; a másik olyan kiinduló értékeket vett fel, amelyek a fejlett ipari társadalmakra jellemzők. Ezt követően a szimulációs eredmények összehasonlítására is sor került. A termékenység és a házasságban élő nők aránya a bérek lassú, egyenletes emelkedése esetében mutatkozott nagyobbak.

(Ism.: Nyáry Zsigmond)

KÖRNYEZETSTATISZTIKA

SPIES, H.:

A NEMZETKOZI KÖRNYEZETSTATISZTIKAI TEVÉKENYSÉG

(Zum Stand der umweltstatistischen Arbeiten auf internationaler Ebene.) – *Wirtschaft und Statistik*. 1984. 9. sz. 810–814. p.

Az utóbbi időben a környezeti problémák nagy része nemzetközi méretűvé vált. A légszennyeződés, a folyók, a tavak és a tengerek szennyeződése, a veszélyes hulladékok kezelése vagy a veszélyeztetett állat- és növényfajok kihalása elleni harc csupán néhány példa azokra a feladatokra, amelyeket egy ország sem képes egyedül, hanem csak több országgal összefogva megoldani. A nemzetközi szervezetek már korán felismerték, hogy a célszerű politika végrehajtásához alapvetően szükséges az átfogó és folyamatos statisztikai információs

rendszer. Ennek következtében már a hatvanas évek végén igény merült fel a nemzetközi szinten összeállított környezetstatisztikai rendszer kidolgozására. A Szövetségi Statisztikai Hivatal kezdettől fogva részt vesz ezekben a munkákban, és arra törekszik, hogy a nemzeti keretekben nyert tapasztalatokat nemzetközi vitára bocsássa, és ennek ellenében más statisztikai hivatalok ismereteit a lehetőségekhez képest felhasználja a német hivatalos statisztikában.

A nemzetközi környezetstatisztika kiinduló feltételei kedvezőtlenek voltak. A legtöbb ipari országban, ahol a statisztika más területei már kifejlődtek, a környezetstatisztika kezdetben a mindenkor környezetpolitika súlypontjának megfelelő szinten állt. A pénzügyi források és így a lehetőségek a legtöbb országban nem voltak kielégítőek.

– minthogy a gyermekszülés és -nevelés a nők részéről nagy időráfordítással jár, a nők szabad idejének határhazna termékenységüktől függően változik; várható, hogy a férj keresetének növekedésekor e kereset nagyobb részét fordíthatják olyan szolgáltatásokra, amelyek a nőnek a háztartási munkavégzés alóli fokozott mentesítését szolgálja;

– az inaktív nők számára a férjhezmenetel, mint döntési alternatíva független a női munkabér alakulásától; aktív nők esetében azonban a férfiak kereseti viszonyaiban bekövetkező változások nem közbösek;

– eszerint a férfiak bérének növekedése befolyásolhatja a házasságban élő nők arányát.

Az a tény, hogy a munkabéreket exogén változóként kezeli a modell, szükségszerű egyszerűsítés, mert vitathatatlan, hogy a női foglalkoztatottság mint munkaerőpiaci tényező a béreket befolyásolja. Másik, sajnálatosan egyszerűsítő körülmény, hogy a megfigyelések csak a feldolgozó iparra szorítkozhattak.

A statisztikai becslések 10 ország (Ausztrália, Belgium, Dánia, Finnország, Német Szövetségi Köztársaság, Írország, Hollandia, Norvégia, Svájc, Egyesült Királyság) 1960 és 1970 közötti adataiból összeállított minta alapján történtek, kétféle változatban. Az egyenletek nem lineáris összefüggéseket is tartalmaztak. A regresszió-számítás a háromfokozatú legkisebb négyzetek módszerét alkalmazta, keresztmetszeti és idősoros adatok keverésével (a módszer ismertetésétől eltekintünk).

A termékenységet a reprodukciós arányszámmal fejezte ki. Az adatokat a becslés érdekében át kellett dolgozni, így az órabéreket egységesen minden ország esetében 1970. évi dollár értékben fejezték ki.

A becslési eredmények megerősítették a modell alapfeltevéseit. Az első egyenletben, mely a termékenységet magyarázza, a

női foglalkoztatottság aránya a várakozásnak megfelelően negatív paramétert eredményezett, ugyanakkor a házas nők arányának növekedése a termékenységet pozitív irányban, az abortusz legalizálása gyengén, de azért szignifikánsan negatív irányban befolyásolta. A szülőképes korú nők foglalkoztatottságának arányát az ugyanazon korcsoportba tartozó házasságban élő nők arányának növekedése – ismét várhatóan – negatívan befolyásolta; hasonlóképpen negatívan hatott a termékenység növekedése a női munkavállalásra: a termékenység egységnyi növekedése mintegy 0,1 százalékponttal csökkenti a női foglalkoztatottságot a mintában. A foglalkozási lehetőségek szolgáltatási szektorban való növekedésének a hatása a két becslési alternatíva közül az egyik esetben inszignifikáns, a másik esetben erős pozitív paramétert adott. Végül a házasságban élő nők arányának növekedésére a dolgozó nők arányának növekedése negatívan, a termékenység pozitívan hatott.

A szimulációs kísérleteket két alaphipotézisből kiindulva végezték. Az egyik hipotézis a bérek hagyományos tendenciaszerű emelkedését tételezte fel, amely inkább a gazdaságilag kevésbé fejlett iparú országokban figyelhető meg; a másik olyan kiinduló értékeket vett fel, amelyek a fejlett ipari társadalmakra jellemzők. Ezt követően a szimulációs eredmények összehasonlítására is sor került. A termékenység és a házasságban élő nők aránya a bérek lassú, egyenletes emelkedése esetében mutatkozott nagyobbak.

(Ism.: Nyáry Zsigmond)

KÖRNYEZETSTATISZTIKA

SPIES, H.:

A NEMZETKOZI KÖRNYEZETSTATISZTIKAI
TEVÉKENYSÉG

(Zum Stand der umweltstatistischen Arbeiten auf internationaler Ebene.) – *Wirtschaft und Statistik*. 1984. 9. sz. 810–814. p.

Az utóbbi időben a környezeti problémák nagy része nemzetközi méretűvé vált. A légszennyeződés, a folyók, a tavak és a tengerek szennyeződése, a veszélyes hulladékok kezelése vagy a veszélyeztetett állat- és növényfajok kihalása elleni harc csupán néhány példa azokra a feladatokra, amelyeket egy ország sem képes egyedül, hanem csak több országgal összefogva megoldani. A nemzetközi szervezetek már korán felismerték, hogy a célszerű politika végrehajtásához alapvetően szükséges az átfogó és folyamatos statisztikai információs

rendszer. Ennek következtében már a hatvanas évek végén igény merült fel a nemzetközi szinten összeállított környezetstatisztikai rendszer kidolgozására. A Szövetségi Statisztikai Hivatal kezdettől fogva részt vesz ezekben a munkákban, és arra törekszik, hogy a nemzeti keretekben nyert tapasztalatokat nemzetközi vitára bocsássa, és ennek ellenében más statisztikai hivatalok ismereteit a lehetőségekhez képest felhasználja a német hivatalos statisztikában.

A nemzetközi környezetstatisztika kiinduló feltételei kedvezőtlenek voltak. A legtöbb ipari országban, ahol a statisztika más területei már kifejlődtek, a környezetstatisztika kezdetben a mindenkor környezetpolitika súlypontjának megfelelő szinten állt. A pénzügyi források és így a lehetőségek a legtöbb országban nem voltak kielégítőek.

A környezetstatisztika kialakításának legnagyobb akadálya az, hogy a természet és az emberi tevékenység sokoldalú kapcsolatrendszerét átfogó modellt még nem sikerült kidolgozni. Minden olyan modell és elmélet, amely a környezeti terheléseket, a források szűkösségét és az emberiség túlélési lehetőségét tárgyalja (például MEADOWS, FORRESTER, MESAROVIC-PESTEL vagy az Egyesült Államok kormányának világmodelljei), kibernetikus modell, amely azzal számol, hogy az elméletet kiszámíthatóvá teszi, és ezáltal jövőbeni minőségi konstellációkat számszerűsít. Ezek prognózisként vagy döntési eszközként szerepelnek, összefüggések magyarázatára nem alkalmasak. Ezt az elméleti hiányosságot még nem sikerült leküzdeni. A megoldás keresése során több statisztikai hivatal dolgozott ki környezetstatisztikai információs rendszereket. Az egyes megközelítések közül négy eljárási javaslat tarthat érdeklődésre számot.

A *mediális megközelítés* azt a csoportosítási elvet veszi át, amely a környezetvédelmi területek jogi szabályozását és irányítását tekinti rendezőelvnek. A rendszer kialakításának kritériumai a környezeti tényezők, a föld, a víz és a levegő. A rendszer kiterjeszhető az emberek által alkotott társadalmi környezetre is, így a közlekedésre, a lakókörnyezetre, a szociális kapcsolatokra, a szabad idő eltöltésére vagy a munkahelyi környezetre. E megközelítés továbbfejlesztett változatát az Európai Közösség országai használják információszükségleteik kielégítésére. A mediális megközelítés következetes alkalmazásakor nehézségek adódnak, ha a kapcsolatokat az egyes ökoszisztémákon belül vagy a különböző ökoszisztémák között kell leírni. Ebben az esetben a változásokat okozó tényezőket kell helyezni a rendszerbe. Több időszakra vonatkozó információk feldolgozásával bizonyos mértékű dinamizálás érhető el.

A Kanadai Statisztikai Hivatal által 1979-ben kidolgozott környezetstatisztikai rendszer a *STRESS* címszó alatt vált ismertté (*STRESS – Response Environmental Statistical System*). Ezzel megkísérlik az emberi tevékenység vagy a természeti események által okozott környezeti terheléseket, azok hatásait, valamint az ökoszisztémák és az emberiség reakcióit egy rendszer összefüggéseibe elhelyezni. A rendszer kétdimenziós táblázatban tartalmazza a tevékenységeket, illetve a környezet terhelésének csökkentésére irányuló intézkedéseket, politikai reakciókat és az állapotfenntartó intézkedéseket jellemző információkat.

A tevékenységek közül a rendszer az alábbiakat különbözteti meg: a hulladékok keletkezése, a környezet tartós átalakítása, a betakarítási tevékenység, a nem megújju-

ló források felhasználása, a veszélyes anyagok gyártása és felhasználása, az energia-hordozók előállítása és felhasználása, a természeti folyamatok, a népmozgalom.

A tevékenységekre vonatkozóan ötféle információt különböztet meg: a terhelés forrása, a terhelő tényező, a környezeti változások megállapítása, a kollektív és egyéni reakciók, az állományadatok. Ezeknek a megközelítéseknek lényeges jellemzője, hogy lehetőség szerint feltüntetik az összes terhelő tényezőt és azok hatásait az egyes komponensekre. Figyelembe kell venni, hogy sok terhelő tényező hatása eddig még ismeretlen, mivel a terhelésekre és az azok hatásaira vonatkozó tanulmányok és mérlegek még nem állnak rendelkezésre. Ezt a megközelítést tehát nem lehet magyarázó modell felállítására irányuló kísérletnek tekinteni.

További rendszerezési kísérlet a Norvég Statisztikai Hivatal által 1981-ben nyilvánosságra hozott *forrásmérleg-megközelítés*. Ebben az anyagi mérlegek felépítésére vonatkozó szabályokat a természeti erőforrásokra alkalmazták. A mérlegeket általában fizikai egységben állítják össze, és egyes területeken monetáris egységek alkalmazása is lehetséges. A természet állományából kiindulva a forrásmérleg-megközelítés az anyagnak a gazdaságon keresztül történő áramlását írja le a forrásoktól a végső felhasználókig, valamint a különféle emissziók áramlását (például hulladék, légszennyezés, hulladék hő), amelyek az anyagkezelés és -átalakítás egyes pontjain és a végső felhasználás során keletkeznek.

Franciaországban megkísérelték a *nemzetgazdasági elszámolások rendszerét* környezetreleváns módon kibővíteni. Itt is az a cél, hogy egy általános rendszert dolgozzanak ki. A megoldást annak az elméletnek az alapján kívánják elérni, amely szerint a gazdasági információs rendszerre kidolgozott mérlegelv környezeti problémákra is alkalmazható. A teljes rendszer a környezeti és a gazdasági folyamatok számlarendszeréből áll. A környezeti folyamatokra vonatkozóan az alábbi számlarendszerek találhatóak: nem megújítható anyagok, abiotikus környezet, ökoszisztémák, organizmusok. Ezeknek fő elszámolási számlái a megfigyelési időszak elején és végén fennálló helyzetet tükröző adatokat tartalmaznak a változatokat okozó tényezőkre vonatkozóan is. Az emberi tevékenységeket a tevékenységi számlákon rögzítik. Minthogy ezeket fizikai vagy monetáris egységben szerepeltetik, ezek az összekötő tagot képviselik a környezeti számlarendszer, a nemzetgazdasági számlarendszer és a társadalmi-kulturális statisztikák között. Végül a vizsgált téma meghatározott területre történő korlátozása

érdekében regionális számlák is szerepelnek. Ez a komplex rendszermegközelítés különös figyelmet érdemel, mert a környezetstatisztikai információk kifejezésének nehéz problémáira tesz megoldási javaslatot.

Az említett kísérleteket, amelyek a környezetstatisztikai rendszer kialakítását célozzák, több nemzetközi szervezet statisztikai szerve is megtárgyalta. Az értékelés még nem zárult le, mégis kialakultak már különféle alap gondolatok és egyes egyéni szempontok, így az Európai Közösség, a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD), valamint az Európai Statisztikusok Értekezlete tevékenysége során.

Az Európai Közösségek Statisztikai Hivatala (SAEG) 1977 és 1979 között a termelőipar beruházásainak felmérése során megkísérelte, hogy statisztikát készítsen a környezetvédelmi beruházásokról. Bár a munkálatok során már kidolgozták a megfelelő nomenklatúrát, e munkálatok végül is nem fejeződtek be. Természetesen az Európai Közösség más intézményei is foglalkoztak környezetstatisztikai kérdésekkel. A Hivatal egy bizottsága a hetvenes évek közepén kezdte meg a környezet állapotára és a természeti erőforrásokra vonatkozó módszertani alapelvek kidolgozását. Az akcióprogram tervét 1983 októberében határozati javaslatként terjesztették az Európai Közösség Tanácsa elé. A program első megközelítésben három részterületet fog át:

1. elsődleges jelentőségű az élettér közös fejlesztése a természet megóvása érdekében, beleértve a kartográfiai felméréseket is;

2. adatrögzítés és -feldolgozás speciális célokra: – a mediterrán környezet védelme, – határt átlépő légszennyeződés;

3. további felhasználási fázisok előkészítése, a bázisadatok teljessé tétele, az összehasonlíthatóság és az elemzési módszerek javítása.

A Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) súlyponti tevékenységei közé tartozik a környezet helyzetére vonatkozó adatgyűjtési és beszámolási tevékenység. Jelenleg a második jelentés készül a tagországokban, amelynek nyilvánosságra hozatala 1986-ban várható. Ez a jelentés egyebek között olyan széles körű környezetstatisztikai adatokból áll, amelyeknek nagy részét a nemzeti statisztikai hivatalok bocsátották rendelkezésre. Az adatok körét az OECD-vel egyeztetették. Az adatok az alábbi területeket fogják át: levegő, folyóvizek, tengervizek, talaj, hulladékok, erdő, vadonélő állatok és növények, zaj. Ez az adatrögzítés lényegében a mediális megközelítésen nyugszik. Ezeknek az adatoknak a birtokában az OECD az első nemzetek felletti szervezet, amely átfogó környezetstatisztikai adatbázissal rendelkezik. Az eredmények csak egy részét szerepeltetik a jelentésben. Várható azonban, hogy önálló

statisztikai kiadvány formájában az adatok nyilvánosságra kerülnek, és többéves időközökben továbbvezetik azokat.

Az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága keretében működő Európai Statisztikusok Értekezlete már 1970-ben is foglalkozott környezetstatisztikai kérdésekkel. Az első fázisban két felfogás állt szemben egymással. A „tudományos” megközelítés egy teljes környezetstatisztikai információs rendszer kidolgozását követelte, mielőtt a környezetstatisztika egyes területeit fejlesztenék. Ezzel szemben állt a „gyakorlati” megközelítés, amely szerint az információs rendszerhez csak akkor kell hozzáfogni, amikor az egyes részterületek kielégítő módon kidolgozottak. Ez a két ellentmondó elképzelés az optimális stratégiát illetően hosszú ideig fennmaradt, jóllehet a gyakorlati munka régóta a második elképzelést követte. A különböző felfogások az 1978-ban jóváhagyott munkaprogramban három fő feladat formájában jelentkeztek:

- a környezetstatisztika rendszerének fejlesztése,
- a standard osztályozások kidolgozása az egyes környezetstatisztikai területeken,
- a környezetstatisztika módszertani alapkérdéseinek tisztázása.

A környezetstatisztikai rendszert mint önálló tudományos feladatot kezelték, melynek kiinduló alapja a fentebb említett kanadai STRESS-modell, a norvégiai forrásmérleg-megközelítés és a francia környezeti számlarendszer. Ezen kívül egyre erősödött az a felismerés, hogy a környezetstatisztika nem korlátozódhat csupán az egyes tényezők mennyiségi dimenziójára, hanem fontos minőségi szempontokat is figyelembe kell venni.

A standard osztályozásokra vonatkozóan időközben elméletek, meghatározások és osztályozások kidolgozását kezdték el. Tervezik a föld- és vízhasználat, a vízminőség és a légszennyeződés osztályozását. Ki kell dolgozni még a növény- és állatvilág, a hulladékok stb. osztályozását is.

Mint minden nemzetközi összehangolási tevékenységet, ezt is elsősorban a tagországok szándéka és képessége határozza meg. Az osztályozások sikere attól is függ, hogy sikerül-e elfogadható javaslatot kidolgozni. Ez az eddigi területeken sikerült.

A környezetstatisztika módszertani alapkérdései közül számos témát megvitattak, például az adatgyűjtési technika fejlesztését az egyes környezeti területeken, a mérőhálózat kialakítását mintavétel-orientált szempontok szerint, a szélső értékek vagy a mérőhálózat és a kérdőíves kikérdezések közötti eredmények minőségi különbségeinek kezelését. Az Európai Statisztikusok Értekezletének munkaprogramját a „környezeti jelzőszámok” kidolgozásának programjá-

val bővítették ki, de egyelőre még csak az elhatározás szintjén.

A környezetstatisztikáról szóló nemzetközi vita éppúgy folyik az átfogó környezetinformációs rendszer kialakításának mikéntjéről, mint a módszertani rész kérdésekről és a kiadványokról. Ma úgy tűnik, az erőfeszítések nagy része a jövőben is arra fog irányulni, hogy a környezetstatisztika egyes területeire elméleti alapokat dolgozzanak ki, és a különféle nemzeti megközelítéseket koordinálják. A standard osztályozás kidolgozásával és más módszertani munkával az Európai Statisztikusok Értekezlete a legutóbb-

bi években a módszertani viták egyre jelentősebb fórumává vált. A jövőben más nemzetközi szervezetek is törekednek majd statisztikai módszertani területeik fejlesztésére, aminek következtében versenyhelyzet adódhat, amely gyorsítaná a környezetstatisztika továbbfejlesztését. A jelenlegi elméleti szakaszt a kifejlesztett szabályok gyakorlati alkalmazásának kell követnie, de pénzügyi nehézségek miatt gondot jelent a környezetstatisztika beépítése a hivatalos statisztika munkaprogramjába.

(Ism.: Lutzer György)

DEMOGRÁFIA

A DOLGOZÓ NŐK TERMÉKENYSÉGÉNEK ALAKULÁSA

(Working women in socialist countries: the fertility connection.) Geneva. 1985. ILO. 234 p.

A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal „A demográfiai változás és a nők szerepe” címmel az 1980-as évek elején nemzetközi programot bonyolított le számos fejlődő és fejlett ország részvételével. A szocialista országok közül Bulgária, Csehszlovákia, Kuba, Lengyelország, Magyarország és a Szovjetunióból Üzbegisztán vett részt a programban. A program eredményeként a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal külön kötetet jelentetett meg – V. Bodrova és R. Anker szerkesztésében – az érintett országok szerzőinek tollából.

A hat részt vevő ország a társadalmi-gazdasági rend azonossága ellenére rendkívül eltérő népesedési típusokat képvisel. A négy európai országra a demográfiai átmenet utáni, alacsony termékenységű népesedés a jellemző. Ugyanakkor mind Kuba, mind Üzbegisztán népesedése – egymástól is eltérő – speciális vonásokat mutat. Üzbegisztánban a nők foglalkoztatottságának és iskolázottsági szintjének jelentős növekedése ellenére a termékenység még mindig rendkívül magas (1 nőre átlagosan 5 gyermek jut, hasonlóan az indiai adatokhoz). Kubában az 1960-as években hasonló volt a helyzet, 1970 és 1980 között azonban a világtörténelemben egyedülálló gyors termékenységcsökkenés következett be (a bruttó reprodukciós együttható 1970-ben 1,80, 1980-ban 0,77 volt).

A kötet első fejezete összehasonlító elemzést közöl hat ország adataiból. Megállapítja, hogy Kuba kivételével valamennyi országban magas a nők foglalkoztatottsági aránya. Hasonlóan magas – a férfiakét megközelítő – a nők iskolázottsága. Ugyanakkor ott, ahol erre adatok vannak – elsősorban magyar adatokra támaszkodva –

megállapítható, hogy a nők jövedelme elmarad a férfiakétól. Három ország (Bulgária, Csehszlovákia és Magyarország) időmérlegadataiból kitűnik, hogy jóllehet a házon kívüli munkával töltött idő a nőknél általában egy órával kevesebb, mint a férfiaknál, a háztartási munkára fordított idő mindenütt 2–3 órával több, ennek következtében a nők szabad ideje általában 1–2 órával rövidebb. Végül a fejezet áttekinti az anyasággal, illetve a gyermekekkel kapcsolatos szociálpolitikai juttatásokat, leszögezve, hogy ezeknek az európai szocialista országokban inkább csak ideiglenes, a gyermek időzítésére vonatkozó hatása tapasztalható.

A következő – leghosszabb – fejezet Magyarországot tárgyalja. Áttekinti a női foglalkoztatottság alakulását, a női munkavállalók részesedését az egyes népgazdasági ágakban, a nők jövedelmi helyzetét. Ezt követően kitér a termékenységet befolyásoló egyes tényezőkre (egy főre jutó jövedelem a különböző gyermekszámú háztartásokban, az iskolázottság és a lakóhely). Áttekinti a népesedéspolitikai, illetve szociálpolitikai juttatások rendszerét, tárgyalja a válások alakulását és ennek hatását a termékenységre, a különböző gyermekszámú nők időbeosztásának alakulását.

A Bulgáriával foglalkozó fejezet hasonló felépítésben tárgyalja a termékenység csökkenésében szerepet játszó mozzanatokot, külön kitérve az ideálisnak tartott gyermekszám csökkenésének és ennek különbségeire az egyes rétegekben. Részletesen foglalkozik a háztartással és a gyermekkel kapcsolatos munkák egyenlőtlen megosztásával a családon belül, valamint azokkal a szubjektív tényezőkkel, amelyek a nők orientációját egyrészt a gyermekekkel, másrészt munkájukkal kapcsolatban jellemzik.

A Csehszlovákiát jellemző fejezet áttekinti a legutóbbi 20 év népesedési mutatóit és

val bővítették ki, de egyelőre még csak az elhatározás szintjén.

A környezetstatisztikáról szóló nemzetközi vita éppúgy folyik az átfogó környezetinformációs rendszer kialakításának mikéntjéről, mint a módszertani rész kérdésekről és a kiadványokról. Ma úgy tűnik, az erőfeszítések nagy része a jövőben is arra fog irányulni, hogy a környezetstatisztika egyes területeire elméleti alapokat dolgozzanak ki, és a különféle nemzeti megközelítéseket koordinálják. A standard osztályozás kidolgozásával és más módszertani munkával az Európai Statisztikusok Értekezlete a legutóbb-

bi években a módszertani viták egyre jelentősebb fórumává vált. A jövőben más nemzetközi szervezetek is törekednek majd statisztikai módszertani területeik fejlesztésére, aminek következtében versenyhelyzet adódhat, amely gyorsítaná a környezetstatisztika továbbfejlesztését. A jelenlegi elméleti szakaszt a kifejlesztett szabályok gyakorlati alkalmazásának kell követnie, de pénzügyi nehézségek miatt gondot jelent a környezetstatisztika beépítése a hivatalos statisztika munkaprogramjába.

(Ism.: Lutzer György)

DEMOGRÁFIA

A DOLGOZÓ NŐK TERMÉKENYSÉGÉNEK ALAKULÁSA

(Working women in socialist countries: the fertility connection.) Geneva. 1985. ILO. 234 p.

A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal „A demográfiai változás és a nők szerepe” címmel az 1980-as évek elején nemzetközi programot bonyolított le számos fejlődő és fejlett ország részvételével. A szocialista országok közül Bulgária, Csehszlovákia, Kuba, Lengyelország, Magyarország és a Szovjetunióból Üzbegisztán vett részt a programban. A program eredményeként a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal külön kötetet jelentetett meg – V. Bodrova és R. Anker szerkesztésében – az érintett országok szerzőinek tollából.

A hat részt vevő ország a társadalmi-gazdasági rend azonossága ellenére rendkívül eltérő népesedési típusokat képvisel. A négy európai országra a demográfiai átmenet utáni, alacsony termékenyséű népesedés a jellemző. Ugyanakkor mind Kuba, mind Üzbegisztán népesedése – egymástól is eltérő – speciális vonásokat mutat. Üzbegisztánban a nők foglalkoztatottságának és iskolázottsági szintjének jelentős növekedése ellenére a termékenység még mindig rendkívül magas (1 nőre átlagosan 5 gyermek jut, hasonlóan az indiai adatokhoz). Kubában az 1960-as években hasonló volt a helyzet, 1970 és 1980 között azonban a világtörténelemben egyedülálló gyors termékenységcsökkenés következett be (a bruttó reprodukciós együttható 1970-ben 1,80, 1980-ban 0,77 volt).

A kötet első fejezete összehasonlító elemzést közöl hat ország adataiból. Megállapítja, hogy Kuba kivételével valamennyi országban magas a nők foglalkoztatottsági aránya. Hasonlóan magas – a férfiakét megközelítő – a nők iskolázottsága. Ugyanakkor ott, ahol erre adatok vannak – elsősorban magyar adatokra támaszkodva –

megállapítható, hogy a nők jövedelme elmarad a férfiakétól. Három ország (Bulgária, Csehszlovákia és Magyarország) időmérlegadataiból kitűnik, hogy jóllehet a házon kívüli munkával töltött idő a nőknél általában egy órával kevesebb, mint a férfiaknál, a háztartási munkára fordított idő mindenütt 2–3 órával több, ennek következtében a nők szabad ideje általában 1–2 órával rövidebb. Végül a fejezet áttekinti az anyasággal, illetve a gyermekekkel kapcsolatos szociálpolitikai juttatásokat, leszögezve, hogy ezeknek az európai szocialista országokban inkább csak ideiglenes, a gyermek időzítésére vonatkozó hatása tapasztalható.

A következő – leghosszabb – fejezet Magyarországot tárgyalja. Áttekinti a női foglalkoztatottság alakulását, a női munkavállalók részesedését az egyes népgazdasági ágakban, a nők jövedelmi helyzetét. Ezt követően kitér a termékenységet befolyásoló egyes tényezőkre (egy főre jutó jövedelem a különböző gyermekszámú háztartásokban, az iskolázottság és a lakóhely). Áttekinti a népesedéspolitikai, illetve szociálpolitikai juttatások rendszerét, tárgyalja a válások alakulását és ennek hatását a termékenységre, a különböző gyermekszámú nők időbeosztásának alakulását.

A Bulgáriával foglalkozó fejezet hasonló felépítésben tárgyalja a termékenység csökkenésében szerepet játszó mozzanatokat, külön kitérve az ideálisnak tartott gyermekszám csökkenésének és ennek különbségeire az egyes rétegekben. Részletesen foglalkozik a háztartással és a gyermekkel kapcsolatos munkák egyenlőtlen megosztásával a családon belül, valamint azokkal a szubjektív tényezőkkel, amelyek a nők orientációját egyrészt a gyermekekkel, másrészt munkájukkal kapcsolatban jellemzik.

A Csehszlovákiát jellemző fejezet áttekinti a legutóbbi 20 év népesedési mutatóit és

a népesedéspolitikai intézkedéseket. Elemzi a nők szerepére vonatkozó ezzel kapcsolatos kutatás adatait, a cseh, illetve a szlovák területek közötti különbségeket. Részletesen vizsgálja az időmérlegadatokat, melyek egyébként Csehszlovákiában mutatják a legnagyobb különbséget férfi–nő vonatkozásában. Végül vizsgálja a gyermekszámmal kapcsolatos gazdasági következményeket a háztartás helyzetében.

A Lengyelországot tárgyaló fejezet megvilágítja az ország egyes sajátos vonásait is (például a munkaerő-keresletet meghaladó kínálatot egyes időszakokban és ennek hatását a női foglalkoztatottság alakulására). Áttekinti azokat a speciális intézkedéseket, melyeket Lengyelországban hoztak a munkanélküliség elterjedésének megakadályozására és ezeknek a női foglalkoztatottságra való hatását. Megállapítja, hogy a nők foglalkoztatottsági aránya bizonyos pozitív összefüggést mutat iskolázottságukkal, ugyanakkor a gyermekszám növekedésével párhuzamosan határozottan csökken.

Az Üzbegisztánnal foglalkozó fejezet rövid áttekintést ad az ország történetéről, gazdasági helyzetéről és demográfiai fejlődéséről. Megállapítja, hogy az utóbbi 25 évben a teljes termékenységi arányszám lényegében változatlan maradt. Ezen belül erős különbségek mutatkoznak; a többségben levő üzbég lakosság termékenysége több mint kétszerese az itt élő orosz nemzetiségűeknek. Ez csak részben magyarázható az iskolázottság tekintetében mutatkozó különbségekkel; az üzbég lakosság magas termékenysége az egyes végzettségcsoportokon belül is megmutatkozik. Bizonyos mértékig hozzájárul ehhez az üzbég nőknek a Szovjetunió átlagánál valamivel alacsonyabb foglalkoztatottsági aránya (az 5 és több gyermekes anyák 50 éves korban nyugdíjra jogosultak), valamint a falusi népesség (és ezzel összefüggésben a háztáji gazdaságból származó jövedelem) viszony-

lag magas aránya. A fejezet azzal az elméleti fejtegetéssel zárul, hogy miként lehet optimalizálni a gazdasági–társadalmi, illetve demográfiai célkitűzéseket, figyelembe véve egyrészt az ország sajátosságait, másrészt azt is, hogy az üzbég népesedés- és társadalompolitikának összhangban kell lennie a Szovjetunió általános társadalm- és népesedéspolitikájával is.

A Kubával foglalkozó utolsó fejezet történeti áttekintést ad elsősorban a forradalom utáni demográfiai változásokról. Ezeknek jellemzője, hogy míg az 1960-as években a termékenység jelentősen emelkedett, és meghaladta a forradalom előtti időszak értékét, addig 1970 után rendkívül rohamos visszaesés következett be. (1971-ben a nyers születési arányszám 29,5, 1980-ban 13,9 volt.) Az általános csökkenésen belül különösen feltűnő volt a falusi termékenység visszaesése; ennek nyomán a falvak, illetve városok közötti különbség lényegesen módosult. Változatlanul erős különbségek tapasztalhatók iskolázottsági szint szerint; az általános termékenységcsökkenés hátterében tehát egyrészt az iskolázottság, másrészt a foglalkoztatottság növekedése áll. Szerepet játszott azonban a fogamzásgátlás elterjedése és a művi vetélések számának gyors növekedése is.

A kiadvány anyagának gazdagsága és színvanala jelzi azt a tudományos és kormányzati érdeklődést, ami az érintett szocialista országokban a népesedési kérdések iránt megmutatkozik. A tanulmányok nem korlátozódnak a szorosán vett demográfiai folyamatokra és a szűkebb értelemben vett népesedéspolitikára, hanem kitekintenek a társadalmi–gazdasági összefüggések rendszerére és mechanizmusára is. Ezért a könyv nemcsak a demográfusok, hanem általában a társadalommal foglalkozók részéről is érdeklődésre tarthat számot.

(Ism.: *Miltényi Károly*)

BIBLIOGRÁFIA

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálatához az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

ANNUAIRE statistique de la Belgique 1983. Éd. par l'Institut National de Statistique. Bruxelles. 1984. INS. XIII, 783 p.

Belgium statisztikai évkönyve, 1983.

I 38 B 51/1983

ANNUAL statistical abstract 1983. Ed. by the Central Statistical Office. Kuwait. 1983. CSO. XXXV, 362 p.

Kuwait statisztikai évkönyve, 1983.

I 128 B 1/1983

ANUARIO estadístico de Cuba 1981. Ed.: Comité Estatal de Estadísticas. La Habana. 1983. Comité Estatal de Estadist. 368 p.

Kuba statisztikai évkönyve, 1981.

I 75 C 1/1981

ANUÁRIO estatístico 1982. Continente, Açores et Madeira. – *Annuaire* statistique 1982. Continent, Açores et Madère. Ed. Instituto Nacional de Estatística. Lisboa. 1984. INE. XXXIII. 292 p.

Portugália statisztikai évkönyve, 1982. A kontinens, az Azori szigetek és Madeira.

I 35 B 1/1982

a népesedéspolitikai intézkedéseket. Elemzi a nők szerepére vonatkozó ezzel kapcsolatos kutatás adatait, a cseh, illetve a szlovák területek közötti különbségeket. Részletesen vizsgálja az időmérlegadatokat, melyek egyébként Csehszlovákiában mutatják a legnagyobb különbséget férfi–nő vonatkozásában. Végül vizsgálja a gyermekszámmal kapcsolatos gazdasági következményeket a háztartás helyzetében.

A Lengyelországot tárgyaló fejezet megvilágítja az ország egyes sajátos vonásait is (például a munkaerő-keresletet meghaladó kínálatot egyes időszakokban és ennek hatását a női foglalkoztatottság alakulására). Áttekinti azokat a speciális intézkedéseket, melyeket Lengyelországban hoztak a munkanélküliség elterjedésének megakadályozására és ezeknek a női foglalkoztatottságra való hatását. Megállapítja, hogy a nők foglalkoztatottsági aránya bizonyos pozitív összefüggést mutat iskolázottságukkal, ugyanakkor a gyermekszám növekedésével párhuzamosan határozottan csökken.

Az Üzbegisztánnal foglalkozó fejezet rövid áttekintést ad az ország történetéről, gazdasági helyzetéről és demográfiai fejlődéséről. Megállapítja, hogy az utóbbi 25 évben a teljes termékenységi arányszám lényegében változatlan maradt. Ezen belül erős különbségek mutatkoznak; a többségben levő üzbég lakosság termékenysége több mint kétszerese az itt élő orosz nemzetiségűeknek. Ez csak részben magyarázható az iskolázottság tekintetében mutatkozó különbségekkel; az üzbég lakosság magas termékenysége az egyes végzettségcsoportokon belül is megmutatkozik. Bizonyos mértékig hozzájárul ehhez az üzbég nőknek a Szovjetunió átlagánál valamivel alacsonyabb foglalkoztatottsági aránya (az 5 és több gyermekes anyák 50 éves korban nyugdíjra jogosultak), valamint a falusi népesség (és ezzel összefüggésben a háztáji gazdaságból származó jövedelem) viszony-

lag magas aránya. A fejezet azzal az elméleti fejtegetéssel zárul, hogy miként lehet optimalizálni a gazdasági–társadalmi, illetve demográfiai célkitűzéseket, figyelembe véve egyrészt az ország sajátosságait, másrészt azt is, hogy az üzbég népesedés- és társadalompolitikának összhangban kell lennie a Szovjetunió általános társadalm- és népesedéspolitikájával is.

A Kubával foglalkozó utolsó fejezet történeti áttekintést ad elsősorban a forradalom utáni demográfiai változásokról. Ezeknek jellemzője, hogy míg az 1960-as években a termékenység jelentősen emelkedett, és meghaladta a forradalom előtti időszak értékét, addig 1970 után rendkívül rohamos visszaesés következett be. (1971-ben a nyers születési arányszám 29,5, 1980-ban 13,9 volt.) Az általános csökkenésen belül különösen feltűnő volt a falusi termékenység visszaesése; ennek nyomán a falvak, illetve városok közötti különbség lényegesen módosult. Változatlanul erős különbségek tapasztalhatók iskolázottsági szint szerint; az általános termékenységcsökkenés hátterében tehát egyrészt az iskolázottság, másrészt a foglalkoztatottság növekedése áll. Szerepet játszott azonban a fogamzásgátlás elterjedése és a művi vetélések számának gyors növekedése is.

A kiadvány anyagának gazdagsága és színvanala jelzi azt a tudományos és kormányzati érdeklődést, ami az érintett szocialista országokban a népesedési kérdések iránt megmutatkozik. A tanulmányok nem korlátozódnak a szorosán vett demográfiai folyamatokra és a szűkebb értelemben vett népesedéspolitikára, hanem kitekintenek a társadalmi–gazdasági összefüggések rendszerére és mechanizmusára is. Ezért a könyv nemcsak a demográfusok, hanem általában a társadalommal foglalkozók részéről is érdeklődésre tarthat számot.

(Ism.: *Miltényi Károly*)

BIBLIOGRÁFIA

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálatához az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

ANNUAIRE statistique de la Belgique 1983. Éd. par l'Institut National de Statistique. Bruxelles. 1984. INS. XIII, 783 p.

Belgium statisztikai évkönyve, 1983.

I 38 B 51/1983

ANNUAL statistical abstract 1983. Ed. by the Central Statistical Office. Kuwait. 1983. CSO. XXXV, 362 p.

Kuwait statisztikai évkönyve, 1983.

I 128 B 1/1983

ANUARIO estadístico de Cuba 1981. Ed.: Comité Estatal de Estadísticas. La Habana. 1983. Comité Estatal de Estadíst. 368 p.

Kuba statisztikai évkönyve, 1981.

I 75 C 1/1981

ANUÁRIO estatístico 1982. Continente, Açores et Madeira. – *Annuaire* statistique 1982. Continent, Açores et Madère. Ed. Instituto Nacional de Estatística. Lisboa. 1984. INE. XXXIII. 292 p.

Portugália statisztikai évkönyve, 1982. A kontinens, az Azori szigetek és Madeira.

I 35 B 1/1982

ANUARIO estadístico de España. 1983. Ed. Instituto Nacional de Estadística. Madrid. 1984. INE. XXVII, 800 p., 2 térk.

Spanyolország statisztikai évkönyve, 1983.
I 34 C 24/1983

LATVIJAS PSR tautas saimniecība 1981 gada. Jubilejas statistikas gadagramata. – Narodnoe hozjajstvo Latvijas PSR v 1981 godu. Jubilejnūj sztatisticeszkij ezsegodnik. Izd.: Latvijas PSR Centrālā Statistiskā Parvalde. Rīga. 1982. Avots. 349, 1 p.

A Lett SZSZK népgazdasága, 1981.
I 42 C 131/1922–1982

NARODNOE hozjajstvo Armjanszkj SZSZR v 1983 godu. Sztatisticeszkij ezsegodnik. Izd.: Central'noe Sztatisticeszkoe Upravlenie Armjanszkj SZSZR. Szevan. 1984. Izdat. Ajasztan. 307,1 p.

Az Örmény SZSZK népgazdasága.
I 42 C 133/1983

NARODNOE hozjajstvo Azerbajdzsanskj SZSZR v 1983 godu. Sztatisticeszkij ezsegodnik. Izd. Central'noe Sztatisticeszkoe Upravlenie Azerbajdzsanskj SZSZR. Baku. 1984. Izdat. Azernesr. 257, 1 p.

Az Azerbajdzsáni SZSZK népgazdasága, 1983.
I 42 C 177/1983

NARODNOE hozjajstvo SZSZSZR v 1983. Sztatisticeszkij ezsegodnik. Izd.: Central'noe Sztatisticeszkoe Upravlenie. Moszkva. 1984. Izdat. Finanszü i Sztatiszt. 607 p.

A Szovjetunió népgazdasága, 1983.
I 42 C 116/1983

STATISTICAL abstract 1984. 37. year. Ed. by the Office of the Prime Minister, Central Bureau of Statistics. Damascus. 1984. CBS. 569 p.

Szíria statisztikai évkönyve, 1984.
I 98 B 1/1984

STATISTICAL abstract of the region of the Economic Commission for Western Asia, 1972–1981. Ed. by the United Nations Economic Commission for Western Asia. Baghdad. 1983. UNO ECWA. XXXII, 542 p.

A Nyugat-Ázsiai Gazdasági Bizottság régiójának statisztikai évkönyve, 1972–1981.
I 104 B 11/1972–1981

STATISTICAL pocket book of Pakistan 1981. Publ. by the Manager of Publication. Karachi. 1982. Statist. Division. IX, 294 p.

Pakisztán statisztikai zsebkönyve, 1981.
I 53 D 3/1981

STATISTICAL godisnjak Jugoslavije 1984. Izd.: Savezni Zavod za Statistiku. Beograd. 1984. SZS. 788 p.

Jugoszlávia statisztikai évkönyve, 1984.
I 46 B 16/1984

STATISTICKA rocenka Ceskoslovenské Socialistické Republiky 1984. Vyd.: Federální Statistický Úrad – Český Statistický Úrad – Slovenský Statistický Úrad. Praha. 1984. SBTL – ALFA. 703,1, 8 t. mell.: 45 p.

Csehszlovákia statisztikai évkönyve, 1984.
I 2 C 103/1984

STATISTIK Indonesia 1983. – Statistical yearbook of Indonesia 1983. Jakarta. 1984. Biro Pusat Statist. CXXVII., 709 p.

Indonézia statisztikai évkönyve, 1983.
I 55 B 21/1983

STATISTICHES Jahrbuch 1984 für Bayern. Hrsg.: Bayerisches Landesamt für Statistik und Datenverarbeitung. München. 1984. BLS. 472 p.

Bajorország statisztikai évkönyve, 1984.
I 6 C 2/1984

STATISTIK arbog 1984. – Statistical yearbook 1984. København. 1984. Danmarks Statist. XXVI, 697 p.

Dánia statisztikai évkönyve, 1984.
I 39 C 1/1984

TÜRKIYE istatistik cep yilligi 1984. – Statistical pocket book of Turkey. 1984. Ankara. 1984. DIE. XXIV, 304 p., 10 t.

Törökország statisztikai zsebkönyve, 1984.
I 50 D 3/1984

ALTALÁNOS STATISZTIKAI MUNKÁK

CHAMBERLAIN, G.: Asymptotic efficiency in estimation with conditional moment restrictions. Madison. 1983. Univ. of Wisconsin. 49 p.

A becslés aszimptotikus hatékonysága feltételes momentum mellékfeltételekkel.
805 833

CHESHER, A.: Improving the efficiency of probit estimators. Birmingham. Univ. of Birmingham, 14, 1 p., 3 t.

A probit becslések hatékonyságának megjavítása.
471 360/274

EAVES, B. C.: A course in triangulations for solving equations with deformations. Berlin, etc. 1984. Springer. 302 p.

Egyenletek megoldásának trianguláris matrixokká alakítása.
707 407

GEWEKE, J. – PORTER, – HUDAK, S.: The estimation and application of long memory time series models. Madison. 1983. Univ. of Wisconsin. 34 p.

Hosszú távú idősor modellek becslése és alkalmazása.
805 828

HISTORICAL statistics 1960–1981. Statistiques rétrospectives. Paris. 1983. OECD. 190 p.

Történeti statisztika, 1960–1981.
I 33 B 357/1960–1981

MILLER, R. G.: Survival analysis. New York, etc. 1981. Wiley. XI, 238 p.

Túlélési elemzés.
605 191

Det NORDISKE statistikeremøte i Oslo 1982. The joint meeting of the Nordic Statistical Societies in Oslo 1982. Oslo. 1984. ny. n. 124 p.

A Skandináv Statisztikai Társaságok együttes ülése Oslóban, 1982.
707 246

REDUNDANCY in mathematical programming. A state-of-the-art survey. By M. H. Karwan, V. Lotfi, etc. Berlin, etc. 1983. Springer. VII, 285 p.

Redundancia a matematikai programozásban.
706 365

RUST, J.: Maximum likelihood estimation of controlled discrete choice processes. Madison. 1984. Univ. of Wisconsin. 66 p.

Ellenőrzött diszkrét választási eljárások maximum likelihood becslése.
806 511

TABACHNICK, B. G. – FIDELL, L. S.: Using multivariate statistics. New York, etc. 1983. Harper-Row, XVIII, 509 p.

Többváltozós statisztika alkalmazása.
707 038

VAN IJZEREN, J.: Index numbers for binary and multilateral comparison. Algebraical and numerical aspects, The Hague. 1983. Staatsuitgeverij. 59 p.

A bináris és multilaterális összehasonlítás indexszámai.
I 37 B 93/34

GAZDASÁGSTATISZTIKA

BELICSENKO, A. N. – MATIUHIN, G. G.: Kreditnue otnosenija mezsdu sztranami-cslenami SZEZV Moszkva. 1983. Izdat, Finanszü i Sztatiszt. 134, 1 p.

A KGST-tagországok közötti hitelkapcsolatok.
505 139

BOROH, N. V. – GLAGOLEV, V. SZ.: Sztrategicseszkoe napravlenije sztrudnicesztva. Mezsdunardnaja szpecializacija i kooperirovanie proizvodstva sztran-cslenov SZEZV. Moszkva. 1984. Izdat. Mezsdunardnue Otnosenija. 163, 1 p.

Az együttműködés stratégiai irányai. A KGST-tagországok termelésének nemzetközi specializációja és kooperációja.
505 151

- BRACK, J.:** Price adjustment within a framework of symmetric oligopoly. An analysis of pricing in 380 U. S. manufacturing industries 1958–1971. Coventry. 1984. Univ. of Warwick. 1, 24 p.
Árkiigazítás egy szimmetrikus oligopolium keretében.
480 101/253
- BRIJ, P. S.:** The impact of tourism on the balance of payments. A case study of Greece. Athens. 1984. CPER. 192 p.
Az idegenforgalom hatása a fizetési mérlegre. Esettanulmány Görögországról.
707 359
- CONTABILIDAD nacional de Espana.** Base: 1970. Anos 1980–1981, 1982 provisional y avance de 1983. Ed.: Instituto Nacional de Estadística. Madrid. INE. 135 p.
Spanyolország nemzetgazdasági elszámolása, 1980–1981.
I 34 B 51/1983
- DARSTELLUNGSKONZEPTE** der Input-Output-Rechnung. Von U. P. Reich, C. Stahmer, usw. Stuttgart–Mainz. 1984. Kohlhammer. 185 p.
Az input-output elszámolások összeállítása.
707 335
- ECONOMIC survey of Latin America and the Caribbean 1982.** Vol. 1–2. Prep. by the United Nations Economic Commission for Latin America and the Caribbean. Santiago. 1984. 658+186 p.
Latin-Amerika és a Karib-térség gazdaságának áttekintése, 1982.
470 190/1982/1–2
- EKONOMICKY vyvoj 1983.** CSSR, CSR, SSR, kraje, okresy. Vyd.: Federální Statistický Úrad – Cesky Statistický Úrad – Slovenskij Statistický Úrad. Praha. 1984. SEVT. 213 p.
Csehszlovákia gazdasági fejlődése, 1983.
I 2 C 148/1983
- L'ÉCONOMIE belge en 1983.** 1. P. Analyse conjoncturelle. Ed. par le Ministère des Affaires Économiques. Direction Générale des Études et de la Documentation. Bruxelles. 1984. Impr. Puvrez. XV, 99 p.
A belga gazdaság 1983-ban.
I 38 B 75/1983/1
- L'ÉCONOMIE de la Tunisie en chiffres 1983.** Éd. par l'Institut National de la Statistique. Tunis. 1984. INS. 170 p.
Tunézia gazdasága számokban, 1983.
I 64 D 2/1983
- ÉKONOMIKA i vnesne-ékonomiczeszkie szvjazi SZSZSZR.** Szpravocsnik. Red. I. N. Usztinov, M. 1983. Izdat. Mezsdunarodnue Otnosenija. 476 p.
A Szovjetunió gazdasága és külgazdasági kapcsolatai.
505 252
- GOTTLIEB, M.:** A theory of economic systems. Orlando, etc. 1984. 449 p.
A gazdasági rendszerek elmélete.
707 408
- HANDBOOK of econometrics.** Vol. 2. Ed. by Z. Griliches, M. D. Intriligator. Amsterdam – New York – Oxford. 1984. North-Holland Publ. Co. XXVI, 775–1461 p.
Az ökonometria kézikönyve, 2. köt.
960 262/2
- HUNGARY.** Economic developments and reforms. Washington. 1984. World Bank. LXII, 232 p., 1 térk.
Magyarország. Gazdasági fejlődés és reformok.
806 636
- INTERNATIONAL financial statistics yearbook 1984.** Ed. by the International Monetary Fund. Washington. 1984. IMF. 634 p.
Nemzetközi pénzügyi statisztikai évkönyv, 1984.
I 72 B 93/1984
- INTERNATIONAL marketing data and statistics 1984.** London. 1984. Euromonitor. 371 p.
Nemzetközi marketing adatok és statisztika, 1984.
I 36 C 160/1984
- KANSENTALOUDEN** tilinpito 1981. Aiksaarjat vou-silta 1960–1981. – Nationalräkenskapor 1981. Tid-serier för aren 1981. – National accounts 1981. Ti-meseries for 1960–1981. Helsinki. 1984. Tilastoskeskus. 217 p.
Finnország nemzetgazdasági elszámolása, 1981.
I 43 B 143/75
- LEHTINEN, I. – HYRKÖ, J.:** Kuluttajahintaindeksi 1981 = 100. – Consumer price index 1981 = 100. Hel-sinki. 1984. Tilastokeskus. 57 p.
Finország fogyasztói árindexe.
I 43 B 157/112
- LEZGINA, M. L.:** Determinacija prognozirovanija. Leningrad. 1983. Izdat. Leningradskogo Univ. 109 p.
Az előrejelzés meghatározottsága.
705 154
- LOHN- und Gehaltsstruktur 1978/1979.** Hauptergeb-nisse. – Structure of earnings. Principal results. Luxembourg. 1984. EUROSTAT. XCIX, 603 p.
Az Európai Közösségek országainak munkabér- és fizetési struktúrája, 1978–1979.
I 30 B 174/1978–1979/3
- MECHANIZM** integracii nauki i proizvodstva. Opüt evropejszkih sztran SZÉV. Red. R. N. Evsztigeev. Moszkva. 1984. Izdat. Nauka. 151,2 p.
A tudomány és a termelés integrációs mechaniz-musa.
505 147
- METHODOLOGIE** de la balance des paiements de la France. – Balance of payments methodology of France. Luxembourg. 1984. EUROSTAT. 123 p.
Franciaország fizetési mérlegének módszertana.
I 30 C 26
- NARODNO-hozajsztvennue** proporcii. Dinamika, metodologija planirovanija. Red. E. A. Ivanov. Moszk-va. 1984. Izdat. Ékon. 197, 1 p.
Népgazdasági arányok. Dinamika, a tervezés mód-szertana.
707 368
- NASJONALREGNSKAP 1972–1983.** – National ac-counts 1972–1983. Oslo – Kongsvinger. 1984. Statist. Sentralbyra. 236 p.
Norvégia nemzetgazdasági elszámolása, 1972–1983.
I 40 C 44/485
- NATIONAL income and expenditure 1982.** Inco-rporating preliminary estimates for 1983. Compil. by the Central Statistics Office. Dublin. 1984. Statio-nerly Off. XLII, 72 p.
Írország nemzeti jövedelme és kiadásai, 1982.
I 36 C 129/1982
- RAZVITIE** hozajsztvennüh mehanizmov v sztrana-h SZÉV. Red. R. N. Evsztigeev. Moszkva. 1983. Izdat. Ékon. 221 p.
A gazdasági mechanizmus fejlődése a KGST-tag-országokban.
707 151
- SEHOVCOV, G. K.:** Bjudzset szocialiszticeszkiego goszudarsztva. (Na primere organizacii bjudzseta v SZSZSZR.). Moszkva. 1982. Izdat. Finanszü i Szta-tiszt. 165,1 p.
A szocialista gazdaság költségvetése.
505 144
- SÖDER, L.:** Kansantalouden tilinpito. Kotitaloudet kansantalouden tilinpidossa. – National accounts. Households in national accounts. Helsinki. 1984. Ti-lastokeskus. 105 p.
Finnország nemzetgazdasági elszámolása.
I 43 B 157/109
- The SWEDISH economy.** Autumn. 1984. Konjunkt-urintitutet. Publ. by the National Institute of Eco-nomic Research. Stockholm. 1984. Liber, 214, 34 p.
A svéd gazdaság 1984 őszén.
I 41 C 176/1984/3
- SZIDOROV, M. N. – FEFDOTOV, A. A.:** Nacio-nal'nüj dohod: faktorü rosztu, sztruktura, metodü prognozirovanija. Moszkva. 1984. Izdat. Ékon. 167 p.
Nemzeti jövedelem.
505 253

SZOVERSENSZTVOVANIE hozajsztvonnogo mehanizma: opüt 1 problemü. Red. P. G. Bunics. Moszkva. 1983. Izdat, Nauka. 253, 1 p.

A gazdasági mechanizmus tökéletesítése.
505 152

SZOVREMENNÜE problemü regional'noj ékonomiki. Szbornik obzorov i referatov. Red. N. N. Nekraszov. Moszkva. 1984. INION. 238 p.

A területi gazdaság jelenkori problémái.
505 140

UNITED Kingdom national accounts 1984. Ed. by K. J. Newman. Ed. by the Central Statistical Office. London. 1984. HMSO. VI, 139 p.

Az Egyesült Királyság nemzetgazdasági elszámolása, 1984.
I 36 B 91/1984

WIRTSCHAFTS- und sozialstatistisches Handbuch 1982. Hrsg. Kammer für Arbeiter und Angestellte für Wien. Wien. 1984. AK. XII, 517 p.

Ausztria gazdaság- és társadalomstatistikai évkönyve, 1982.
I 2 C 86/1982

ZANJATOSZT' naszelenija. Izucsenie i regulirovanija. Red. I. M. Kurszanov. Moszkva. 1983. Izdat. Finanszü i Sztatiszt. 181, 1 p.

A lakosság foglalkoztatottsága.
505 146

ZUR Spezifizierung und Analyse ökonomische Modelle. Hrsg. v. J. Frohn. Göttingen. 1984. Vandenhoeck-Ruprecht. 123 p.

Ökonometriai modellek specifikációja és elemzése.
707 331

DEMOGRÁFIA – EGÉSZSÉGÜGY – KULTURSTATISZTIKA

BERICHT über das Gesundheitswesen in Österreich im Jahre 1983. Hrsg.: Bundesministerium für Gesundheit und Umweltschutz. Österreichisches Statistisches Zentralamt. Wien. 1984. ÖStZ. 253 p.

Jelentés Ausztria egészségügyéről, 1983.
I 2 B 179/1983

BEVOLKERUNGSSTRUKTUR und Wirtschaftskraft der Bundesländer 1982. Hrsg.: Statistisches Bundesamt. Wiesbaden. Stuttgart – Mainz. 1983. Kohlhammer. 216 p.

A Német Szövetségi Köztársaság népességszerkezete és gazdasági ereje, 1982.
I 4 B 82/1982

CENSUS of Canada 1981. Metropolitan atlas series. Quebec. Ottawa. 1984. Statist. Canada. 61 p.

Kanada népszámlálása, 1981.
I 71 B 124/26

CENSUS of population of Ireland 1981. Vol. 2. Ages and marital status. Classified by areas. Compiled by the Central Statistics Office. Dublin. 1984. Stationary Off. XVIII, 259 p.

Irország népszámlálása, 1981.
I 36 B 335/2

A COMPARATIVE analysis of determinants of birth intervals. By. G. Rodriguez, J. Hobcraft, etc. Voorburg – London. 1984. ISI-WFS. 31 p.

A születési intervallumok elemzése.
471 581/30

CONCISE report on the world population situation in 1983. Conditions, trends, prospects, policies. Ed. by the United Nations Department of International Economics and Social Affairs. New York. 1984. VIII, 108 p.

Jelentés a világ népesedési helyzetéről, 1983.
I 72 D 230/85

DÖDELIGHETEN omkring födselen og i förste levear 1971–1980. – Foetal and infant mortality 1971–1980. Oslo – Kongsvinger. 1984. Statistisk Sentralbyrå. 106 p.

Magzati és csecsemőhalandóság Norvégiában, 1971–1980.
I 40 B 41/52

DÖDSARSAGERNE 1982. – Causes of death in Denmark 1982. With English text. København. 1984. Sundhedsstyrelsen. 205 p.

Halálokok Dániában, 1982.
I 39 B 2/1982

ENCUESTA de migraciones interiores anos 1980, 1981 y 1982. Ed. Instituto Nacional de Estadística. Madrid. 1984. INE. 80 p.

Felvétel a spanyol belső vándorlásról, 1980, 1981 és 1982.
I 34 B 112/1980–1982

FERTILITY and family. International Conference on Population, 1984. Proceedings of the Expert Group on Fertility and Family. New Delhi, 5–11, January. 1983. Ed. by the United Nations Department of International Economic and Social Affairs. New York. 1984. UN. IX, 476 p.

Termékenység és család. Nemzetközi Népesedési Konferencia.
I 72 B 230/88

GUILLOT, F.: Recensement général de la population de 1982. Population active. (Sondage au 1/20. France métropolitaine). Paris. 1984. INSEE. 158 p.

Franciaország népszámlálása, 1982.
I 33 B 235/100

INTERNATIONAL Conference on Population 1984. Report of the –. Mexico City, 6–14. August 1984. Ed. by United Nations Department of Technical Co-operation for Development. New York. 1984. UN. IV. 101 p.

Népesedési Világkonferencia, 1984.
806 704

INTERNATIONAL migration. Migrants entering or leaving the United Kingdom and England and Wales. 1982. London. 1984. HMSO. IX, 34 p.

Nemzetközi vándorlás. Be- és kilépő vándorlók: Egyesült Királyság, Anglia és Wales, 1982.
I 36 B 237/9

KAK izucsajut rozsdaemoszt'. Szbornik sztatej. Red. A. G. Volkov. Moszkva. 1893. Izdat.: Finanszü i Sztatiszt. 128 p.

Hogyan vizsgáljuk a születési arányszámot? Cikkgyűjtemény.
505 251

KOLARI, R.: Ammatillinen liikkuvuus Suomessa 1970–1975. – Occupational mobility in Finland. Helsinki. 1983. Valtion painatuskeskus. 125, 1 p.

Foglalkozási mobilitás Finnországban, 1970–1975.
I 43 B 157/97

LIVSLÄNGDSTABELLER för artionder 1971–1980. – Life tables of the decade 1971–1980. Utg. Statistiska Centralbyran. Stockholm. 1984. SCB. 104 p.

Svédország halandósági táblái, 1971–1980.
I 41 C 31/1971–1980

MACDONALD, P.: Nuptiality and completed fertility: a study of starting, stopping and spacing behaviour. Voorburg – London. 1984. ISI-WFS. 64 p.

Nupcialitás és befejezett termékenység.
471 581/35

MALTHUS hier et aujourd'hui. Congrès international de démographie historique. CNRS. Mai 1980. Éd. par A. Fauve-Chamous. Paris. 1984. CNRS. 503 p.

Nemzetközi történeti demográfiai kongresszus: Malthus tegnap és ma.
707 479

MORTALITY and health policy. International Conference on Population 1984. Proceedings of the Expert Group on Mortality and Health Policy. Rome. 30 May to 3 June 1983. Ed. by the United Nations Department of International Economic and Social Affairs. New York. 1984. UN. VI, 320 p.

Halandóság és egészségügyi politika. Nemzetközi Népesedési Konferencia, 1984.
I 72 B 230/91

NARODONASZELENIA sztran mira. Szpravocsnik. Red. B. C. Uralisz, V. A. Boriszov. Moszkva. 1984. Izdat. Finanszü i Sztatiszt. 444,2 p.

A világ országainak népessége.
505 141

POPULACNI vyvoj v kontextu spolecenské rozvoje – Dinamika naszelenija v kontekszte szocial'nogo razvitija. 1–3. T. Praha. 1983. CSAV. 193+200+149 p.

A társadalmi fejlődéssel összefüggő népességdinamika Csehszlovákiában.

505 213–505 215

TEN percent sampling tabulation on the 1982 population census of the People's Republic of China. Computer tabulation. Ed. by the Population Census Office, State Council and Department of Population Statistics, State Statistical Bureau. Beijing. 1983. State Statist. Bureau. 488 p.

A Kínai Népköztársaság 1982. évi népszámlálásának 10 százalékos mintavételi táblái.

I 52 C 21/2

VADEMECUM gezondheidsstatistiek 1984. – Vademecum of health statistics of the Netherlands 1984. Uitg. Centraal Bureau voor de Statistiek. s'Gravenhage. 1984. CBS. 214 p.

Hollandia egészségügyi statisztikájának útmutatója, 1984.

I 37 C 64/1984

VAESTÖNTUTKIMUKSEN vuosikirja 22. 1984 – Yearbook of population research in Finland 22. 1984. Ed. by J. Lindgren. Helsinki. 1984. Väestöntutkimuslehti 98 p.

Finnország népesedéskutatási évkönyve, 1984.

I 43 C 35/1984

VOLKSZAHLUNG 1981. Hauptergebnisse I. Wien. Bearb. im Österreichischen Statistischen Zentralamt. Wien. 1984. ÖStZ. XII, 68 p., 1 térk.

Ausztria népszámlálása, 1981. Bécs.

I 2 B 125/630/10

TÁRSADALOMSTATISZTIKA

AARBEJDLØSHEDEN 1983. – Unemployment 1983. København. 1984. Danmarks Statist. 132 p.

Munkanélküliség Dániában, 1983.

I 39 B 41/1983

Le CHÔMAGE en 1983. Bruxelles. 1984. ONEM. 46 p.

Munkanélküliség Belgiumban, 1983.

I 38 B 205/1983

CUVILLIER, R.: The reduction of working time. Scope and implications in industrialized market economies. Incidences possibles dans les pays industrialisés à l'économie de marché. Geneva. 1984. ILO. VI, 150 p.

A munkaidő csökkentése.

707 341

DUMNOV, D. I. – RUTGAIZER, V. M. – SMAROV, A. I.: Bjudzset vremeni naszelenija. Sztatisztika, analiz, prognozirovanie. Moszkva. 1984. Izdat. Finanszü i Sztatiszt. 158,1 p.

A lakosság időmérlege. Statisztika, elemzés, előrejelzés.

505 149

ELLINGSAETER, A. L. – IVERSEN, G.: Endringer i kvinners arbeidsmarkedstilpasninger. – Changes in women's employment patterns. Oslo – Kongsvinger. 1984. Statist. Sentralbyra. 359 p.

Változások a nők foglalkoztatásában. Norvégia.

707 250

HANSEN, A. – ANDERSEN, A. S.: Barns levekar. – Children's level of living. Oslo – Kongsvinger. 1984. Statistisk Sentralbyra. 122 p.

A norvég gyermekek életszínvonala.

I 40 B 41/53

IMPROVING concepts and methods for statistics and indicators on the situation of women. Ed. by the United Nations Department of International Economic and Social Affairs. New York. 1984. UN. IX, 70 p.

A nők helyzetére vonatkozó statisztikák és jelzőszámok fogalmainak és módszereinek tökéletesítése.

806 621

KUGEL, SZ. A.: Profeszszional'naja mobil'noszt' v nauke. Moszkva. 1983. Izdat Müszl'. 253, 2 p.

Foglalkozási mobilitás a tudományban.

505 137

LUTZ, W.: Demographic transition and socio-economic development in Finland 1871–1978 – a multivariate analysis. Helsinki. 1982. Central Statist. Off. 81 p.

Demográfiai átmenet és társadalmi–gazdasági fejlődés Finnországban – többváltozós elemzés.

I 43 B 157/81

SOCIAL indicators for the European Community. Selected Européenne. Séries sélectionnées. 1984. Luxembourg. 1984. EUROSTAT. 138 p.

Az Európai Közösség társadalmi jelzőszámai.

I 30 B 130/1984

SZONIN, M. Ja. – DUSZKIN, A. A.: Pozsiloj cselovek v szem'e i obszesztve. Moszkva. 1984. Izdat. Finanszü i Sztatiszt. 175 p.

Idős emberek a családban és a társadalomban.

505 149

ZSENSCSINÜ v SZSZSZR 1984. Sztatiszticeszkies materialü. Izd.: Central'noe Sztatiszticeszkoe Upravlenie SZSZSZR. Moszkva. 1984. Izdat. Finanszü i Sztatiszt. 30, 1 p.

Nők a Szovjetunióban. Statisztikai adatok.

I 42 D 25/1934

A STATISZTIKA EGYÉB TERÜLETEI

AGRARSTATISTISCHES Jahrbuch 1979–1982 Luxemburg. 1984. EUROSTAT. XXX, 291 p.

A Európai Közösség mezőgazdasági statisztikai évkönyve, 1979–1982.

I 30 C 17/1979–1982

AIR quality statistics: methods and principles. Finland – Hungary – Sweden. Helsinki. 1983. Valtion painatuskeskus. 103 p.

A levegőminőség statisztikája: módszerek és alapelvek. Finnország – Magyarország – Svédország.

I 43 B 157/102

ANNUAIRE de statistique agricole 1982. Résultats de 1981. Tom. 2. Éd. par le Ministère de l'Agriculture. Paris. 1982. SCEES. XVII, 143 p.

Franciaország mezőgazdasági statisztikai évkönyve, 1982.

I 33 B 345/1981/2

ANNUAL bulletin of coal statistics for Europe 1983. Ed. by the United Nations Economic Commission for Europe. Geneva. New York. 1984. UN. 90 p.

Európai szénstatisztikai évkönyv, 1983.

I 72 B 272/1983

ANNUAL bulletin of housing and building statistics for Europe. Ed. by the United Nations Economic Commission for Europe. Geneva. New York. 1984. UN. 104 p.

Európai lakás- és építkezési statisztikai évkönyv, 1983.

I 31 B 112/1983

ANNUAL bulletin of steel statistics for Europe. 1982. Ed. by the United Nations Economic Commission for Europe. Geneva. New York. 1984. UN. 88 p.

Európai acélstatisztikai évkönyv, 1983.

I 72 B 333/1983

ANNUAL review of engineering industries and automation 1982. Ed. by the United Nations Economic Commission for Europe. New York. 1984. UN. 78, 12 p.

A gépipar és az automatizálás éves áttekintése, 1982.

I 31 B 208/1982

ANNUAL survey for industries 1979–1980. Summary results for factory sector. Ed. by the Central Statistical Organisation. Department of Statistics. New Delhi. 1983. Dept. of Statist. 112 p.

India gyáriparának éves felvétele, 1979–1980.

I 53 B 55/1979–1980

ANNUARIO di statistiche industriali 1982. Ed. dall' Istituto Centrale di Statistica. Roma. 1984. ISTAT. XI, 352 p.

Olaszország iparstatistikai évkönyve, 1982.
I 32 C 197/1982

BESCHÄFTIGUNG. Umsatz und Investitionen der Unternehmen im Baugewerbe 1982. Hrsg.: Statistisches Bundesamt. Wiesbaden. Stuttgart – Mainz. 1984. Kohlhammer. 31 p.

A Német Szövetségi Köztársaság építőipari vállalatainak foglalkoztatása, forgalma és beruházásai.
I 4 B 71/II/1982

BESTANDS-statistik der Kraftfahrzeuge in Österreich 1983. nach dem Stand vom 31. Dezember 1983. Hrsg. Österreichisches Statistisches Zentralamt. Wien. 1984. ÖStZ. 102 p.

A gépjárműállomány statisztikája Ausztriában 1983. december 31-i állapot szerint.
I 2 B 129/1983

CABLE, V. – BAKER, B.: World textile trade and production trends. London. 1982. EIU. 1,162 p.

Textil világkereskedelmi és termelési trendek.
806 699

CAMERON, R. J.: Imports, Australia. Annual summary tables 1981–1982. Ed. by the Australian Bureau of Statistics. Canberra. 1983. ABS. 39 p.

Ausztrália behozatala, 1981–1982.
I 91 B 43/1981–1982

Le COMMERCE en 1983. Rapport de la Commission des Comptes commerciaux de la Nation. Juin 1984. Paris. 1984. INSEE. 130 p.

Franciaország kereskedelme, 1983.
I 33 B 234/122

ENERGY balances of developing countries 1971–1982. – Bilans énergétiques des pays en développement 1971–1982. Paris. OECD – IEA. XXVII, 246 p.

A fejlődő országok energiamérlegei, 1971–1982.
I 33 B 369/1971–1982

ENVIRONMENTAL effects of energy systems. The OECD COMPASS. Paris. 1983. OECD. 138 p.

Az energiarendszerek környezeti hatásai.
706 907

FAO production yearbook 1983. Annuaire FAO de la production. – Annuario FAO de producción. 1983. Rome. 1984. FAO. V, 320 p.

A FAO termelési évkönyve, 1983.
I 72 C 263/1983

FAO trade yearbook 1983. – Annuaire FAO du commerce 1983. – Annuario FAO de comercio 1983. Rome. 1984. FAO. VII, 366 p.

A FAO kereskedelmi évkönyve, 1983.
I 32 B 172/1983

FOREIGN trade by commodities 1982. Vol. 1. Exports. Vol. 2. Imports. Paris. 1984. OECD– 261+ :55 p.

Az OECD-országok külkereskedelme áruajták szerint 1. köt. Kivitel, 2. köt. Behozatal.
I 33 B 153/1982/1–2

The GAS situation in the ECE region in 1982 and its prospects. Prep. by the United Nations Economic and Social Council. New York. 1984. UN. 56, 17 p.

A gázhelyzet és kilátásai az Európai Közösségek régiójában 1982-ben.
I 72 C 254/1982

GENERATION internationally comparable income distribution estimates. Ed. by W. v. Ginneken, Jonggoo Park. Geneva. 1984. ILO. 176 p.

Nemzetközileg összehasonlítható jövedelemeloszlási becslések kidolgozása.
707 340

INDUSTRIALIZATION and social development, 1960–1980. Social aspects of industrialization. Working papers. Prep. by the UNIDO Global and Conceptual Studies. New York. 1984. UNIDO. III, 53 p.

Iparosítás és társadalmi fejlődés, 1960–1980.
806 535

L'INDUSTRIE des pâtes et papiers dans les pays membres de l'OCDE 1982. – The pulp and paper industry in the OECD member countries 1982. Paris. 1984. OECD. 32 p., 33 t.

Az OECD-tagországok papír- és kartonipara, 1982.
I 33 B 147/1982

INTERNATIONAL Civil Aviation Organisation. ICAO statistical yearbook. Civil aviation statistics of the world 1983. Montreal. 1984. ICAO. 172 p.

A Nemzetközi Polgári Légiforgalmi Szervezet évkönyve, 1983.
I 71 C 60/1983

JAHRBUCH Eisen und Stahl 1984. Luxemburg. 1984. EUROSTAT. XLIV, 137 p.

Az Európai Közösségek vas- és acélipari évkönyve, 1984.
I 38 B 127/1984

LANDBOUWTELLING 1983. Deel 2. Arbeidskrachten voor land- en tuinbouwwerkzaamheden. Uitg.: Centraal Bureau voor de Statistiek. 's-Gravenhage. 1984. CBS. 86 p.

Hollandia mezőgazdasági összeírása, 1984. Mező- és kertgazdasági munkaerők.
I 37 B 84/1983/2

LANDBRUGSSTATISTIK 1983. – Agricultural statistics. 1983. Köbenhavn. 1984. Danmarks Statist. 311 p.

Dánia mezőgazdasági statisztikája, 1983.
I 39 C 51/1983

LJONES, A.: Energiundersökelsen 1983. Om energibruk og energiøkonomisering i private husholdninger. Oslo – Kongsvinger 1984. Statist. Sentralbyrå. 66 p.

Energiavizsgálatok Norvégiában, 1983.
471 569/1984/20

LUKAS, Zd.: Die Landwirtschaft in EGW-Raum 1971–1982: Getreide-, Zuckerrüben und Kartoffelproduktion. Wien. 1984. WIIW. 1, 71, 9 p.

A KGST-tagországok mezőgazdasága, 1971–1983: gabona-, cukorrépa- és burgonyatermelés.
471 522/94

MANUFACTURING industries of Canada: national and provincial areas 1982. – Industries manufacturières du Canada: niveaux national et provincial 1982. Ottawa. 1984. Statist. Canada. XXIII, 281 p.

Kanada feldolgozó iparai, 1982.
I 17 B 114/1982

REVUE de la situation agricole en Europe à la fin de 1983. Vol. 2. Betail, viande et produits laitiers. Prép. par le Division de l'Agriculture et du Bois CEE/FAO de Secrétariat de la Commission Économiques pour l'Europe. Geneva. New York. 1984. NU. I, 129 p.

Az európai mezőgazdaság helyzetének áttekintése 1983 végén.
I 31 B 130/1983/II

SZPRAVOCNIK csehoszlovackoj vnesnej trgovli 1983. Praga. 1983. Csehoszlovackaja Torgovo-promüslennaja Palata. 204 p.

A csehszlovák külkereskedelem kézikönyve.
I 20 C 1/1983

SZTATISZTIKO-ékonómicseszkoe iszszledovanie éffektivnoszti promüslennogo proizvodsztva. Predprijatie, otraszl', rajon. Red.: P. J. Oktjabr'szkij. Leningrad. 1983. Izdat. Leningradzkogo Univ. 168,1 p.

Az ipari termelés hatékonyságának statisztikai-közgazdasági vizsgálata.
707 152

UTENRIKSHANDEL 1983. H. 2. – External trade 1983. Vol. 2. Oslo – Kongsvinger. 1984. Statistisk Sentralbyrå. 343 p.

Norvégia külkereskedelme, 1983.
I 40 B 44/493

WORLD rubber statistics handbook 1965–1980. Vol. 2. Publ. by the International Rubber Study Group. London. 1984. IRSG. 28 p.

Gumistatisztikai világevkönyv, 1965–1980.
I 36 B 303/1965–1980